

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Луцький національний технічний університет

На правах рукопису

БУСНЮК СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 336.62:658.14

**ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ КЛАСТЕРІВ:
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ**

08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

Лещук Віктор Пилипович,

доктор економічних наук, доцент

Луцьк – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР БІЗНЕСУ	11
1.1. Економічна природа та сутність фінансового капіталу.....	11
1.2. Особливості формування кластерів в ринкових умовах.....	28
1.3. Методологічні основи дослідження фінансового капіталу кластерів.....	44
Висновки до першого розділу	54
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	57
2.1. Аналіз закономірностей створення кластерів в окремих країнах та джерел фінансування їхнього розвитку.....	57
2.2. Формування та діяльність кластерів в національній економіці.....	83
2.3. Стан та тенденції фінансового забезпечення розвитку економіки України.....	101
Висновки до другого розділу	131
РОЗДІЛ 3. ОПТИМІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ КЛАСТЕРІВ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ .	134
3.1. Оптимізація процесу формування фінансового капіталу кластерів.....	134
3.2. Науково-методичний підхід формування та використання фінансового капіталу кластерів на базі економіко-математичного моделювання.....	155
3.3. Удосконалення системи регулювання діяльності кластерів в економіці України.....	170
Висновки до третього розділу	187
ВИСНОВКИ	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	214

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Інтеграція є закономірним етапом еволюції економічних систем, характеризує їхній сучасний стан і тенденції у розвитку як світової, так і національної економіки. Інтеграційні процеси значною мірою обумовлені тим, що будь-яка інтегрована економічна система набуває таких нових системних якостей, яких не має жодний із утворюючих її елементів, відповідає прагненням суб'єктів господарювання щодо підвищення конкурентних переваг, максимізації прибутку та мінімізації витрат. Результатом інтеграції є формування інтегрованих структур бізнесу, які змінюються відповідно до потреб конкретних економічних систем і рівня розвитку економічної науки. Особливий інтерес у сучасних економічних реаліях становить територіально-виробнича інтеграція суб'єктів господарювання, результатом якої є створення кластерів – кооперації виробничих, фінансових, наукових і державних установ у конкретному регіоні.

Для успішної діяльності кластерів важливе значення має формування у їхньому розпорядженні необхідного фінансового капіталу. На думку більшості науковців і практиків недостатня величина або обмежений доступ до фінансового капіталу, його низька мобільність та ефективність використання в реальному секторі економіки є одним із основних стримуючих факторів розвитку бізнесу в Україні. Ці проблеми є актуальними і для кластерів. Їх створення та діяльність передбачає поєднання фінансового капіталу суб'єктів господарювання різних форм власності, галузей та напрямів діяльності.

Проблеми, пов'язані з функціонуванням капіталу загалом і фінансового капіталу як його важливої складової, стали об'єктом дослідження багатьох вчених-економістів. В їхній основі роботи класиків економічної науки Е. Бем-Баверка, Дж. Б. Кларка, А. Маршалла, Д. Рікардо, А. Сміта, Дж. Хікса та інших. Їхнім продовженням є дослідження, які проводили сучасні зарубіжні та вітчизняні науковці, серед яких Л. Алексеєнко, І. Балабанов, Р. Барр, В. Белоліпецький, І. Бланк, Е. Борисов, О. Ватаманюк, Ю. Воробйов,

В. Дем'янишин, Н. Дрозд, І. Зятковський, Є. Іонін, М. Крупка, В. Лещук, І. Михасюк, В. Мотильов, С. Мочерний, А. Пересада, В. Плиса, А. Поддєрьогін, Б. Пшик, А. Хоронжий та інші.

Питання динаміки інтеграційних процесів в економічних системах, специфіки формування та функціонування різних видів інтегрованих структур, у тому числі кластерів досліджуються у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів як А. Вебер, Н. Внукова, М. Войнаренко, Л. Ганущак-Єфіменко, В. Геєць, М. Енрайт, Н. Кизим, С. Кропельницька, В. Пономаренко, М. Портер, Л. Птащенко, Г. Семенов, С. Соколенко, І. Ткачук, В. Третьяк, Т. Ускова, Л. Федулова, Й. Шумпетер.

Водночас існує потреба в удосконаленні та поглибленні теоретико-методологічних засад формування фінансового капіталу територіально-інтегрованих структур бізнесу, узагальненні особливостей функціонування кластерів в ринковій економіці та джерел фінансування їхнього розвитку, обґрунтуванні практичних рекомендацій та науково-методичних підходів щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу кластерів та забезпечення його ефективного використання. Необхідного висвітлення потребують також питання регулювання діяльності кластерів в економіці України.

Актуальність цих проблем зумовила вибір теми дисертаційної роботи, окреслила його мету, конкретні завдання та методи розв'язання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Результати проведеного автором комплексного дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування кластерів, зокрема положення щодо теоретико-методологічних засад формування та функціонування кластерів та оцінки їх ролі і значення у розвитку національної економіки, теоретичні засади формування та функціонування фінансового капіталу кластерів у процесі діяльності, використано у науково-дослідній темі «Проблеми функціонування

та розвитку економічних систем» (ДР №0111U008261) Львівської комерційної академії Центральної спілки споживчих товариств України.

Напрацювання, що стосуються підходів до формування фінансового капіталу в обсягах, достатніх для фінансового забезпечення реалізації інноваційних проектів в рамках інтегрованих виробничо-господарських структур, його розподілу із використанням економіко-математичних моделей використано у комплексному проекті, який виконувався Луцьким національним технічним університетом та Тернопільським національним технічним університетом ім. Івана Пулюя «Розроблення технічних засобів для екологоощадних способів сівби та садіння сільськогосподарських культур» (ДР № 0113U000339С).

Мета дослідження – обґрунтування теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо формування і використання фінансового капіталу кластерів.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких **завдань**:

- розкрити сутність і зміст поняття «фінансовий капітал кластера», визначити основні джерела та виокремити загальні особливості його формування;

- розробити методологічні підходи щодо дослідження фінансового капіталу кластерів у процесі їхньої діяльності;

- оцінити стан та тенденції фінансового забезпечення розвитку національної економіки України, перебіг та особливості інтеграційних процесів та їхній вплив на стан економічної системи держави;

- виокремити, на основі аналізу функціонування кластерів у провідних економіках світу, особливості їхнього створення та діяльності, джерела фінансування та обґрунтувати пропозиції щодо можливості імплементації світового досвіду у вітчизняну практику;

- узагальнити проблеми, що стосуються функціонування кластерів в національній економіці України, розкрити характерні риси та особливості

формування і використання фінансового капіталу в процесі фінансово-господарської та інвестиційної діяльності;

- сформулювати практичні підходи щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу кластерів і забезпечення ефективного його використання;

- визначити критерії та запропонувати економіко-математичні моделі щодо розподілу фінансових результатів використання фінансового капіталу кластера з урахуванням вкладу окремих учасників та необхідності забезпечення їхнього подальшого розвитку з урахуванням інтересів кластера загалом;

- обґрунтувати пропозиції щодо регулювання окремих аспектів створення та діяльності кластерів в економіці України, забезпечення ефективної діяльності, формування фінансового капіталу та розподілу фінансових результатів його використання.

Об’єктом дослідження є процес формування та використання фінансового капіталу кластерів.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та прикладні засади формування й використання фінансового капіталу у кластерах.

Методи дослідження. Для розв’язання поставлених завдань у процесі наукового дослідження використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні методи: *наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу і синтезу* – при дослідженні теоретичних основ інтеграції та сутності кластера, розкритті сутності «фінансового капіталу», формулюванні методологічних принципів, які покладені в основу побудови дослідження фінансового капіталу кластерів; *функціонального та системного аналізу* – при виокремленні особливостей і закономірностей формування та функціонування кластера; *метод історизму* – при висвітленні трансформації поглядів представників різних економічних шкіл щодо тлумачення категорії «фінансовий капітал» і процесу його функціонування в економічних системах; *порівняльного аналізу* – для аналізу наукових теорій та підходів до дослідження фінансового капіталу кластерів; *систематизації та узагальнення* – в дослідженні світового й вітчизняного

досвіду формування та функціонування кластерів для виявлення особливостей їхнього фінансового забезпечення; *графічний метод* застосовано для візуалізації даних щодо стану фінансового забезпечення розвитку економіки України, основних показників функціонування кластерів у світовій економіці та інтерпретації отриманих результатів; *економіко-статистичного аналізу* – для дослідження тенденцій фінансового забезпечення розвитку економіки України та економічних районів, їхніх основних макроекономічних показників і природно-ресурсного потенціалу; *формалізації та економіко-математичного моделювання* – для побудови оптимізаційної моделі процесу формування фінансового капіталу кластерів за обраним критерієм.

Інформаційну базу дослідження склали нормативні і законодавчі акти державних органів управління, офіційні статистичні дані, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблематики, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці та обґрунтуванні теоретико-методологічних положень і науково-практичних рекомендацій щодо формування й використання фінансового капіталу у кластерах. Основні положення дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено:

- визначення сутності «фінансового капіталу кластера», яке на відміну від існуючих поглядів враховує ознаки його функціонування, сутність та особливості формування фінансового капіталу окремих учасників інтегрованої структури. На основі цього обґрунтовано роль фінансового капіталу в діяльності кластера, досягненні визначених цілей, окреслено підходи до розподілу фінансових результатів діяльності в інтересах всіх учасників інтегрованої структури;

- методологічні та методичні підходи до дослідження фінансового капіталу кластера, відмінністю яких є його розгляд як відкритої та динамічної системи, котрій притаманні елементи невизначеності. Це дало змогу сформулювати

практичні пропозиції щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу кластера для забезпечення результативної фінансово-господарської діяльності інтегрованої структури;

- класифікацію моделей формування фінансового капіталу кластерів на основі дослідження їхньої діяльності у провідних економіках світу. У поєднанні із виокремленням особливостей функціонування аналогічних структур у національній економіці України, оцінкою стану та тенденцій фінансового забезпечення їхньої діяльності це дало можливість сформулювати пропозиції щодо адаптації світового досвіду до реалій вітчизняної економіки.

набули подальшого розвитку:

- методичні підходи до оцінки фінансового капіталу у процесі діяльності кластерів, формування його оптимальної величини за критерієм максимізації фінансового результату, на основі чого сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності його використання у процесі фінансово-господарської та інвестиційної діяльності;

- науково-методичний підхід до оптимізації формування та використання фінансового капіталу кластерів, за результатами якого запропоновано економіко-математичну модель розподілу фінансових результатів його використання з урахуванням інтересів учасників кластера і необхідності забезпечення потреб розвитку достатнім фінансовим капіталом;

- напрямки регулювання діяльності кластерів з урахуванням реального стану та потреб розвитку національної економіки України, на базі розмежування функцій держави та суб'єктів господарювання, що входять до складу кластера та обґрунтування необхідності застосування ринкових механізмів регулювання їхньої діяльності.

Практичне значення одержаних наукових результатів. Сформульовані в роботі положення та пропозиції мають рівень практичних рекомендацій. Їхня реалізація сприятиме впровадженню кластерів в національну економіку та регулюванню окремих сторін діяльності. Запропонована економіко-математична модель оптимізації формування фінансового капіталу і пропозиції

щодо складу та структури кластера дадуть змогу суб'єктам управління приймати обґрунтовані рішення у процесі побудови організаційної структури кластера та формування оптимальної величини фінансового капіталу з метою його ефективного використання для реалізації визначеної стратегії розвитку об'єднання.

Основні теоретичні положення дисертації використано у навчальному процесі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки під час викладання дисциплін: «Фінанси», «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» (довідка №03-31/02/4232 від 31.12.2014 р.).

Наукові результати дисертаційної роботи використано у діяльності ТОВ «ВО «Ковельсьільмаш» для формування оптимальної величини фінансового капіталу, розподілу фінансових результатів та оцінки ефективності його використання (довідка №50/01-4201 КСМ від 22.12.2014 р.). Фондом Підтримки Підприємництва Ковельщини «Бізнес-Центр-Софт» використано положення щодо регулювання окремих аспектів створення та діяльності кластерів із врахуванням стану та потреб економіки регіону, визначення джерел формування фінансового капіталу та розподілу фінансових результатів його використання в інтегрованій структурі (довідка №17 від 22.12.2014 р.). Результати дисертаційної роботи прийнято до розгляду Департаментом фінансів Волинської ОДА у частині пропозицій щодо державного регулювання функціонування кластерів та формування оптимальної величини їх фінансового капіталу для реалізації поставлених завдань (довідка № 656/10-21/2-15).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Усі наукові результати, викладені в ній, отримано автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень автора, що відображається у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися та отримали схвалення на таких всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми

розвитку регіональних АПК» (м. Луцьк, 2011 р.); «Управлінські аспекти підвищення національної конкурентоспроможності» (м. Сімферополь, 2011 р.); «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (м. Харків, 2011 р.); «Стратегія подолання економічної кризи: сутність та практичне застосування» (м. Одеса, 2012 р.); «Економічний дисбаланс країни: проблеми та шляхи вирішення» (м. Львів, 2012 р.); «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (м. Харків, 2012 р.); «Управління стійким розвитком регіону: стан, проблеми, перспективи» (м. Павлоград, 2012 р.); «Сталий розвиток підприємств, регіонів, країн» (м. Дніпропетровськ, 2012р.).

Публікації. За результатами проведених досліджень автором опубліковано 17 наукових праць: з них 8 у фахових виданнях України, одна публікація у закордонному виданні та 8 – тези конференцій, загальним обсягом 5,61 д.а., з них 4,66 д.а. належить особисто автору.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 222 найменувань та 8 додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 229 сторінках комп'ютерного тексту. Основна частина дисертації складає 192 сторінки та містить 22 рисунка, 37 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУР БІЗНЕСУ

1.1. Економічна природа та сутність фінансового капіталу

Розвиток світової економіки характеризується активізацією інтеграційних і трансформаційних процесів, інтенсивним переходом більшості країн від замкнених національних господарств до економіки відкритого типу, масовим використанням інформаційних технологій у фінансово-кредитній сфері, постійним розвитком та поглибленням процесів інтернаціоналізації та глобалізації. В сучасній економіці головну роль відіграють не окремі суб'єкти господарювання, а інтегровані структури бізнесу, які стають лідерами у виробничих галузях, створюють основу для залучення інвестицій, розвитку науки та інновацій. Види, форми, напрямки та результати інтеграції змінюються відповідно до потреб розвитку конкретних економічних систем. Незважаючи на відмінності у діяльності інтегрованих структур бізнесу в різних країнах світу, серед їхніх спільних рис слід назвати концентрацію фінансового капіталу в межах об'єднань для забезпечення їхнього ефективного функціонування у процесі реалізації наперед визначеної стратегії розвитку.

Термін «капітал» належить до фундаментальних і найскладніших категорій економічної науки, тлумачення сутності якого змінювалося та доповнювалося відповідно до її розвитку. Еволюція поглядів на капітал відбиває історичний процес розвитку природи, форм руху, динаміки і структури товарного виробництва. Ці процеси відобразилися у розвитку економічної науки, що, зі свого боку, вплинуло на тлумачення капіталу як конкретної економічної категорії.

Слово «capital» – латинського походження і означає головний. Уперше саме гроші стали називати капіталом у французькій мові. Вчені

використовували словосполучення «fond capital», що перекладається як «основний фонд». Згодом це слово скоротилося до «capital» (тобто гроші) і в такому вигляді прийшло у нашу мову [77, с.3].

У класичній економічній теорії переважало матеріально-речове тлумачення сутності капіталу, що пов'язано із особливостями економічних відносин того періоду, науково-технічними революціями і, як результат, специфічним розвитком виробничих відносин і продуктивних сил. Тому, вчені того періоду переважно розглядали капітал як засоби виробництва, виробничі запаси, які можна придбати за гроші [82, с.66].

А. Сміт пов'язував процес формування та використання капіталу, передусім із процесом накопичення, а капіталом називав надлишок запасів, що дає дохід. Визнаючи капітал як частину запасів, які використовуються для господарських потреб і від яких певна особа очікує отримати прибуток, він тлумачив як продуктивний увесь суспільний капітал. Капітал, на його думку, не існував за умов раннього примітивного суспільства і з'явився внаслідок первісного нагромадження, яке вчений пов'язував лише з працелюбністю і бережливістю окремих індивідів. Запаси конкретної людини починають давати дохід, тоді коли його власних запасів достатньо для проживання протягом певного часу. Саме цей надлишок запасів, від якого індивід може отримати прибуток, А. Сміт називав капіталом [162, с. 205].

Д. Рікардо тлумачив капітал як нагромаджену працю, тобто «частину багатства країни, яка використовується у виробництві і складається з їжі, одягу, сировини, машин, усього необхідного для того, щоб привести в рух працю» [140]. Вчений виокремлював лише одну із ключових характеристик капіталу, а саме його характеристику як виробничого ресурсу.

У процесі соціально-економічного розвитку суспільства, зі зростанням ролі грошових коштів, трансформувалися і погляди вчених на сутність «капіталу», внаслідок чого формується новий підхід до тлумачення – грошовий. Так, П. Ж. Прудон розглядає капітал як «гроші, причому провідною його формою є позичковий капітал» [82, с.146].

К. Маркс значною мірою, хоч із певними відмінностями, дотримувався поглядів Д. Рікардо. Він тлумачив капітал як вартість, котра через експлуатацію найманої робочої сили створює додаткову вартість. Маркс розглядає капітал як певний тип суспільно-виробничих відносин: «Як суспільство не може перестати споживати, так і не може воно перестати виробляти. Жодне суспільство не може безупинно виробляти, тобто відтворювати, не перетворюючи певну частину свого продукту на засоби виробництва чи елементи нового виробництва», – стверджував дослідник [115, с.578]. На його думку, капітал – це певний тип суспільно-виробничих відносин, що характеризується самозростаючою вартістю та постійним рухом.

Е. Бем-Баверк пояснював капітал як похідний фактор виробництва (а не основний, як попередні дослідники), що формується внаслідок заощадження та виробництва. На відміну від Маркса, він розглядає капіталістичне виробництво не як специфічні соціально-економічні відносини, а як певний виробничий цикл, заснований на використанні проміжних продуктів [14].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. «капітал» розглядався науковцями і як засоби праці, і як гроші, і як певна абстрактна величина, що здатна давати прибуток. Так, А. Маршалл пояснював його як «сукупність речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з однаковою ефективністю, але вони не є безкоштовними дарами природи» [116, с.234]. Аналогічне й розуміння сутності «капіталу» П. Самуельсона [151] та Дж. Б. Кларка [86]. Дж. Хікс був прихильником грошового підходу у тлумаченні капіталу, але водночас небезпідставно вважав, що потреби часу і зміни у суспільстві вимагають доповнень, а природу капіталу повніше відображає збільшення його вартості у грошовій формі [196]. Така точка зору не розкриває повністю змісту капіталу, який у процесі обігу одночасно може перебувати в різних формах, трансформуватися із грошової в продуктивну, з продуктивної в товарну і знову у грошову. Отже, спільними рисами у розумінні сутності капіталу у наведених вище підходах учених ХІХ – на початку ХХ ст. є очікувана вигода від

вкладення капіталу та визначення капіталу не лише як засобів виробництва, а й грошей та інших благ.

У сучасній економічній науці дискусії щодо сутності капіталу продовжуються, хоча розуміння його змісту, характерних ознак та функцій значно поглибилося. Це пояснюється тим, що капітал на сучасному етапі розвитку економіки виконує не лише виробничу функцію. Йому належить провідна роль в інвестиційному процесі, сфера його функціонування значно розширилася.

Сьогодні поширеним є тлумачення капіталу як фактору виробництва та інвестиційного ресурсу. До такої думки схиляються К. Макконелл та С. Брю, Г.Макміллан [113, с.388], [161, с.212]. Це свідчить про дещо звужене розуміння сутності «капіталу». Деякі вчені пояснюють капітал як вартість засобів виробництва або вартість майна чи активів [21, с.421]; як засоби виробництва, капітальні блага, які є результатом попередньої праці людей та призначені не для безпосереднього споживання, а для використання у виробничому процесі [126, с. 11], [100, с.25]

В. Родіонова, О. Біла та В. Терьохін ототожнюють капітал із грошовими доходами і надходженнями, які використовуються на підприємстві та призначені для виконання фінансових зобов'язань [17], [188]. Дані визначення не повністю розкривають зміст цієї економічної категорії у зв'язку з різними формами (не лише грошова) у які може перетворюватися капітал та напрямками його використання.

І. Зятковський пояснює капітал як «активи вкладників, які перебувають у розпорядженні підприємства, достатні для виконання господарської та фінансової діяльності і отримання прибутків» [75, с.33].

І. Бланк характеризує капітал із позиції фінансового менеджменту, подає таке визначення: «Капітал – це накопичений шляхом заощаджень запас економічних благ у грошовій формі і реальних капітальних товарів, що залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання прибутку, функціонування яких в

економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язано з факторами часу, ризику і ліквідності» [18, с.21]. Таке визначення досить повно характеризує капітал, виокремлюючи основні особливості та конкретизуючи процес його формування. Це – одне з небагатьох тлумачень капіталу, в якому зазначається важливий момент: функціонування капіталу базується на принципах часу, ризику та ліквідності.

У сучасній вітчизняній літературі досить поширеним є також пояснення капіталу як «виробничих відносин, за яких знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення чужої неоплаченої праці» [119].

Підходи до тлумачення «капіталу» можна узагальнити у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Тлумачення категорії «капітал»

Автор	Визначення
1	2
А. Сміт, Д. Рікардо	Капітал – це частина запасів, які використовуються для господарських потреб і від яких певна особа очікує отримати прибуток
Ш. Сімон де Сімонді, Ф.Кене	Засоби виробництва, виробничі запаси, які можна придбати за гроші
П. Ж. Прудон	Гроші, причому провідною його формою є позичковий капітал
К. Маркс	Вартість, котра через експлуатацію найманої робочої сили створює додаткову вартість
Є.Бем-Баверк	Результат непрямих методів у виробництві, які неминуче стають причиною того, що споживання переноситься на майбутнє
А.Маршалл, П.Самуельсон,	Сукупність речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з однаковою ефективністю, але вони не є безкоштовними дарами природи
Дж. Р. Хікс	Природу капіталу повніше відображає збільшення його вартості у грошовій формі
Г. Макміллан, К. Макконелл, С. Брю	Створені людиною ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг, а також інвестиційні товари, засоби виробництва
Є.Борисов	Вартість засобів виробництва або вартості майна чи активів
В. Родіонова, О. Біла, В. Терьохін	Грошові доходи та надходження, які використовуються на підприємстві

Продовження табл. 1.1.

1	2
С. Панчишин, М. Крупка	Засоби виробництва, які є результатом попередньої праці людей та призначені не для безпосереднього споживання, а для використання у виробничому процесі
І. Зятковський	Активи вкладників, які перебувають у розпорядженні підприємства, достатні для виконання господарської та фінансової діяльності й отримання прибутків
І. Бланк	Накопичений шляхом заощаджень запас економічних благ в грошовій формі і реальних капітальних товарів, що залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва
С. Мочерний	Виробничі відносини, за яких знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення чужої неоплаченої праці

Складено на основі: [82], [162], [140], [115], [14], [116], [151], [196], [161], [113], [21], [187], [17], [126], [75], [18], [119], [100].

Аналіз існуючих тлумачень економічної категорії «капітал» свідчить про відсутність єдиного підходу щодо його розуміння. Проте всі вчені сходять у думці про те, що капітал є основою суспільного розвитку та існує лише за наявності ряду передумов. Фактично бачення сучасних науковців можна умовно поділити на два підходи «предметно-функціональний» та «грошовий». Проте, на нашу думку, капітал слід тлумачити враховуючи і матеріальну, і фінансову (грошову) складові. Отже, капітал – це сукупність матеріальних та фінансових ресурсів, які формуються в результаті попередньої праці людей та використовуються для забезпечення виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання з метою отримання максимально можливого прибутку при ефективному його використанні.

Розуміння сутності капіталу змінювалося від тлумачення його як накопичених шляхом заощадження запасів до сукупності соціально-економічних відносин, ключового фактору виробництва й основного інвестиційного ресурсу, що є результатом еволюції виробничих і товарно-грошових відносин та розвитку економічної науки. Крім того, у процесі зміни підходів до тлумачення капіталу сформувалося бачення його як складної

економічної категорії, у яку входять елементи, що з часом виокремилися в цілком конкретні економічні категорії, які потребують додаткового дослідження. Серед них особливе значення має фінансовий капітал.

Як економічна категорія він існує об'єктивно та використовується в будь-якій економічній системі, а його природа визначається реальним процесом функціонування як окремих суб'єктів господарювання, так і економічних систем загалом. Поява фінансового капіталу – це результат становлення ринкової системи господарювання, геополітичних і економічних змін, трансформаційних та інтеграційних процесів наприкінці XIX ст. та у XX ст. Тлумачення «фінансового капіталу» видозмінювалося від розгляду його як грошей до базової характеристики будь-якої економічної системи.

Першим, хто використав термін «фінансовий капітал», був Р. Гільфердінг, який розглядав фінансовий капітал як капітал, що перебуває у розпорядженні банків та використовується підприємцями [49, с.15]. Такі погляди науковця можна пояснити як реаліями того часу, так і класовим підходом автора до досліджень. Сьогодні таке тлумачення фінансового капіталу не відображає всієї його сутності, оскільки характеризує його однобоко, як одну із форм розвитку монополістичного капіталізму. Подальший розвиток економіки та економічної науки виявив недоліки у визначенні сутності, змісту та ролі фінансового капіталу.

Сучасні його тлумачення значною мірою формуються під впливом функціонування складних, багаторівневих економічних систем, розвитку фінансового ринку, зростанням ролі фінансових інститутів, їхнім впливом на розвиток світової та національних економік. Це підтверджує і визначення фінансового капіталу як «складної системи взаємозв'язків великих кредитно-банківських інституцій з нефінансовими корпораціями» [161, с. 567]. Сьогодні його виникнення пов'язують із процесом поєднання економічних зв'язків, при цьому всі конкретні форми господарської діяльності (промислової, торговельної, банківської) об'єднуються в єдину цілісність [21, с.358].

Досить поширеним є тлумачення фінансового капіталу як процесу «зрощування банківських монополій та інших фінансово-кредитних інституцій з нефінансовими монополіями (промисловими, торговими, транспортними)» [69, с.815]. В. Мотильов розглядає фінансовий капітал як якісно нову форму капіталу, в якій об'єднується власність на промисловий і банківський капітал, проте це не нівелює відмінності між згаданими видами капіталів, котрі продовжують самостійно функціонувати в економічній системі [118, с.83]. Можна констатувати, що зазначені автори поділяють ті погляди на фінансовий капітал, які домінували на початку ХХ ст., із незначними модифікаціями.

Н. Дрозд тлумачить фінансовий капітал як інвестиційний ресурс, джерелами якого є об'єднаний банківський, промисловий та фіктивний капітал [64, с.895].

В. Лещук дотримується дохідного підходу в тлумаченні фінансового капіталу, визначаючи його як «синтетичну економічну категорію, яка є концентрованою, більш складною еволюційною формою капіталу нового рівня, що спрямовується на максимізацію ефективності діяльності задля отримання надприбутків та посідає ключове місце в системі суспільного капіталу» [105, с.55].

Значного поширення набули підходи відповідно до яких фінансовий капітал ототожнюють із грошима, грошовими ресурсами або грошовим капіталом, який є його частиною. Так, Л. Алексеєнко стверджує, що «фінансовий капітал – це грошові ресурси та виражена у грошовій формі частка матеріальних, нематеріальних і фінансових активів, що накопичується (акумулюється) суб'єктами фінансової діяльності із різних джерел для забезпечення економічних умов здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку» [2, с.7]. Слід зазначити, що таке бачення фінансового капіталу набуло поширення не тільки у вітчизняній економічній літературі, а й серед зарубіжних авторів. Для прикладу, К. Макконелл і С. Брю характеризують фінансовий капітал як «гроші, що є в наявності підприємства для закупки інвестиційних товарів» [113, с.386]. Аналогічної думки

притримуються І. Бланк [18, с.63] та В. Корнєєв [96, с.25], С. Панчишин [126, с.11].

Великий вплив на тлумачення фінансового капіталу має становлення та розвиток фінансового ринку і особливо ринку цінних паперів. Унаслідок цих процесів сформувалося його бачення у багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-економістів. І. Бернар та Ж.-К. Коллі характеризують фінансовий капітал як «грошове вираження вартості цінних паперів, які дають право власності на реальний капітал підприємства» [16, с.289]. Такої ж думки притримується В. Федоренко, який вважає втіленням фінансового капіталу акції і облігації [184, с.246]. Фінансовий капітал дослідники ототожнюють в основному із цінними паперами, а їхнє існування та обіг вважають проявом фінансового капіталу. Водночас, сама сутність цінних паперів не може повною мірою характеризувати всі сторони прояву фінансового капіталу.

Досить поширеним в економічній літературі є ототожнення фінансового капіталу із фінансовими ресурсами або визначення фінансового капіталу як частини фінансових ресурсів чи навпаки. Так, І. Балабанов [9, с.29], Р. Барр [11, с.321] та В. Белоліпецький [12, с.116] розглядають капітал як частину фінансових ресурсів, що залучені в оборот і дають дохід від цього обороту.

Низка науковців [188, с.8] розглядає фінансовий капітал як джерела фінансування активів компанії. Ю. Воробйов [44, с.67], характеризує фінансовий капітал як «сукупність капіталізованих фінансових ресурсів, що використовуються власниками і менеджерами в економічному процесі відтворення вартості як джерело фінансування господарської діяльності з метою одержання доходу, формування якого в економічній системі держави здійснюється на ринкових принципах і підходах». Так само тлумачить фінансовий капітал і А. Пересада та характеризує його як сумарні активи компанії [127, с.172]. А. Ковальова, М. Лапуста, Л. Скамай виділяють у власному визначенні джерела формування фінансового капіталу, ототожнюючи його з фінансовими ресурсами, що використовуються для фінансування активів із метою отримання прибутку [92, с.40].

Усю різноманітність поглядів на фінансовий капітал відображено у табл.1.2.

Таблиця 1.2.

Тлумачення категорії «фінансовий капітал»

Автор	Визначення
1	2
Р. Гільфердінг	Капітал, що перебуває у розпорядженні банків та використовується підприємцями
Г. Макміллан	Складна система взаємозв'язків великих кредитно-банківських інституцій з нефінансовими корпораціями
Економічна енциклопедія	Зрощування банківських монополій та інших фінансово-кредитних інституцій з нефінансовими монополіями (промисловими, торговими, транспортними)
В. Мотильов	Нова форма капіталу, в якій об'єднується власність на промисловий та банківський капітал
Л. Алексеєнко	Грошові ресурси та виражена у грошовій формі частка матеріальних, нематеріальних і фінансових активів
К. Макконелл, С. Брю, С.Панчишин	Гроші, що є в підприємства для закупки інвестиційних товарів
І. Бернар, Ж.-К. Коллі, В. Федоренко	Грошове вираження вартості цінних паперів, які дають право власності на реальний капітал підприємства
І. Бланк, В. Корнєєв	Сумарні фінансові активи підприємства
І. Балабанов, Р. Барр, В.Белоліпецький	Частина фінансових ресурсів, що залучена в оборот і дає дохід від цього обороту
С. Моїсєєв, В. Терьохін	Джерела фінансування активів компанії
Ю. Воробйов	Капіталізовані фінансові ресурси, що використовуються як джерело фінансування господарської діяльності для одержання доходу
А. Ковальова, М. Лапуста, Л. Скамай	Сукупність власних та позичкових фінансових ресурсів, що використовуються для фінансування активів
В. Лещук	Синтетична економічна категорія, яка є концентрованою, більш складною еволюційною формою капіталу нового рівня, що спрямовується на максимізацію ефективності діяльності задля отримання надприбутків та посідає ключове місце в системі суспільного капіталу
Н. Дрозд	Капітал, джерелами якого є об'єднанні банківський, промисловий та фіктивний капітал для забезпечення інвестування підприємницької діяльності з метою отримання прибутку

Складено на основі: [49], [161], [69], [118], [2], [113], [126], [16], [184], [18], [96], [9], [11], [12], [188], [44], [92], [105], [64].

Існуючі підходи до розуміння сутності фінансового капіталу неоднозначні, що, на нашу думку, пояснюється складністю цієї категорії, особливостями її прояву на макро- та мікрорівнях, а також трансформаційними процесами, що

постійно відбуваються в економічних системах. На основі проведеного дослідження поглядів різних авторів на сутність фінансового капіталу можна виділити найбільш суттєві сторони, які необхідно враховувати при формулюванні його визначення як економічної категорії.

Насамперед, фінансовий капітал є економічною базою функціонування не лише окремо взятого суб'єкта господарювання, а й об'єктивною умовою розвитку держави та суспільства, тобто має особливості свого прояву на макрота мікрорівнях. На макрорівні фінансовий капітал акумулюється у процесі складної системи взаємозв'язків держави, промислово-виробничих структур та фінансово-кредитних інститутів для забезпечення доступності, швидкості обігу та зручності у його використанні та отриманні прибутку. Фінансовий капітал на цьому рівні є об'єктом фінансових відносин, що пов'язані з його формуванням, використанням та розподілом в економічній системі держави, при цьому ці процеси здійснюються постійно. На мікрорівні функціонування, формування та використання фінансового капіталу пов'язано із забезпеченням безперервності виробничого процесу, ефективної виробничо-господарської діяльності та розвитком суб'єктів господарювання для отримання доходу.

Однією з основних ознак фінансового капіталу є його грошова природа. «Гроші» як економічна категорія є об'єктом досліджень багатьох науковців, які відповідно до власних наукових інтересів тлумачень її сутність. Деякі дослідники [113, с.1037], [115, с.79] пояснюють гроші як особливий товар або специфічний товарний вид. Наприклад, відповідно до визначення А. Демківського [57, с.36] «гроші – це особливий товар, суспільна корисність якого полягає у здатності бути загальним еквівалентом і формою вартості товарів, виражати затрати суспільно необхідної праці, що втілена у товарі, опосередковувати рух та обмін товарів, об'єднувати приватну працю товаровиробників у систему суспільної праці, забезпечувати еквівалентність обміну між товаровиробниками».

Поширеними є також погляди на гроші як певний тип суспільних відносин або ж сукупність економічних відносин. Такої думки притримуються Н.Костіна

[97, с.19], М. Савлук [53, с.8], які розглядають гроші як «носій певних суспільних відносин, формування яких зумовило виділення з широкого ряду звичайних товарів одного – грошового».

Зазначимо, що в зарубіжній економічній літературі найбільше поширення отримав функціональний підхід до тлумачення грошей. Такої думки дотримуються Р. Дорнбуш, С. Фішер [62, с.66], П. Семюелсон та В. Нордгауз [154], Р. Барр [11, с.281].

Отже, на основі аналізу поглядів окремих авторів на сутність грошей, їхнього співвідношення із фінансовим капіталом необхідно зробити певні узагальнення. Передусім, вони впливають із тих функцій, які виконують гроші. Гроші перетворюються на капітал після досягнення певної величини як результату заощадження та накопичення. У цій якості вони виконують дві функції: засіб нагромадження і засіб платежу. Ознакою грошей як капіталу є отримання додаткової вартості, що не можливо без кругообігу водночас із обігом уречевленого капіталу. Кругообіг капіталу у виробництві не відбувається без грошового капіталу, який, своєю чергою, обумовлює та є необхідним для його збільшення. Гроші створюють основу для виробництва: придбання ресурсів, засобів виробництва, робочої сили. Тільки у цьому разі можна говорити про гроші як капітал.

Більшість авторів аналогічно розглядає співвідношення «гроші-грошовий капітал». Саме такої думки дотримується А. Гальчинський, вказуючи, що «грошовий капітал – це не лише певна сума грошей, у вигляді якої кожен індивідуальний капітал оживає, починаючи процес обігу; це вартісна форма всього дійсного капіталу» [45, с.171]. Основною метою формування грошового капіталу є «придбання засобів виробництва і забезпечення безперервності руху капіталу у сферах виробництва та обігу» [192, с.225], [113].

І. Бланк виділяє грошовий капітал при класифікації капіталу підприємства і зазначає, що такий вид капіталу використовується для формування статутного фонду підприємства [19, с.214]. На нашу думку, таке визначення вузько характеризує дане поняття, адже грошовий капітал використовується і для

придбання засобів та предметів праці виступаючи складовою загального кругообігу капіталу підприємства.

Отже, грошовий капітал – це тільки одна з функціональних форм капіталу, сукупність усіх грошових засобів для виробничих потреб. Такі поняття як «фінансовий капітал» і «грошовий капітал» не можна ототожнювати. Співвідношення між ними приблизно таке ж, як між цілим і частиною. Гроші є основою формування та функціонування фінансового капіталу, адже саме у грошовій формі він виконує своє особливе соціально-економічне призначення.

Не менш суттєвою ознакою фінансового капіталу є його взаємозв'язок із ринком цінних паперів, які забезпечують часткове його формування. Відповідно до розглянутих підходів існує практика ототожнення фінансового капіталу із фіктивним, що звужує реальний зміст поняття «фінансовий капітал» і загалом не відображає його сутність. Цінні папери є капіталом, тому що гарантують своїм власникам можливість отримувати дохід у вигляді дивідендів, а емітентам дозволяють отримати додаткові кошти у своє користування. Цінні папери забезпечують формування фінансового капіталу та є його складовою. Суттєвою їхньою особливістю є можливість вторинного продажу, що призводить до формування різниці між вартістю цінних паперів та реальною вартістю підприємства-емітента. Як зазначається в літературі, фіктивний капітал (від лат. *fictio* – вигадка) – капітал, представлений у цінних паперах (акціях, облігаціях тощо), який регулярно дає дохід їхньому власнику та здійснює самостійний, відмінний від реального капіталу, рух на ринку цінних паперів [70, с.298]. Ріст вартості акцій не завжди пов'язаний із приростом вартості реального капіталу, але тільки на короткі проміжки часу. Ігнорування цього на довготермінову перспективу призводить до негативних наслідків для конкретного суб'єкта господарювання, а для економічної системи – до фінансової кризи.

Загалом фінансовий капітал має певні ознаки фіктивності (існує тільки у зв'язку із реальним капіталом), проте є умовою ефективного функціонування

реального капіталу. В сучасній економіці він більшою мірою має ознаки реальності, ніж фіктивності.

Ще однією ознакою фінансового капіталу є його органічний взаємозв'язок із категорією «фінансові ресурси», про що зазначає у своїх працях багато науковців. Особливу увагу, на нашу думку, необхідно звернути на співвідношення фінансового капіталу та фінансових ресурсів. В економічній літературі ці питання є дискусійними. Так А. Борщ трактує капітал як «частину фінансових ресурсів, яка знову включається в економічний оборот для його примноження», а фінансові ресурси – як «частину грошових коштів, які перебувають у розпорядженні підприємства на конкретну дату та призначені для здійснення витрат» [23, с.140].

Деякі автори фінансові ресурси розглядають як «сукупність грошових коштів, якими розпоряджається підприємство і до яких належать усі грошові фонди і кошти у нефондовій формі» [192, с.9], [27, с.22], зазначаючи, що головна мета їх використання - забезпечення певних витрат, не конкретизуючи при цьому види витрат.

Значною мірою аналогічних поглядів дотримується і Г. Кірейцев, який тлумачить фінансові ресурси як «..грошові нагромадження і доходи, які є результатом розподілу й перерозподілу виручки та прибутку...» [190, с.15]. На наш погляд, неточність полягає в тому, що в основі формування фінансових ресурсів лежить прибуток, який отримує підприємство у процесі господарської діяльності. Дещо по-іншому характеризує фінансові ресурси І. Бланк, який визначає їх як «сукупність мобілізованих власних і позикових грошових засобів і їх еквівалентів у формі цільових грошових фондів для забезпечення господарської діяльності в наступному періоді» [20, с.182]. Наведене визначення має достатню точність та обґрунтованість, проте зауважимо, що фінансові ресурси можуть використовуватися не тільки у фондовій формі. Нерозподілений прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства є також одним із джерел їхнього формування.

Фінансові ресурси розглядають і як найбільш ліквідні активи, що забезпечують безперервність руху грошових потоків [173], або як сукупність активів, що здійснюють обіг у грошовій формі та використовуються для забезпечення діяльності суб'єктів господарювання [176]. Спільним у підходах до визначення фінансових ресурсів є те, що всі автори тлумачать фінансові ресурси як активи, основне призначення яких – фінансування виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єкта господарювання, що набуває грошової форми виміру.

Аналіз праць зарубіжних авторів свідчить про те, що поняття «фінансові ресурси» як економічний термін у їхніх роботах не використовується. Так, К. Макконел та С. Брю розглядають категорію «фінансовий капітал» (який вони ототожнюють із грошовим) [113, с.456], Г. Макмілан [161, с. 183] у своїй роботі не розглядає такі поняття як «ресурси» та «фінансові ресурси», а акцентує свою увагу на капіталі та його складових, зокрема і на «фінансовому капіталі». Аналогічно не розглядають «фінансові ресурси» як економічну категорію Дж. Сакс, Ф. Ларрен [150]. Використання поняття «капітал», а не «фінансові ресурси» пояснюється тим, що в умовах ринкової економіки для фінансистів «капітал» є реальним об'єктом, фактором виробництва, на який він може впливати з метою отримання доходів фірми [12, с.64].

Отже, можна зробити висновки, що «фінансові ресурси» та «фінансовий капітал» є тотожними поняттями, оскільки мають низку спільних ознак:

1. Вони є продуктом розподільчих фінансових відносин та проявляють себе у процесі матеріального виробництва.
2. Спільною їхньою ознакою є грошова природа.
3. Спільною є мета формування та використання: забезпечення безперервності відтворювального процесу, ефективної виробничо-господарської діяльності для отримання прибутку.
4. Фінансовий капітал та фінансові ресурси опосередковують відносини власності та відносини позики.

Враховуючи складність поняття «фінансовий капітал» вважаємо за доцільне виокремити його основні складові (табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.

Складові фінансового капіталу

		Складова	Характеристика
Макрорівень		Венчурний капітал	Капітал професійних інвесторів, які надають підтримку по лінії менеджменту молодим швидко зростаючим підприємствам, що мають значний потенціал конкурентоспроможного розвитку
		Банківський капітал	Кошти і виражена у грошовій формі частка майна, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення операцій із розміщення коштів та надання послуг із метою одержання прибутку
		Інвестиційний капітал	Капітал складений у довгострокові інвестиції на тривалий проміжок часу
		Страховий капітал	Сукупність фінансових ресурсів, що обслуговує сферу страхування
		Фіктивний капітал	Капітал, представлений у цінних паперах, який регулярно дає дохід їхньому власнику та здійснює самостійний, відмінний від реального капіталу, рух на ринку цінних паперів
Мікрорівень	Власний капітал	Статутний капітал	Юридично оформлена, офіційно оголошена та належним чином зареєстрована частина внесків власників до капіталу підприємства
		Пайовий капітал	Сукупність коштів фізичних та юридичних осіб, добровільно розміщених у товаристві для здійснення його господарської діяльності
		Додатковий капітал	Емісійний дохід, вартість безкоштовно отриманих необоротних активів, сума капіталу, який вкладено засновниками понад статутний капітал
		Резервний капітал	Капітал, що формується за рахунок щорічних відрахувань від прибутку та використовується для покриття збитків, виплати дивідендів та інших цілей
	Позиковий капітал	Нерозподілений прибуток	Частина власного капіталу, яка залишається у суб'єкта господарювання після виплати доходів власникам та формування резервного капіталу
		Короткострокові та довгострокові банківський кредити	Позиковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання
		Інші довгострокові зобов'язання	Заборгованість за позиковими коштами підприємств, крім кредитів банків
		Цільове фінансування	Залишок цільових надходжень з бюджету та суми повернення податку на прибуток у зв'язку із отриманням пільг
		Фінансові позики	Фінансовий капітал, який мобілізується за допомогою інструментів фінансового ринку

Складено на основі: [67, с.725], [120], [3, с.23], [10, с.84], [68, с.186], [69, с.298], [54, с.80-82].

Як зазначалося, фінансовий капітал має свої особливості функціонування та складові на макро- та мікрорівнях. На макрорівні фінансовий капітал мобілізується та перерозподіляється на фінансовому ринку, який являє собою сферу економічних відносин, що виражаються фінансовим капіталом. Як стверджує В. Кузьмінський, складовими фінансового капіталу, який представляє на ринку сукупність фінансових посередників і має на меті формування інвестиційного потенціалу, є банківський та страховий капітал [102, с.125]. На нашу думку, до інших складових фінансового капіталу макрорівня відносять не лише згадані види капіталу, а й інвестиційний, фіктивний та венчурний, адже в сучасних ринкових умовах фінансовий капітал – це складна, розгалужена система в якій співіснують та перетинаються згадані види капіталу.

Що стосується мікрорівня, то складовими фінансового капіталу суб'єктів господарювання відповідно до права власності на нього є власний та позиковий капітал (табл.1.3.), який формується та використовується власниками для фінансування його активів з метою ведення результативної фінансово-господарської діяльності.

Відповідно до розглянутих тлумачень сутності поняття «фінансовий капітал» можна виокремити його основні функції (табл.1.4), які обґрунтовують роль фінансового капіталу та визначають його значення для соціально-економічного розвитку.

Таблиця 1.4.

Функції фінансового капіталу

№ п/п	Функція	Характеристика
1	2	3
1	Виробнича	Основа забезпечення виробництва всі видами необхідних ресурсів
2	Захисна	Дозволяє, у випадку виникнення різноманітних ризиків, продовжувати функціонувати суб'єкту господарювання за рахунок резервного капіталу
3	Інвестиційна	Капітал є основним джерело фінансування інвестиційних проектів
4	Соціальна	Є джерелом соціально-економічного розвитку суспільства
5	Оперативна	Фінансовий капітал завдяки притаманні йому мобільності та ліквідності дозволяє спрямовувати його на придбання необхідних активів

Продовження табл.1.4.

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
6	Оціночна	Вимірник фінансового потенціалу та ефективності функціонування економічних суб'єктів
7	Регулююча	Дозволяє управляти фінансовим станом суб'єктів господарювання

Складено на основі: [74, с.59].

Відповідно до вище наведених ознак, складових та функцій фінансового капіталу можна зробити висновок, що фінансовий капітал є складною економічною категорією, яка має особливості прояву на макро- та мікрорівнях. При цьому трансформація фінансового капіталу в сучасних ринкових умовах господарювання продовжується, відбувається об'єднання різних видів капіталу всередині даного поняття.

Отже, фінансовий капітал – це продукт розподільчих відносин виражений у грошовій формі, який проявляє себе у процесі матеріального виробництва, використовується та формується для забезпечення відтворювального процесу та ефективної виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

1.2. Особливості формування кластерів в ринкових умовах

Однією з найважливіших характеристик розвитку економічних систем є процес інтеграції та часткове нівелювання конкурентної боротьби, значне поширення кооперативної взаємодії. Вона є закономірним процесом еволюції економічних систем у ринкових умовах господарювання і обумовлена динамічним розвитком макросередовища, прагненням суб'єктів господарювання до забезпечення власних конкурентних переваг, стабільності функціонування та підвищення ефективності діяльності. Процес економічної інтеграції надзвичайно складний і суперечливий, що обумовлює широкий спектр підходів до тлумачення його сутності та значення у розвитку економічних систем.

Тлумачення змісту та сутності економічної інтеграції варіюються від розгляду її як форми політики у спільних економічних відносинах [186, с.54] до

певної сукупності суб'єктів господарювання, що пов'язані фінансово-економічними і виробничо-технологічними зв'язками [85, с.17]. П. Буряк визначає інтеграцію як «отримання єдиного цілого, шляхом об'єднання, сумісності, зближення, зв'язування окремих елементів» [26, с.3]. Таке визначення досить узагальнене, у ньому не розкриваються форми та цілі інтеграції.

Е. Хлевінська, І. Крозе зазначають, що результатом економічної інтеграції є формування економічних об'єднань [197]. Аналогічної думки дотримуються і С. Гончаров та Н. Кушнір, розглядаючи інтеграцію як «погоджений розвиток та взаємне доповнення підприємств, галузей економіки, регіонів в інтересах більш ефективного використання ресурсів і більш повного задоволення потреб учасників цього процесу» [51, с.153]. Дійсно, структури, що утворюються в результаті процесу інтеграції характеризуються більш ефективним використанням наявних ресурсів. Однак інтеграція може призвести до створення і монополістичних структур, діяльність яких, зрештою, негативно впливатиме і на їхній розвиток, і на функціонування економічної системи загалом.

В. Сладкевич розглядає інтеграцію як «певний рівень співпраці між частинами організації, який забезпечує досягнення стратегічних цілей з урахуванням вимог зовнішнього середовища» [160, с.29]. Таке визначення, на нашу думку, більше характеризує одну з сторін функціонування окремого суб'єкта господарювання. Подібним є визначення І. Сторонянської, яка розглядає інтеграцію як «поєднання, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів різних суб'єктів господарювання, розділених у просторі, перетворення їх у цілісний господарський механізм, що приводить до глибоких структурних змін усередині них» [174, с.11].

Економічна інтеграція має особливості на макро- та мікрорівні, які потрібно враховувати, визначаючи її сутність. На макрорівні науковці розглядають цей процес як «зближення і поступове об'єднання національних економічних систем, сучасну найрозвинутішу форму інтернаціоналізації

господарського життя» [67, с.668]. На нашу думку, з поняття макроінтеграція потрібно виокремити два взаємопов'язаних, але водночас і принципових положення. Перше стосується процесу створення на території декількох країн єдиного економічного простору, формування якого регулюється відповідними нормативно-правовими документами. Така інтеграція має не лише економічний, а й політичний характер. По-друге, процес інтеграції на макрорівні відбувається через створення транснаціональних компаній і, як результат, зближення національних економік.

Мікрорівень інтеграції характерний для суб'єктів господарювання, які, об'єднавшись у певну структуру, отримують можливість співіснувати в її межах, одночасно вирішуючи спільні проблеми, та досягати визначених стратегічних цілей на договірних умовах. Однак не можна розглядати інтеграцію лише як просту суму суб'єктів господарювання. Доцільнішим є розгляд об'єднання їхніх властивостей і процесів. Отже, якщо розглядати інтеграцію на мікрорівні, то, це процес, що характеризується об'єднанням властивостей (економічних, соціальних, технологічних, інституціональних) суб'єктів господарювання виробничо-господарськими та фінансово-економічними зв'язками у цілісну систему із конкретною метою. Позитивні особливості інтеграції на мікро- та макрорівнях наведено у додатку А.

З урахуванням багатогранності й неоднозначності інтеграції, для розуміння її сутності та формулювання обґрунтованого визначення доцільно зробити певні узагальнення.

Насамперед, інтеграційні процеси у розвитку економіки значною мірою обумовлені тим, що будь-яка інтегрована економічна система набуває нових системних якостей, яких не має жодний із утворюючих її елементів. Саме ця її сторона обумовлює економічну зацікавленість суб'єктів інтеграції. Для цього економічний результат від спільної діяльності у складі інтегрованої структури має бути вищим, ніж звичайна сума економічних результатів діяльності кожного із членів об'єднання. Як відзначав О. Мансур, «організації, які не діють в інтересах своїх членів, зазвичай занепадають; цей чинник повинен

суттєво обмежити чисельність організацій, не спроможних слугувати інтересам своїх учасників» [114, с.15]. Інтегруючись, суб'єкти господарювання мають змогу співпрацювати у межах інтегрованих структур згідно з вибраною стратегією, досягаючи запланованих фінансових і виробничих показників. Економічна вигода досягається за рахунок розширення можливостей учасників, відкриті доступу до фінансового капіталу, створення сприятливих умов для диверсифікації виробництва, налагодження ефективної взаємодії між покупцями та постачальниками, мінімізації трансакційних витрат.

Інша характерна особливість, яку необхідно враховувати при визначенні сутності «інтеграції», полягає в тому, що її результатом є виникнення нових корпоративних утворень, з якісно відмінною функцією і організаційною сутністю інтегрованого капіталу, що забезпечує отримання так званого синергетичного ефекту. Синергізм – це ефект сумісної діяльності, вищий від суми ефектів складових частин, якщо б вони працювали окремо. В науковій літературі таке поняття часто називають ефектом « $2+2=5,6,7 \dots N$ » і означає, що підприємство шукає таку комбінацію в бізнесі, при якій ефект від інтеграційної суми більший, ніж проста сума ефектів складових частин [149, с.385].

Для учасників інтегрованих структур явище синергізму зумовлює позитивний системний соціально-економічний ефект [132], який забезпечує такі основні ефекти: ефект від спільного впровадження технологій, ефект від застосування аутсорсингу, ефект від розподілу ризиків між учасниками об'єднання, ефект від спільного використання інфраструктури, ефект від зниження трансакційних витрат, ефект від формування єдиної товарно-розподільчої бази.

Вагомим мотивом, що спонукає суб'єкти господарювання до інтеграції, є мінімізація трансакційних витрат, які значно впливають на розмір прибутку та ефективність функціонування об'єднання. Тлумачення трансакційних витрат в економічній науковій літературі неоднозначні: від пояснення їх як витрат у сфері обміну [164], специфічних витрат із налагодження та здійснення передачі

товарів, послуг, майнових прав [189] до витрат, що «включають неявні витрати, які визначаються за альтернативним принципом як сукупність витрат, що виникають при обміні правами власності, та затрат, призначених для зменшення цих витрат» [6, с.4]. М. Румянцев, М. Медведева, вважають такими «будь-які збитки, що виникають внаслідок неефективності спільних рішень, планів, договорів, що укладаються, та створених структур» [148, с.97].

Трансакція в інтегрованій структурі – це витрати, що супроводжують безперервний процес внутрішніх та зовнішніх взаємовідносин її суб'єктів. Їхнє зниження можливе, передусім, за рахунок оптимізації витрат на пошук інформації про потенційних ділових партнерів, доступності та наявності специфічних ресурсів (висококваліфіковані працівники, інноваційні розробки) у межах об'єднання залежно від конкретних потреб, формуючи загальну базу ресурсів та знижуючи витрати як загалом, так і для окремих членів об'єднання.

Результатом інтеграції є формування інтегрованих структур, які відрізняються принципами, напрямками та метою об'єднання, сферою або галуззю інтеграції, географічною локалізацією, особливістю юридичного оформлення, організаційною формою тощо. У світовій економіці сьогодні однією з найпоширеніших теорій розвитку економічних систем є кластерна теорія. Формування кластерів зумовлено сучасними тенденціями капіталу до постійного розширення, його концентрацією на конкретних територіях, пошуком нових сфер застосування для підвищення норм прибутку. Вони створюють основу для залучення інвестицій, розвитку малого і середнього бізнесу, сприяють спільній роботі науково-технічних, державних і приватних структур, а головне – кластер є дієвим інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємств-учасників та регіону, в якому він функціонує.

Кластери як економічні утворення відомі досить давно, оскільки географічна концентрація компаній у певних галузях існувала протягом сторіч. Однак їхня роль через певні умови була обмеженою. А. Маршалл наприкінці XIX ст. вперше зауважив, що в деяких галузях промисловості групи малих та

середніх підприємств за умови концентрації в одному районі країни та спеціалізації на одній певній стадії єдиного виробничого процесу будуть не менш ефективними, ніж великі підприємства [116, с.347]. Такі скупчення підприємств він називав «індустріальними районами». Дослідження А. Маршалла можна вважати першим вагомим внеском у теорію кластерів. Розвитком сформованих положень є висновок А. Вебера у 1909 р. [222] про важливість факторів розміщення у виробництві та географічних умов. Сам термін кластер вперше вжив дослідник Тріон у 1939 році.

Загалом поняття «економічний кластер» сформував М. Портер, який визначив їх як [133] «сконцентровані за географічним принципом групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм споріднених галузей, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій, що конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу». Автор виокремив такі його ключові характеристики: географічну локалізацію, поєднання в інтегрованій структурі конкуренції та кооперації.

Згодом М. Енрайт, в межах власної теорії регіональних кластерів, виокремив поняття «регіонального кластера», який представляє географічну агломерацію компаній та має конкурентні переваги [216].

У вітчизняній економічній науці, під впливом реалій розвитку національної економічної системи, сформульовано власне бачення сутності кластерів. Так, Л. Птащенко характеризує їх як «вертикальні чи всебічні мережеві структури з комбінованих галузей, укомплектованих із різних і допоміжних фірм, які спеціалізуються на створенні будь-якого специфічного продукту, послуг чи бази даних, необхідних для цієї мережі» [138, с.50]. Як недолік слід відзначити, що таке визначення характеризує суть будь-якого об'єднання.

В. Бороненко акцентує увагу на прикріпленості кластера до конкретного регіону та розмаїтті економічних статусів учасників кластера [22, с.50]. Територіальну локалізацію виділяє і Н. Внукова [41, с.56]. Географічна локалізація кластера дійсно є однією з його найсуттєвіших характеристик, але

необхідно враховувати такі аспекти функціонування кластера, як юридичну самостійність елементів і добровільність процесу інтеграції.

Деякі автори [42, с.28] в основі формування сутності кластера бачать їхні конкурентні переваги. С. Соколенко зазначає, що суттєвою особливістю кластера є спрямування власної діяльності на виробництво продукції світового рівня [165, с.19].

Поширеними є визначення, в яких основний акцент робиться на добровільності об'єднання. Такої думки притримуються Г. Семенов і О. Богма [153, с.325], В. Чевганова та І. Брижань [199, с.36]. Відмінним від попередніх є визначення І. Ткачук та С. Крпельницької, які розглядають кластер як систему економічних відносин [182, с.97], що абсолютно обґрунтовано.

На нашу думку, найбільш повним є визначення, яке подають В. Геєць і В. Семиноженко: «Кластер – це сукупність різних юридичних осіб, пов'язаних партнерськими відносинами по всьому технологічному ланцюжку – від видобутку сировини до споживання продукції і послуг» [48, с.158]. Вони виокремлюють основну особливість функціонування таких територіально-інтегрованих структур – їхній партнерський характер.

Найважливіша відмінність кластера від інших форм економічних об'єднань полягає в тому, що компанії кластера не йдуть на повне злиття, а створюють механізм взаємодії, що дозволяє їм зберегти статус юридичної особи і при цьому співпрацювати з іншими господарюючими суб'єктами, які формують кластер, і за його межами. Іншими словами, в основі кластера лежить складна комбінація конкуренції і кооперації [123, с.45].

На основі аналізу характеристик змісту категорії кластер можна виділити основні особливості та закономірності, що характеризують процес формування та функціонування кластерів (рис. 1.1).

Основу кластера становить, насамперед, агломерація суб'єктів господарювання в одному регіоні, де визначальним є географічний фактор – територіальна близькість. Саме завдяки цій характеристиці – взаємовигідному розташуванню всіх суб'єктів інтегрованої структури – кластери стають

ефективним механізмом підвищення регіональної конкурентоспроможності.

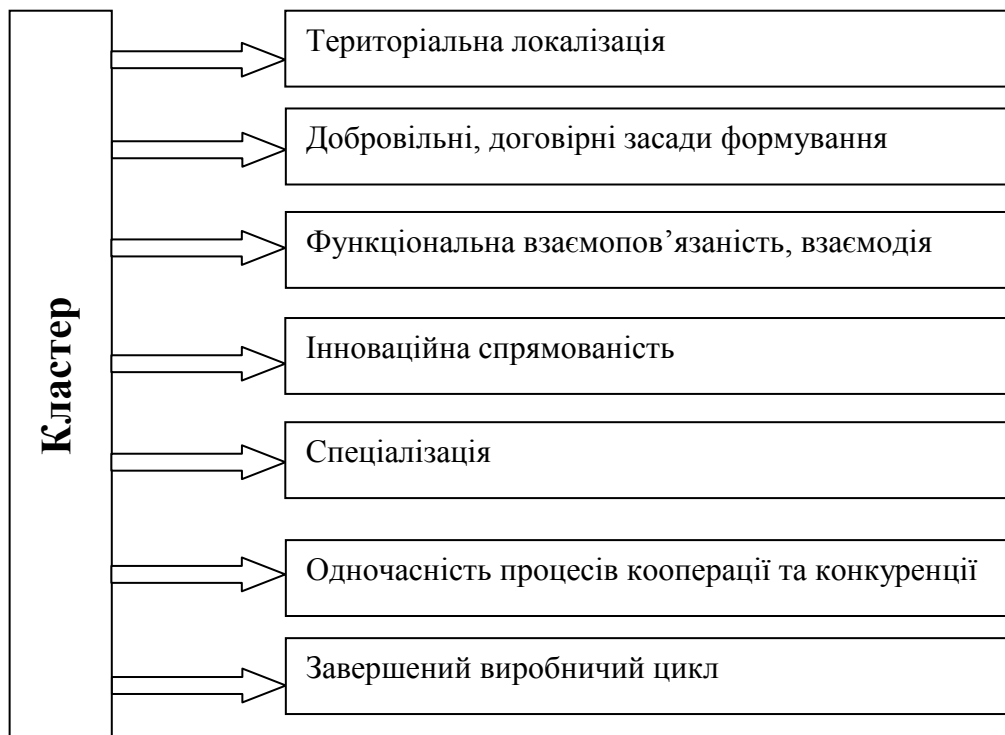

Рис. 1.1. Особливості формування кластерів

Джерело: розроблено автором

Можна виокремити низку принципів за якими створюються кластери.

Серед них:

1. Компанії інтегруються у кластер на добровільних та партнерських умовах, що не знижує відповідальність за взяті виробничі зобов'язання.
2. Структуруючі одиниці співпрацюють між собою, проте залишаються незалежними юридичними одиницями.
3. Співробітництво у кластері організовується на засадах довіри та відкритості структуруючих елементів інтегрованої структури один до одного.

Крім цього, доцільно визначити найбільш загальні особливості функціонування кластерів:

1. Характерною ознакою кластера є функціональна взаємопов'язаність і взаємодія учасників кластера: науки, органів державного управління, фінансів та виробництва. Така взаємодія дає змогу повністю реалізувати цикл «ідея – розробка – виробництво – збут», тому з технологічної точки зору кластери

сприяють темпам впровадження інновацій, визначають їхній напрямок і формують основу для майбутнього економічного зростання та підвищення конкурентних переваг кластера й регіону в якому він функціонує. Саме тому кластери часто називають «джерелом інновацій» за інноваційну спрямованість як одну із характерних ознак.

2. Кластер – це галузеве об'єднання. Тому важливою його характеристикою є спеціалізація – конкретна галузь, в якій формуються кластери. Кластери виникають переважно у тих галузях, які визначають спеціалізацію регіону, відповідають його соціально-економічному розвитку, максимально ефективно використовуючи природно-ресурсний та виробничий потенціал території.

3. Деякі науковці поділяють думку М. Портера про те, що важливою рисою кластерів є поєднання кооперації та конкуренції. Так, М. Войнаренко зазначає, що «конкуренція в кластерах сприяє об'єднанню в межах однієї галузі зацікавлених в успіху розвитку бізнесу підприємств, за умови поділу сфер впливу й розподілу ніш ринку відповідної продукції між учасниками кластера» [42, с.30].

4. Суттєвою ознакою кластера, яка відрізняє його від формального об'єднання підприємств, є наявність повного ланцюжка створення додаткової вартості від постачальника сировини до кінцевого споживача за умови забезпечення кластера необхідними ресурсами, послугами та інфраструктурою.

Діяльність кластерів різнобічна і може мати не тільки позитивний, а й негативний (за певних обставин) вплив на розвиток економіки як регіону, так і країни загалом. Це обумовлено низкою обставин, зокрема:

1. З позицій розвитку національної економіки кластер, будучи інструментом підвищення регіональної конкурентоспроможності, може разом із посиленням позицій одного регіону зумовити послаблення іншого.

2. Спеціалізацію кластера теж можна розглядати як недолік у його діяльності, особливо за умови, коли такий кластер займає більшу частину регіону та є ключовим у формуванні основних макроекономічних показників.

Це може спричинити вразливість регіону, в якому він функціонує.

3. У процесі функціонування кластера, внаслідок об'єднання підприємств спільною метою на довгостроковий період, існує також небезпека монополізації регіону [101, с.130].

4. Необхідно враховувати таке явище, як можливість ефекту блокування діяльності інших компаній регіону, які не входять до складу кластера, що створює загрозу надмірної «брендизації» кластера, тобто він стає титульним підприємством регіону, значною мірою перешкоджаючи конкуренції інших підприємств.

5. Розглядаючи взаємозв'язок учасників кластера, не можна не погодитися з тим, що, орієнтуючись лише на внутрішні відносини всередині кластера, суб'єкти кластера ризикують не тільки втратою самостійності, а й (у разі виходу із кластера) відсутністю надійних економічних агентів. Надмірна впевненість щодо локальних контактів, у поєднанні з ігноруванням зовнішніми зв'язками, неякісним прогнозуванням та плануванням діяльності окремих членів кластера, може викликати ефект замкнутості для суб'єктів кластера.

6. Поєднання конкуренції та кооперації теж може негативно позначитися на результатах функціонування кластера, адже кооперація може викликати ефект зменшення конкурентних тисків, а отже й рушійної сили економічного розвитку та зростання конкурентоспроможності.

7. Незважаючи на договірні, партнерські засади функціонування кластера, підприємства територіально-інтегрованої структури у своїй діяльності все ж обмежені спільною економічною політикою кластера, яка визначає основну стратегію розвитку. Для малих підприємств – учасників кластера – існує також небезпека втрати суб'єктами кластера самостійності у зв'язку із підпорядкуванням менших підприємств великим компаніям, які, переважно, становлять ядро кластера.

8. Суттєвим недоліком у функціонуванні кластера називають синдром «самодостатності», який може гальмувати розвиток науки та інновацій у структурі, що є основними інструментами формування

конкурентоспроможності кластера та регіону, в якому він функціонує. Внаслідок цього учасники кластера, впевнені у власних успіхах, можуть не розпізнати змін у зовнішньому середовищі функціонування кластера та уникнути ймовірних ризиків [156, с.85].

На підставі розглянутих визначень економічної категорії «кластер», а також основних негативних та позитивних особливостей його функціонування вважаємо за доцільне визначити кластер як територіальну виробничу систему, створену на засадах добровільної, договірної, партнерської взаємодії виробничих компаній, науково-дослідних, освітніх, фінансово-кредитних установ, громадських та інноваційних організацій, що характеризується спільною стратегією розвитку та функціонує для забезпечення інтересу кожного з її учасників і структури загалом.

Відповідно до запропонованої М. Портером методики у формуванні кластерів виділяють такі етапи:

1. Виявлення складових частин кластерів, їхніх учасників.
2. Пошук наявних вертикальних зв'язків між підприємствами.
3. Встановлення діючих горизонтальних зв'язків між підприємствами.
4. Виявлення інфраструктури підприємств та інших установ як потенційних учасників кластера.
5. Пошук державних і недержавних механізмів, організацій та інших інструментів впливу на членів кластера [133].

Зважаючи на це, а також окреслені у процесі дослідження принципи та особливості функціонування кластерів, розроблено алгоритм їх формування, який включає три етапи (рис. 1.2).

Реалізація першого етапу полягає у проведенні інформаційної роботи (семінарів, конференцій, круглих столів) серед потенційних учасників кластера. Це забезпечить побудову дієвої структури, враховуючи побажання учасників кластера, дасть можливість оцінити їхню готовність до процесу інтеграції.

Результатом другого етапу повинно стати визначення пріоритетних галузей для реалізації кластерної моделі, їхнього розвитку, а також оцінка

наявних фінансових, матеріальних та трудових ресурсів. Для цього детально аналізується галузь, визначається рівень конкурентоспроможності підприємств, які стануть базовими, формується робоча група із представників учасників майбутнього кластера. Особливу увагу слід приділити визначенню потреби у фінансовому капіталі, необхідному для забезпечення успішної діяльності кластера, окреслити джерела його формування.

Рис. 1.2. Алгоритм формування кластера

Джерело: розроблено автором

Суть третього етапу полягає у реалізації програми формування кластера. Вона визначає методологічну та консультаційну підтримку, забезпечення взаємозв'язку підприємств, органів влади, фінансових і наукових установ, оцінку його діяльності.

Створення та успішна діяльність кластера потребує затрат певної енергії. При цьому величина такої енергії для реалізації окремих заходів постійно зростає, а це вимагає все зростаючих затрат капіталу. При цьому капіталу універсального, здатного концентруватися там, де він саме необхідний у певний момент [104, с.179]. Найбільш мобільною складовою економічної категорії «капітал» є фінансовий капітал, який завдяки притаманній йому універсальності, слугує основою забезпечення кластера всіма видами необхідних ресурсів, їхнього ефективного використання та досягнення наперед визначених цілей. Величина фінансового капіталу та його структура впливають на всі сторони діяльності кластера та визначаються особливостями його створення та діяльності; значенням у функціонуванні регіону; соціально-економічним розвитком регіону, внутрішніми та зовнішніми фактори, що визначають функціонування кластера та регіону загалом. Недостатній обсяг фінансового капіталу у кластері та неефективне його використання не дає можливостей для повноцінного економічного розвитку інтегрованої структури.

На процес формування фінансового капіталу кластера впливають не тільки особливості його функціонування як конкретної економічної категорії, а й особливості створення та діяльності кластера як суб'єкта господарювання. Серед них:

1. Кластер – економічний суб'єкт, а не юридична особа.
2. Територіальна локалізація.
3. Саме ініціатор створення кластера досить часто відповідає за пошук джерел фінансування кластера.

На величину та структуру фінансового капіталу кластера суттєво впливає інноваційна спрямованість, що, своєю чергою, обумовлює його організаційну структуру: якісний та кількісний склад кластера, наявність і рівень налагоджених та дієвих взаємозв'язків, ступінь змінності складу учасників кластера. Проте не всі учасники інтегрованої структури можуть у достатньому обсязі профінансувати спільні проекти, існують різні межі щодо обсягу та вартості залученого капіталу. Вирішення проблеми формування фінансового

капіталу кластера забезпечить участь у його складі банківських та небанківських фінансово-кредитних установ, що гарантуватиме вчасне фінансування діяльності його суб'єктів із мінімальним ризиком за рахунок внутрішніх джерел. Банк у складі кластера може виконувати функцію стратегічного управління фінансами структури, включаючи розрахунково-касове обслуговування, операції з готівковими ресурсами підприємств-учасників, управління ризиками, ліквідністю, утворення оптимальної системи фінансових потоків, здійснення лізингових і факторингових операцій, допомогу в організації і проведенні емісій цінних паперів підприємств в інтегрованій структурі [43, с.16]. Крім того, серед можливих переваг інтеграції для банку з іншими суб'єктами господарювання слід назвати збільшення капіталу, частки ринку, розширення клієнтської бази, територіальне розширення діяльності.

Банк у складі кластера має більшою мірою виконувати функції інвестора та повноцінного партнера, а не кредитора, і відповідно до цього брати участь у всіх проектах кластера. Зауважимо, що банк, як і будь-яка організація чи установа, що входять до складу інтегрованої структури залишаються абсолютно незалежними і працюють лише на договірних, добровільних умовах. Потенціал банку зростає за рахунок ефекту синергії від інтеграції з капіталом промислових підприємств [47, с.75]. Доцільність включення банківських структур в кластер обґрунтовується і тим, що базовими у кластері є малі та середні підприємства, яким, в умовах розвитку національної економіки, кредитні джерела формування фінансового капіталу недоступні у зв'язку із їхньою вартістю та умовами залучення.

Оцінюючи ефект поєднання капіталу у межах кластера, необхідно враховувати і той позитивний ефект, який справляє його діяльність на соціально-економічний розвиток регіону, а саме: створення в регіоні конкурентоспроможних підприємств певної галузі із достатнім обсягом власного фінансового капіталу, зростання потенціалу, наявність фінансово-кредитних установ, розбудова соціально-економічної інфраструктури регіону, налагодження співпраці між органами влади та представниками бізнесу,

формування спільного бачення перспектив розвитку території та забезпечення його досягнення.

На величину, структуру та функціонування фінансового капіталу кластера впливає також сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішніми є: загальноекономічна і політична ситуація в країні; рівень законодавчо-нормативного регулювання створення та діяльності кластерів; кон'юнктура товарного ринку, стан та ефективність фінансового ринку. Серед внутрішніх можна виокремити: напрям діяльності, стадію та тривалість життєвого циклу кластера, розвиток фінансових і виробничих відносин всередині кластера; діяльність окремих учасників кластера.

Отже, формування фінансового капіталу кластера визначається наступними особливостями (рис. 1.3):

Рис.1.3. Особливості формування фінансового капіталу кластерів.
Джерело: розроблено автором.

В контексті проведеного дослідження особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділити визначенню джерел формування фінансового капіталу

кластера. Традиційним є їхній поділ на власні, позикові та залучені (табл. 1.5). Власні джерела – це кошти, вкладені учасниками кластера, а також кошти, що формуються як результат фінансової та виробничо-господарської діяльності кластера загалом, що визначається результатами діяльності окремих його учасників. Позиковими джерелами є банківський кредит на поповнення обігових коштів, а також кредиторська заборгованість, яка останнім часом практично виступає головним джерелом короткотермінового фінансування суб'єктів господарювання.

Таблиця 1.5.

Джерела формування фінансового капіталу кластера

Власні джерела	Позикові джерела	Залучені джерела
1	2	3
Власні кошти підприємств-учасників кластера	Банківські позики	Субвенції та державне інвестування
Прибутки від виробничо-господарської, фінансової діяльності кластера	Комерційні позики	Кошти регіональних і місцевих організацій сприяння економічному розвитку
Пайові внески учасників кластера	Лізингові угоди	Кошти міжнародних цільових фондів
Кошти статутного та амортизаційного фондів	Андеррайтинг	Інша безоплатна фінансова допомога
Кошти координаційного центру (Ради кластера) від основної діяльності		Кредиторська заборгованість
Внутрішнє запозичення за рахунок власних джерел		Кошти венчурних фондів
		Кошти «бізнес-ангелів»

Складено на основі: [182; 112, с.130-131].

Проте стосовно кластера цей поділ має певні особливості. Власними джерелами є: кошти статутного, амортизаційного фондів, нерозподілений прибуток підприємства-реалізатора, власні кошти одноосібних виробників і кошти некомерційної організації – координаційного центру від основної діяльності, ресурси кредитних спілок, створених суб'єктами кластера. До позикових та залучених джерел формування фінансового капіталу слід віднести кошти суб'єктів підприємницької діяльності, що не є безпосередніми членами, але можуть бути учасниками кластера, кошти населення, іноземні інвестиції, бюджетні асигнування під реалізації регіональних програм у межах кластера,

ресурси банків і небанківських фінансово-кредитних установ [182], залучені коштів за допомогою андеррайтингу, кошти венчурних фондів та «бізнес-ангелів».

Також в інтегрованих структурах поширеною є практика взаємного кредитування, що передбачає фінансування визначеної операції чи проекту одного з учасників об'єднання з кредитів, наданих іншими учасниками об'єднання. Таке джерело формування фінансового капіталу інтегрованої структури (внутрішнє запозичення за рахунок власних джерел) – ефективний інструмент оперативного фінансування учасників групи, що дає змогу швидко перерозподілити фінансовий капітал для реалізації передбачених завдань [93].

На основі визначення сутності кластера, особливостей формування та використання його фінансового капіталу доцільно, на нашу думку, сформувати таке визначення фінансового капіталу кластера: єдина система, яка складається з окремих підсистем, що представляють собою частину фінансового капіталу окремих учасників інтегрованої структури, виділеного ними на добровільних, договірних засадах для реалізації конкретних завдань та досягнення спільних, наперед визначених цілей соціально-економічного розвитку.

1.3. Методологічні основи дослідження фінансового капіталу кластерів

Дослідження проблеми процесу функціонування фінансового капіталу кластерів має ґрунтуватися на певній методологічній базі, яка дає можливість узгодити цілі й процедури теоретичної та емпіричної складових дослідження, визначити його логіку. Вона включає в себе сукупність наукових підходів, принципів, методів організації та побудови дослідження формування й використання фінансового капіталу кластерів. Основою дослідження має бути філософська (загальна), загальнонаукова і конкретно-наукова (спеціальна) методологія.

Методологія дослідження повинна включати визначення, Теоретичну і методологічну основу дослідження процесу формування та використання

фінансового капіталу кластерів становлять фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних економістів з проблем процесу формування та використання фінансового капіталу кластерів. Зазначимо, що питання, які стосуються функціонування капіталу загалом і фінансового капіталу як його складової, сутності, особливостей перебігу та результатів інтеграційних процесів у розвитку економічних систем, популярні в економічній літературі і по-різному тлумачаться (табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Основні теорії та концепції застосовані при дослідженні формування і використання фінансового капіталу кластерів

Теорія, наукова концепція	Внесок у розвиток дослідження фінансового капіталу кластерів	Положення, використані як основа дослідження
1	2	3
Класична макроекономічна теорія (А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Міль, У. Петті)	Капітал розглядається як фактор виробництва, визначення характерних особливостей його функціонування	Ідеї використанні при обґрунтуванні теоретичних засад функціонування фінансового капіталу кластерів
Неокласична економічна теорія (А. Маршалл, Дж. Кларк, Е. Бем-Баверк)	Обґрунтовано необхідність поєднання ринкового механізму господарювання і державного регулювання	Положення використанні при окресленні підходів до державного регулювання створення та діяльності кластерів
Монетаризм (М. Фрідмен, І. Фішер)	Основною ідеєю теорії є обґрунтування здатності грошово-кредитної системи істотно впливати на функціонування і розвиток економіки; визначення банківських інститутів як інструментів регулювання економічних процесів	Виокремлення сутності фінансового капіталу кластера, що покладено в основу побудови його оптимальної структури
Класична теорія фінансування (Дж. Локк, К. Рау, Т. Гоббс)	Підходи до формування фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення інвестиційної діяльності підприємства	Визначення джерел формування фінансового капіталу кластерів
Неоінституційна теорія фінансування (К. Ерроу, В. Баумоль, М. Дженсен, В. Меклінг)	Підходи до оцінки значення фінансових інститутів у формуванні фінансових відносин суб'єктів господарювання, взаємозв'язків між ними	Розробка системи управління фінансовим капіталом кластера для оптимізації процесу його функціонування

Продовження табл. 1.6.

1	2	3
Теорія "організованого капіталізму" (Р. Гільфердінг)	Дослідження виникнення та еволюції фінансового капіталу, регулювання суспільного виробництва фінансовим капіталом	Дослідження природи виникнення та функціонування фінансового капіталу, виокремлення його ключових ознак
Інституціоналізм (Т. Веблен, Дж. Коммонс, В. Мітчелл)	Економіка розглядається як система взаємодіючих інститутів, важливість зв'язків між елементами для формулювання властивостей як самих елементів, так і системи загалом	Обґрунтування оптимального складу та структури кластера
Теорія промислових кластерів (М. Портер)	Сформовано визначення кластера, охарактеризовано етапи його формування, державну політику сприяння розвитку; обґрунтовано організаційну структуру кластера	Виокремлення етапів створення кластерів, визначення підходів щодо державного регулювання на окремих етапах їхнього життєвого циклу
Теорія регіональних кластерів (М. Енрайт)	Формування конкурентних переваг регіону через створення та ефективне функціонування регіональних кластерів	Особливості функціонування кластерів
Теорія економічного розвитку (Й. Шумпетер)	Положення щодо сутності інновацій та їхнього значення у розвитку економічної системи, основні результати забезпечення її інноваційного розвитку	Обґрунтування фінансових результатів створення та діяльності кластера
Ресурсна теорія (К. Вернерфельт, Р. Румельт, Дж. Барні, Д. Тіс)	Ефективність функціонування та конкурентоспроможність організації залежить від наявності у неї унікальних ресурсів та необхідних здібностей	Визначення конкурентних переваг функціонування кластерів
Теорія трансакційних витрат (Р. Коуз)	Розгляд синергетичного ефекту від взаємодії підприємств у межах кластера, який багато в чому пояснюється економією трансакційних витрат, при отриманні інформації, специфікації прав власності, зниження витрат обміну	Обґрунтування системи управління витратами в інтегрованій структурі у процесі оптимізації функціонування фінансового капіталу
Теорія фінансового поглиблення (Р. Голдсміт, Р. Маккінон)	Обґрунтовано наявність прямо пропорційної залежності економічного зростання від рівня розвитку та наявності фінансового посередництва в економічній системі	Виокремлення фінансово-організаційного центру як однієї із підсистем кластера, обґрунтування якісного складу кластера
Теорія асиметрії інформації (Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц)	Обсяг, повнота та якість інформації про фінансовий стан суб'єкта господарювання в її власників та управлінців може відрізнятись від інформації, яку отримує середовище (інвестори)	Побудова системи управління фінансовим капіталом кластера

Складено на основі: [177], [204], [133], [119], [49], [167], [185], [216], [207].

Врахування окремих ідей та підходів, закладених у вищезазначених теоріях і концепціях, дозволить системно дослідити різні сторони проблематики функціонування фінансового капіталу кластерів.

Методологія дослідження функціонування фінансового капіталу кластерів залежить від специфіки та особливостей об'єкта дослідження. По-перше, фінансовий капітал як економічна категорія існує об'єктивно, його природа визначається реальним процесом формування та функціонування підприємницьких структур. Він проявляє свою суть й основні властивості в процесі постійного обігу. Реалії сучасної економіки обумовлюють його прагнення до розширення, пошуку нових сфер ефективного застосування. Фінансовий капітал прагне забезпечити комфортні умови власного існування та виступає одним із факторів інтеграції у розвитку економічних систем. Це зумовлює створення великих інтегрованих структур бізнесу, які значною мірою є результатом процесу еволюції фінансового капіталу, в тому числі й кластерів.

По-друге, кластери утворюються на основі поєднання капіталу різних підприємницьких структур, особливості діяльності яких суттєво впливають на формування та використання їхнього фінансового капіталу і вимагають застосування у дослідженні специфічних підходів, що обумовлено особливостями діяльності. Таке об'єднання капіталів надає учасникам цих об'єднань значні переваги порівняно з їхньою діяльністю як окремих (незалежних) суб'єктів господарювання. Зокрема це досягається за рахунок поєднання конкурентних переваг, зниження трансакційних витрат, узгодженості та координації дій, інфраструктури.

Однак участь у кластері накладає і певні обмеження на діяльність окремих його членів, у тому числі й на використання їхнього фінансового капіталу. Це зумовлено тим, що інтереси кластера загалом є пріоритетними порівняно з інтересами окремих його учасників. Саме тому підходи до дослідження фінансового капіталу кластера повинні будуватися на розгляді його і як цілісної економічної категорії, і з урахуванням протиріч у його формуванні та використанні.

По-третє, формування та використання фінансового капіталу кластерів необхідно досліджувати з урахуванням закономірностей та особливостей їхньої діяльності у світовій та вітчизняній економіці. Стан сучасної національної економіки значною мірою обумовлений тим, що її основою є централізовано-командна економіка СРСР з надмірною концентрацією та спеціалізацією виробництва, плановістю та незначною увагою до розвитку невеликих підприємств. Саме це обумовлює більш детальне вивчення зарубіжного досвіду формування фінансового капіталу кластерів та оцінки можливостей його застосування із врахуванням вітчизняних реалій.

По-четверте, кластер як система створюється для забезпечення реалізації економічних інтересів його суб'єктів. Ці інтереси є основним стимулом об'єднання фінансового капіталу. Проте його величина має бути оптимальною, тобто відповідати певним критеріям, визначеним ще на етапі формування кластера.

Ці особливості, а також бачення сутності фінансового капіталу кластера як певної системи обумовлює застосування системного підходу до його вивчення. Він дозволяє ідентифікувати фінансовий капітал кластера як комплекс взаємопов'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, розкрити його інтегративні властивості через дослідження його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Саме це є основою системного підходу до дослідження певних економічних процесів.

Із позиції системного підходу фінансовий капітал кластера – динамічна і відкрита система, яка існує лише в русі та постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем. Саме тому до характеристики системи не можна підходити надмірно жорстко та однозначно. Її складність та особливості функціонування обумовлюють присутність певних зовнішніх та внутрішніх елементів невизначеності: нестабільність зовнішнього середовища, відсутність або дефіцит інформації, її неякісний аналіз, недосконалість системи управління фінансовим капіталом кластера та джерелами його формування. Це, зокрема, впливає як на загальну величину фінансового капіталу кластера, так і на його

структуру. Структура фінансового капіталу кластера визначається сукупністю його компонентів та зв'язками між ними, що обумовлює внутрішню будову та організацію капіталу як цілісної системи. Структура фінансового капіталу кластера є і наслідком, і фактором побудови його організаційної структури як конкретного суб'єкта господарювання. Фінансовий капітал кластера має певну ієрархічну структуру: кожен його компонент можна розглядати як елемент (підсистему) більш високого рівня. Їхня сукупність, при певній відокремленості, утворює єдину величину – фінансовий капітал кластера. Водночас сума властивостей окремих компонентів фінансового капіталу не визначає властивостей усього капіталу.

Системний підхід до дослідження фінансового капіталу кластерів повинен базуватися на використанні певних принципів. На нашу думку, вони мають відповідати загальним принципам дослідження будь-яких економічних категорій. На основі праць окремих учених-економістів найбільш загальними принципами, які повинні бути в основі дослідження фінансового капіталу кластерів, можна вважати [205], [95]:

- цілісність: дослідження фінансового капіталу кластера як цілісної системи, в якій можна виділити окремі підсистеми та елементи, що функціонують разом, зумовлюючи функціонування системи як цілого;
- структурність дослідження фінансового капіталу кластера через встановлення його структури, мережі зв'язків та відносин системи;
- ієрархічність, відповідно до якої кожен компонент системи «фінансовий капітал кластера» може розглядатися як сукупність певних компонентів (підсистем), а система «фінансовий капітал кластера» є компонентом більш широкої системи (фінансовий капітал території, на якій функціонує кластер);
- взаємозалежність системи та середовища в дослідженні фінансового капіталу кластера: обов'язковим є обґрунтування впливу суб'єктів кластера (їхніх якісних, кількісних змін, взаємозв'язків) на функціонування фінансового капіталу в проведеному дослідженні;
- невизначеність: дослідження фінансового капіталу кластерів відбувається

у мінливому середовищі, з певним фактором ризику, коли передбачити перебіг функціонування не завжди можливо через велику кількість учасників та особливості їхньої діяльності;

- динамічність та безперервність функціонування фінансового капіталу, що передбачає раціональну послідовність заходів, що в свою чергу вимагає використання спеціальних методів та прийомів для його дослідження на конкретних етапах;

- наукове обґрунтування всіх етапів вивчення процесу функціонування фінансового капіталу кластерів, починаючи із визначення доцільності конкретної стадії закінчуючи об'єктивними висновками про вдосконалення системи управління фінансовим капіталом;

- системність у дослідженні суб'єктів кластера через визначення їхньої ролі та функцій у структурі, а також впливу на процес функціонування фінансового капіталу інтегрованої структури;

- етапність та комплексність дослідження фінансового капіталу кластера при обов'язковому їх погодженні між собою та із загальною метою;

- детермінізм, що передбачає визнання причинно-наслідкового характеру взаємообумовленості об'єктивного та суб'єктивного у процесі дослідження функціонування фінансового капіталу кластерів.

За цими принципами повинні будуватися методологічні підходи до дослідження фінансового капіталу кластерів (рис. 1.4).

На кожному етапі вирішення наукового завдання, яке передбачає дослідження процесу функціонування фінансового капіталу кластерів, доцільно виділити особливості методології. Дотримання методологічних принципів у дослідженні фінансового капіталу кластерів забезпечується використанням відповідних методів на кожному з етапів дослідження: загальних (філософських), загальнонаукових та конкретно-наукових (специфічних). Метод (грец. *methodos* шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження, вчення, теорія) економічної теорії в найбільш загальному розумінні означає засіб

досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до наукового пізнання та встановлення істини [46, с.57].

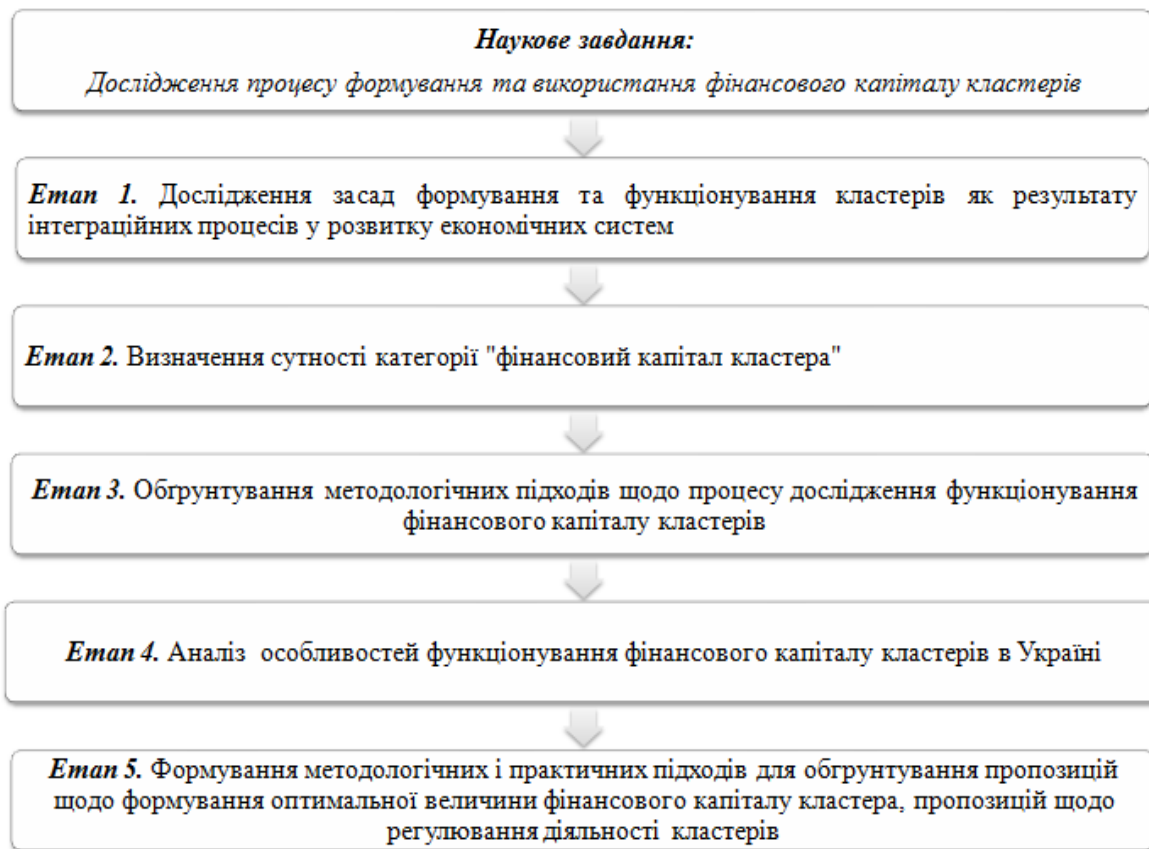

Рис. 1.4. Етапи реалізації наукового завдання щодо дослідження фінансового капіталу кластерів

Перший етап реалізації наукового завдання передбачає дослідження теоретико-методологічних засад формування та функціонування кластерів як результату процесу інтеграції в економічних системах. Основними завданнями, які потребують вирішення на цьому етапі, є: аналіз змісту та сутності категорії «інтеграція», виокремлення особливостей процесу, причин і результатів інтеграції в економічних системах; на основі дослідження змісту поняття «кластер» виділити найбільш загальні особливості, закономірності та етапи функціонування, обґрунтувати роль фінансового капіталу в процесі створення та діяльності кластера.

На цьому етапі для реалізації поставлених завдань використовувалися такі методи: наукової абстракції, індукції та дедукції, аналізу та синтезу – при дослідженні теоретичних основ інтеграції та сутності кластера;

функціонального та системного аналізу – при виокремленні особливостей і закономірностей формування та функціонування кластера; принцип причинності – при дослідженні ролі фінансового капіталу у діяльності кластера та впливу особливостей функціонування кластера, його структури на процес функціонування фінансового капіталу.

На другому етапі дослідження необхідно визначити суть поняття «фінансовий капітал кластера» та виокремити особливості процесу його функціонування. Основними завданнями на цьому етапі є: дослідження теоретичних підходів щодо сутності та характерних ознак фінансового капіталу як універсальної категорії, яка визначає процес функціонування кластерів; виокремлення теоретичних і методологічних засад функціонування фінансового капіталу кластерів, джерел його формування. Під час дослідження сутності та змісту поняття «фінансовий капітал кластера» використовувалися такі методи: метод абстрактно-логічного аналізу, індукції та дедукції – при розкритті сутності «фінансового капіталу» через аналіз поглядів на категорію «капітал» загалом; метод історизму – при висвітленні трансформації поглядів представників різних економічних шкіл щодо тлумачення категорії «фінансовий капітал» та процесу його функціонування в економічних системах; методи аналізу та синтезу – для виявлення характерних особливостей, які визначають процес функціонування фінансового капіталу у кластерах.

Відповідно до третього етапу доцільно визначити методичні підходи дослідження функціонування фінансового капіталу на основі використання загальнонаукових методів дослідження та філософських принципів. Результати третього етапу дослідження будуть теоретико-методологічним підґрунтям для проведення системного аналізу й оцінки особливостей функціонування фінансового капіталу кластерів в Україні. Основним завданням цього етапу є розгляд та обґрунтування основних методологічних принципів дослідження фінансового капіталу кластерів, що передбачає використання таких методів: історизму – для дослідження трансформацій наукових теорій, підходів та концепцій, які є основою побудови методології дослідження фінансового

капіталу кластерів; порівняльного аналізу – для аналізу наукових теорій та підходів до дослідження фінансового капіталу кластерів; аналізу і синтезу – для формулювання методологічних принципів, як основи побудови дослідження фінансового капіталу кластерів.

На четвертому етапі дослідження, який передбачає системний аналіз та оцінку особливостей формування фінансового капіталу кластерів у національній і світовій економіці, основними завданнями є: аналіз діяльності кластерів, визначення особливостей їхнього функціонування в економічних системах різних країн, виокремлення джерел фінансування; аналіз та оцінка існуючої практики формування кластерів в економіці України, особливостей формування та використання фінансового капіталу під час виробничо-господарської та інвестиційної діяльності; оцінка стану та тенденцій фінансового забезпечення розвитку економіки України та перебігу інтеграційних процесів; аналіз соціально-економічного розвитку економічних районів країни та передумов формування у них кластерів. На цьому етапі дослідження використано такі методи: систематизації та узагальнення – у дослідженні світового і вітчизняного досвіду формування та функціонування кластерів для виявлення особливостей їхнього фінансового забезпечення; порівняння – для встановлення особливостей функціонування кластерів у регіонах України та світі, визначення спільних рис та закономірностей у їхній діяльності; графічний метод застосовано для візуалізації даних соціально-економічного розвитку України, основних показників функціонування кластерів у світовій економіці та інтерпретації отриманих результатів; економіко-статистичного аналізу – для аналізу стану фінансового забезпечення розвитку економіки України та економічних районів, основних макроекономічних показників і природно-ресурсного потенціалу.

На останньому етапі дослідження передбачається формулювання методологічних і практичних підходів щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу кластера, забезпечення його ефективного використання, а також обґрунтування пропозицій щодо регулювання окремих аспектів

діяльності кластерів. Відповідно до цього сформульовано завдання, що стосуються обґрунтування ролі держави та суб'єктів кластера в процесі їх функціонування, визначення оптимальної величини фінансового капіталу кластера для його ефективного використання, визначення критеріїв і побудови економіко-математичної моделі щодо розподілу фінансових результатів використання фінансового капіталу кластера. На цьому етапі використано такі загальнонаукові і конкретно-наукові методи та принципи: гіпотетичний метод – для визначення шляхів оптимізації формування фінансового капіталу кластера через управління складом інтегрованого об'єднання, його фінансовими потоками та витратами; таксонометричний метод – при побудові оптимальної конфігурації кластера; формалізації та економіко-математичного моделювання – для побудови оптимізаційної моделі формування та розподілу фінансового капіталу відповідно до обраного критерію.

Таким чином, окреслена методологія дослідження та використання вищезазначених методів дали можливість вирішити поставлені в дисертаційні роботі завдання.

Висновки до першого розділу

За результатами дослідження теоретико-методологічних засад формування та використання фінансового капіталу кластерів можна зробити такі висновки:

1. Аналіз теоретичних підходів щодо сутності економічної категорії «фінансовий капітал» свідчить про неоднозначність існуючих тлумачень, що пояснюється складністю цієї категорії, особливостями її прояву на макро- та мікрорівнях, а також постійними трансформаційними процесами ринкової системи господарювання. Фінансовий капітал – це продукт розподільчих відносин виражений у грошовій формі, який проявляє себе у процесі матеріального виробництва, використовується та формується для забезпечення відтворювального процесу та ефективної виробничо-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

2. Інтеграційні процеси є однією з основних характеристик у розвитку сучасної економіки та значною мірою обумовлені тим, що будь-якій інтегрованій економічній системі притаманні нові системні якості, яких не має жодний із утворюючих її елементів. Інтеграція – це процес, що характеризується об'єднанням властивостей (економічних, соціальних, технологічних, інституціональних) суб'єктів господарювання виробничо-господарськими та фінансовими-економічними зв'язками у цілісну систему, результатом якого є формування різноманітних інтегрованих структур.

3. Кластери є результатом інтеграційних процесів у розвитку економічних систем та концентрації фінансового капіталу на певній території. Кластер визначено як територіальну виробничу систему, створену на засадах добровільної, договірної, партнерської взаємодії виробничих компаній, науково-дослідних, освітніх, фінансово-кредитних установ, громадських та інноваційних організацій, що характеризується спільною стратегією розвитку та функціонує для забезпечення інтересу кожного з її учасників і структури загалом.

4. Функціонування фінансового капіталу кластера визначається наступними особливостями: умови функціонування кластера як суб'єкта господарювання; його якісний та кількісний склад; організаційна структура; наявність та рівень налагоджених і дієвих взаємозв'язків; ступінь змінності учасників кластера; внутрішні та зовнішні фактори, що визначають функціонування інтегрованої структури та регіону загалом. Із врахуванням вище зазначених особливостей, сутності та значення фінансового капіталу, фінансовий капітал кластера – це єдина система, яка складається з окремих підсистем, що представляють собою частину фінансового капіталу окремих учасників інтегрованої структури, виділеного ними на добровільних, договірних засадах для реалізації конкретних завдань та досягнення спільних, наперед визначених цілей соціально-економічного розвитку.

5. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження слугує низка теорій, зокрема: класична макроекономічна теорія (А. Сміт, Д. Рікардо, У.

Петті), неокласична макроекономічна теорія (А. Маршалл, Е. Бем-Баверк), монетаризм (І. Фішер), класична теорія фінансування (К. Рау, Дж. Локк), неоінституційна теорія фінансування (К. Ерроу, В. Меклінг), теорія «організованого капіталізму» (Р. Гільфердінг), інституціоналізм (Т. Веблен, В. Мітчелл), теорія промислових кластерів (М. Портер), теорія регіональних кластерів (М. Енрайт), теорія економічного розвитку (Й. Шумпетер), ресурсна теорія (Р. Румельт, Д. Тіс), теорія трансакційних витрат (Р. Коуз), теорія фінансового поглиблення (Р. Голдсміт), теорія асиметрії інформації (М. Спенс, Дж. Акерлоф).

б. Обґрунтовано застосування системного підходу відповідно до якого фінансовий капітал досліджується як відкрита та динамічна система, комплекс взаємопов'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, яка існує лише в русі та постійній взаємодії із зовнішнім середовищем. В основу методології дослідження покладено такі методологічні принципи пізнання: цілісності, структурності, ієрархічності, невизначеності, динамічності, наукового обґрунтування, етапності, комплексності, детермінізму.

Основні наукові положення цього розділу висвітлено у працях: [28]; [33]; [35]; [106]; [107]; [109]; [110].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Аналіз закономірностей створення кластерів в окремих країнах та джерел фінансування їхнього розвитку

Процесу впровадження в економіку територіально-виробничої моделі господарювання повинен передувати аналіз особливостей та закономірностей кластерів, які успішно функціонують у світовій практиці. Особливо це актуально для країн, економіка яких перебуває на стадії становлення ринкових умов господарювання. Проаналізований і розглянутий нами досвід функціонування кластерів засвідчує, що такі територіально-інтегровані структури є поширеною формою організації виробничих процесів у світовій економіці. Наявність кластерів, які успішно функціонують – це одна із основних ознак розвиненої ринкової економіки. Це підтверджують порівняльні дані кількості кластерів та рейтингу конкурентоспроможності в деяких країнах (табл. 2.1)

Таблиця 2.1.

Порівняльна характеристика деяких країн за кількістю кластерів та рейтингом конкурентоспроможності

№ з/п	Країна	Місце рейтингу, 2013 р.	Кількість кластерів, 2013 р.
1	США	5	380
2	Італія	49	206
3	Велика Британія	10	168
4	Індія	60	106
5	Франція	23	96
6	Данія	15	34
7	Німеччина	4	32
8	Нідерланди	8	20
9	Фінляндія	3	9

Складено на основі: [221].

Основу дослідження кластерів становить поділ світу (країни) на певні регіони, який, своєю чергою, формується під впливом природних умов та

природних ресурсів, соціально-економічного та історичного розвитку території, сформованого виробничого потенціалу та рівня розвитку регіональної економіки. Проведені дослідження свідчать про можливість виокремлення найбільш загальних закономірностей у розвитку кластерів у Північноамериканському, Західноєвропейському, Східноєвропейському та Азіатському регіонах. Окремого аналізу потребує формування таких інтегрованих структур у країнах пострадянського простору, в яких ці процеси ускладнюються та супроводжуються залишковими явищами планово-директивної економіки колишнього Радянського Союзу.

Північноамериканський регіон є одним із лідерів за кількістю та ефективністю функціонування кластерів. Інтерес суспільства до формування кластерів у США був викликаний, насамперед успіхами об'єднання компаній у межах проекту «Кремнієва долина» на базі Стенфордського університету у 1939 році. Економічні результати цього високотехнологічного кластера у сфері комп'ютерних технологій у 2008 р. перевищили 70 млрд дол. США. Кремнієва долина відзначається значною щільністю високотехнологічних компаній, що спеціалізуються на випуску і розробці комп'ютерів та їх комплектуючих, програмного забезпечення, мобільного зв'язку, біотехнологій тощо. У кластерах Кремнієвої долини функціонує майже два десятки тисяч венчурних компаній, інвестиції в котрі у 2008 р. становили 68,8 млрд дол. Загальне щорічне зростання обсягів виробленої продукції у Кремнієвій долині складає 17 %, для high-tech або високих технологій – 20 % [165, с.406].

Серед відомих американських кластерів слід також відзначити автовиробництво у Детройті, центри нано і біотехнології, відновлюваних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико, деревообробний кластер у Монтані (табл. 2.2), кластер виноробства та виноградарства у Каліфорнії. У США в межах бюджету щорічно виділяється близько 100 млрд дол. на підтримку розвитку регіональних інноваційних кластерів і бізнес-інкубаторів, оскільки їх вважають критичною компонентою існуючої та майбутньої національної економічної конкурентоспроможності. У 2013 р. в США в межах

кластерів працювала більша частина усіх підприємств, які забезпечили понад 60 % ВВП країни [139, с.69].

Таблиця 2.2.

Характеристика деревообробного кластера, штат Монтана, США

[станом на 2006 р.]

№ з/п	Суб-кластер	Кількість зайнятих	Кількість фірм
1	Заготівля лісу та лісопильні	4 358	420
2	Первинна обробка деревини, матеріалів для будівництва	1 074	70
3	Виробництва будинків із бруса	581	45
4	Меблі та інтер'єр	790	74
5	Целюлозно-паперовий сектор	622	3
	Всього	7 425	612

Складено на основі: [178, с.77].

Під час дослідження інтенсивності зв'язку між галузями, кластерами, секціями кластерів у США було виділено 23 кластери, об'єднані в чотири блоки, в які входило від 5 до 116 секторів-учасників (додаток Б). Вони включали від 82 до 102 тис. підприємств із загальною кількістю зайнятого населення від 38 тис. до 4,5 млн чол., які створювали додаткову вартість від 4,5 до 324 млрд дол. [178, с.34].

Отже, проведені дослідження свідчать про домінуючу роль кластерів в економічному розвитку США, які впливають на продуктивність праці, рівень заробітної плати, якість життя населення, позитивну динаміку венчурного фінансування та обсяги інвестицій. В процесі формування фінансового капіталу кластерів США активну участь беруть венчурні компанії, якими у 2002 році було укладено 4660 венчурних угод. З точки зору інвестованого капіталу, це сума, що прирівнюється до 29,6 млрд дол. США [209, с. 24].

Основними характеристиками кластерів США є:

- беруть участь у глобальній конкуренції, тому їхній діяльності характерне експортне спрямування;
- зосереджуються переважно в одному регіоні, з максимальним використанням його потенціалу;

- не існує чіткої, єдиної моделі кластера, але в основі їхньої організаційної структури – пріоритетність у розвитку інновацій та активного впровадження різних видів партнерств;

- політика держави характеризується пріоритетністю політики «малого втручання» уряду в процес розвитку кластерів (державна забезпечує лише інфраструктурою та первісним капіталом, який виділяється штатом);

- джерелом формування фінансового капіталу кластерів є переважно, власні кошти суб'єктів кластера та венчурних компаній, а також конкурсні гранти на федеральному рівні;

- стихійність розвитку кластерів, активна конкуренція.

Кластери у Західноєвропейському регіоні формувалися і розвивалися під впливом невеликих національних ринків збуту, обмеженості національних природних ресурсів та певної однобокості галузевих структур промисловості. Ці особливості досить чітко простежуються у формуванні кластерів в усіх європейських країнах, але кожна має власний досвід їхнього становлення. Територіально-виробнича форма співпраці в багатьох країнах склалася історично, а завдяки активним діям органів влади та зростанню конкуренції процеси формування кластерів лише посилюються.

Одним із основних факторів, який визначає успішність функціонування кластерів в даному регіоні є потужна законодавча та урядова підтримка на регіональному, національному рівнях і на рівні Європейського Союзу, що задекларована у програмних документах: Ліссабонській стратегії розвитку (2000 р.), Кластерному маніфесті Європи (2007 р.) та Європейському кластерному меморандумі (2008 р.) [90, с.19-20]. Не менш важливу роль в активізації формування кластерів відіграє система залучення фінансового капіталу на державному рівні. Проведені дослідження свідчать про те, що основними джерелами формування фінансового капіталу таких інтегрованих структур є державні кошти (гранти, кредити, безоплатні позички, податкові пільги, субсидії на створення нової продукції) – особливо об'єднань, які працюють в наукоємних галузях (табл. 2.3), кошти різноманітних інноваційно-

інвестиційних фондів та цільових програм, які сприяють реалізації кластерних ініціатив та впровадженню кластерів, а також кошти венчурних компаній.

Таблиця 2.3.

Фінансування кластерів біотехнологій [станом на 2006 р.]

№ з/п	Країна	Кластери біотехнологій	Обсяг державних інвестицій, млн дол. США
1	Бельгія	<i>Brussels, Wallonia, Flanders</i>	520
2	Франція	<i>Paris, Toulouse, Strasbourg</i>	1 600
3	Німеччина	<i>Brandenburg, Munich, Rhineland</i>	2 000
4	Ірландія	<i>Dublin, Cork, Galway</i>	2 500
5	Японія	<i>Kanto, Kansai, Tokyo</i>	2 400
6	Шотландія	<i>Glasgow, Edinburg, Aberdeen, Dundee</i>	60
7	Швеція	<i>Stockholm/Uppsala, Medicon Valley, Goteborg</i>	2 425

Складено на основі: [178, с.73].

Саме венчурний капітал закордонні науковці вважають ефективним інвестиційним інструментом, який повинен використовуватися для просування високих технологій підприємництва та реалізації кластерних ініціатив. Це більш практичний механізм для інвестицій, ніж боргове фінансування, адже венчурні капіталісти зберігають зацікавленість в успіху фірми і, як правило, беруть активну участь у її подальшому розвитку та зростанні. За участю Європейської асоціації венчурного капіталу була створена Європейська асоціація біржових дилерів (*EASD*) – об'єднання венчурних капіталістів, біржових дилерів, інвестиційних банків та інших інвестиційних інститутів – для формування механізмів підтримки економічного розвитку й інновацій у Європі [193, с. 30].

Закордонні науковці [217] у свої роботах доводять, що успішна діяльність кластерів залежить значною мірою від частки державного фінансування в структурі джерел формування фінансового капіталу, особливо на початкових етапах. Саме тому багато європейських кластерів були створені зі значною державною фінансовою підтримкою на ранніх етапах становлення. Хоча державні кошти не слід розглядати як систематичну підтримку і потрібно дотримуватися правил та вимог державної допомоги, європейські експерти визнають, що вони часто необхідні для підтримки нових проектів, створення

мереж, інформації, наукових досліджень, освіти та спеціалізованої інфраструктури в процесі функціонування кластерів [220, с.7]. Інтенсивно триває дискусія про рівень, тривалість та доцільність державного фінансування кластерів. Європейські країни мають дуже різні підходи. У той час як програма *Vinnväxt* забезпечує 100% державного фінансування для окремих шведських кластерів, німецькі програми кластеризації не надають коштів для розвитку. Проте всі дослідники погоджуються в тому, що кожен кластер вимагає індивідуального підходу і він не може бути універсальним для всіх. Якщо державна підтримка в основному обмежена в часі, то вирішальним для кластера є використання інших джерела фінансування. Заміна державного фінансування на приватні кошти може з плином часу свідчити про хорошу практику управління фінансовим капіталом кластера. Високу частку приватних коштів в структурі фінансового капіталу, головним чином, з членських внесків або платних послуг, можна розглядати і як хороший показник того, що послуги, що надаються кластером мають певну цінність для учасників кластера і тому вони витрачають гроші на співпрацю. Крім того, вважається, що така модель фінансування забезпечує фінансову стійкість в середньостроковій і довгостроковій перспективі інтегрованої структурі [212, с.15].

Що стосується структури фінансового капіталу кластерів, то дослідження європейських науковців свідчать про те, що вона визначається, передусім, галуззю та напрямком діяльністю кластера: більшість таких об'єднань, що сформована у вузькоспеціалізованих галузях промисловості фінансується на 75% і більше за рахунок коштів приватних осіб. Такі об'єднання частіше оформляються у спеціальні правові форми (товариства із обмежено відповідальністю або зареєстроване об'єднання) та чітко формують свої завдання та функції [217, с.20].

Як зазначають європейські вчені, в процесі формування фінансового капіталу кластера потрібно дотримуватися автономії, незалежності в питаннях фінансування кластера, а виявлення нових джерел фінансування має бути частиною стратегії розвитку кластера. Оптимальним є змішане та

довгострокове фінансування, за якого у структурі фінансового капіталу частка державного фінансування (в тому числі і кошти державних інноваційних та інвестиційних фондів) складає 52%, членських внесків – 22%, коштів отриманих від надання платних послуг – 16% та інших приватних коштів (спонсорство, донорство) – 10% [217]. Збалансована фінансова модель, яка містить поєднання державного і приватного фінансування, включаючи в себе інші підходи, такі як ціна послуг або членства, забезпечує незалежне управління кластером і дозволяє координувати наукові дослідження та інноваційні інвестиції, а також полегшує передачу результатів наукових досліджень.

В ЄС сьогодні налічується понад 2 тис. кластерів, в яких працює 38 % усього економічно активного населення. Вони відрізняються розмірами, датами створення, організаційною структурою, часткою державного фінансування в структурі джерел фінансового капіталу (рис. 2.4) і формуються практично у всіх галузях- від автомобілебудування до інноваційних технологій. Так, річний оборот автомобільних кластерів Європи перевищує 90 млрд євро, із загальною чисельністю працівників близько 989 тисяч [208].

Таблиця 2.4.

Характеристика кластерів деяких країн Європи

Країна	Поява перших кластерів, рік	Середня кількість учасників, од.	Частка фінансових організацій в структурі кластера, %	Частка державного фінансування в структурі фінансового капіталу, %	Інструменти державної фінансової підтримки
1	2	3	4	5	6
Австрія	1999	226	1	69%	Державні субсидії. Фонд майбутнього Австрії: € 27,7 млн на 5 років
Данія	2003	100	2	60%	Регіональні субсидії. Проведення тендерів на отримання коштів.
Фінляндія	1997	253	2	90%	\$ 51,4 млн в 2002 р. Регіональні субсидії. Звільнення від регіональних податків.

Продовження табл. 2.4.

1	2	3	4	5	6
Франція	1998	160	2	58%	Державні субсидії (€ 3,6 млн), державні фонди (€ 1,5 млрд): податкові пільги, урядові позики, гранти та субсидії державних вгенств досліджень та інновацій
Німеччина	2007	110	3	49%	Державні субсидії (€15,34 млн на рік). Проведення тендерів на отримання коштів.
Ісландія	2003	40	11	56%	Державні субсидії
Норвегія	2003	60	3	78%	\$ 73,5 млн в 2002 р. Регіональні субсидії. Гарантії по кредитах.
Іспанія	2006	45	2	52%	Регіональні фонди. Податкові знижки - <i>Frios</i> 70% на потреби регіону
Швеція	2003	47	4	81%	\$ 54,3 млн в 2002 р. Регіональні субсидії, субсидії зайнятості. Програма <i>VINNOVA</i> .

Складено на основі: [165], [217].

Проте діяльність кластерів у кожній із країн Західноєвропейського регіону має певні особливості. Німеччина є лідером за кількістю кластерів в автомобільній промисловості. Один із автомобільних кластерів Німеччини функціонує із 2004 р. з ініціативи уряду п'яти федеральних земель. Сьогодні до складу кластера входять такі виробники автомобілів, як *BMW, DaimlerChrysler, Opel, Porsche, Volkswagen*, постачальники комплектуючих і устаткування *KUKA Systems GmbH, MiTeC Automotive AG, Schnellecke Група, Siemens VDO Automotive AG*, Німецький індустріальний банк, інститут ім. Фраунгофера, Технічний університет Дрездена, Вища школа торгівлі Лейпцига, інші компанії та інститути. Основні напрямки діяльності кластера – це налагодження ефективної комунікації між учасниками кластера, вищими навчальними закладами, НДІ, органами влади та управління, презентація компаній на міжнародній арені, а також підтримка інноваційної діяльності.

У Німеччині також успішно функціонують промислові кластери в галузі хімічної промисловості та біотехнологій. У 2012 р. оборот біотехнологічної галузі промисловості Німеччини склав близько 3 млрд євро, а у сфері наукових біотехнологічних досліджень працювало 31 тис. науковців. Витрати на наукові дослідження і розробки в цій галузі склали близько 1,0 млрд. євро. Усі ці роботи виконувалися у межах затверджених урядом цільових програм *Bio Regio* (створення «біорегіонів»), *Bio Profile* (медичні біотехнології), *Bio Chance PLUS*

(інновації в біотехнологіях), «*KMU – innovative: Biotechnologie – Bio Chance*» (для малого і середнього бізнесу), «*GO – BIO*» (зі створення нової продукції для світових ринків).

Тривалий час органи центральної влади не втручалися у формування та розвиток таких структур, а термін «кластер» з'явився в контексті державної економічної політики Німеччини лише у 2003 році. Місцева влада надає відносну свободу організаціям, що займаються безпосереднім розвитком кластерів, передаючи їм повноваження з використання державних субсидій. Сьогодні в Німеччині працюють три найкращі світові кластери із семи кластерів сфери високих технологій: Мюнхен, Гамбург і Дрезден [178, с.35]. Основними характеристиками кластерів Німеччини є:

- в структурі джерел формування фінансового капіталу переважають кошти суб'єктів кластера, частка державного фінансування у Західній Європі є найнижчою – 49%;
- переважна більшість кластерів сформована спонтанно;
- німецькі кластери є лідерами у світі у створенні високих технологій та інноваційних систем;
- базовими підприємствами в кластерах є малі та середні підприємства з невеликим штатом співробітників, рівень кваліфікації та освітня інфраструктура яких дозволяють забезпечувати виробництво якісними науковими дослідженнями.

Економіка Італії належить до найбільш кластеризованих, що пояснюється особливим укладом суспільного життя та розвитком традиційної переробної промисловості. Італія вважається класичною країною малого бізнесу, в якій зареєстровано понад 4 млн фірм, з яких лише 2 % вважаються великими. Саме ці малі та середні фірми діють у межах індустріальних округів, які розміщені в основному в центральній і північно-східній частинах країни та характеризуються високим ступенем концентрації фірм [158, с.16]. Під впливом цього сформувалася «італійська модель» кластера, яка являє собою гнучке та рівноправне співробітництво підприємств малого, середнього та великого

бізнесу. Всього в Італії функціонує близько 260 індустріальних округів (районів), що об'єднують 80 тис. підприємств із 800 тис. зайнятого населення. Значна частина «індустріальних округів» розташована на Північному Сході Італії (Тоскана, Лаціо, Марш, Венето, Умбрія), які формують 42,5 % ВВП країни [165, с.209] (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Провідні кластери Північного Сходу Італії

Провідний кластер	Товарообіг, млрд євро	Частка світового ринку та інші показники діяльності
Спортивного взуття (Монтебеллуно)	1,24	65 % – лижне взуття; 25 % – роликівне взуття; 80% – мотоспортивне взуття.
Взуття (Колліна, Веренезе)	1,29	45 млрд пар щорічно; 10 % національного виробництва; 38 % експорт
Дублення шкіри	2,58	50 % експорт
Окулярів (Беллуно)	-	50 % світового виробництва
Мармуру (Верона)	2,07	9,5 % світового експорту
Ювелірних виробів (Віченце)	3,62	8 5% національного виробництва
Жіночого взуття (Брент)	0,38	Лідер дизайну

Складено на основі: [219].

Характерними ознаками кластерів Італії є:

- спеціалізація переважно в легкій та переробній галузях промисловості;
- гнучка і толерантна співпраця підприємств будь-якого масштабу: малого, середнього та великого бізнесу, які концентруються навколо конкретного населеного пункту;
- держава в процесі функціонування кластерів здійснює управління, націлене на допомогу, тобто забезпечує знижки на експорт, гарантійне покриття, підтримку та залучення інвесторів, консалтинг [121, с.31].

Фінська модель кластера відрізняється від німецької та італійської тим, що характеризується високим рівнем інноваційної складової, яка підтримується потужним сектором науково-дослідних розробок і розвиненою системою освіти. Сьогодні економіка Фінляндії повністю кластеризована, що забезпечує цій країні, незважаючи на обмеженість природних ресурсів (0,5 % світових лісових ресурсів), 10 % світового експорту продукції деревообробки та 25 % паперу. На телекомунікаційному ринку на неї припадає 30 % світового

експорту обладнання мобільного зв'язку та 40 % мобільних телефонів [136, с.294]. Одним із найвідоміших кластерів Фінляндії є телекомунікаційно-інформаційний, що був створений як альтернатива лісовому кластеру, і сьогодні в ньому зайнято в 1,4 рази більше людей, ніж у лісовому. Прогнозовані темпи розвитку об'єднання до 2015 р. складають 8,1 % у рік, що більш ніж у 2,5 рази перевищує очікувані темпи розвитку економіки загалом (3,2 %). Лідером є компанія *Nokia*, розташована у місті Оулу, із 100 тис. жителів якого 6 тис. працюють у цій компанії [178, с.36]. Фінська модель є найбільш прийнятною для невеликих за розмірами країн, що характеризуються компактністю розміщення та обмеженістю природних ресурсів.

Основними рисами фінської моделі кластера є:

- частка державних коштів складає до 90% в структурі джерел формування фінансового капіталу;
- високий рівень розвитку системи зв'язаних інститутів та галузей, що веде до об'єднання в кластери підприємств різних галузей;
- розвиток виробництва продукції з високим рівнем рентабельності та активним використанням інноваційних розробок, особливо в секторах, які гостро відчують нестачу природних ресурсів;
- інтернаціоналізація бізнесу та інноваційних розробок;
- нові кластери формуються через об'єднання та взаємопроникнення існуючих.

Австрія за десять років створила 100 % інноваційну економіку, основою якої є кластери. Здійснення Програми розвитку кластерів під назвою *Clusterland* почалося з проекту «Верхня Австрія 2000+», бюджет якого становив 80,8 млн євро. Друга програма, яка називається «Інноваційна Верхня Австрія 2010» і має бюджет у 600 млн євро, охоплювала період з 2005 по 2010 рік та мала п'ять стратегічних напрямків: НДДКР, підвищення кваліфікації, мережі, розміщення підприємств та технологій. Після початку реалізації програми *Clusterland* у Верхній Австрії було ініційовано близько 200 проектів кластерної співпраці. Починаючи з січня 2006 року за діяльність 5 кластерів у

Верхній Австрії відповідає компанія *Clusterland Oberösterreich GmbH*, яка належить Агентству з управління технологіями та місцевого розвитку федеральної землі Верхня Австрія (61%), Торговельній палаті Верхньої Австрії (19,5%) та Федерації австрійської промисловості (19,5%).

Діяльність кластерів Верхньої Австрії охоплює різноманітні галузі (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Функціонування кластерів Верхньої Австрії [станом на 2009 р.]

Кластер	Початок діяльності	Кількість компаній	Обсяг продаж, млрд євро	Кількість працівників, тис. чол.
Автомобільний	07/1998	210	25,2	82,6
Пластику	04/1999	443	15,4	52,2
Меблів та дерев'яних конструкцій	01/2000	267	2,8	15,9
Здоров'язберігаючих технологій	03/2002	230	4,7	43,2
Механотроніки	01/2003	339	11,0	56,8
Екологічних технологій	01/2006	156	5,5	15,0

Складено на основі: [211].

Іншим прикладом вдалої реалізації кластерної концепції в Австрії є Віденський діловий центр та Віденський кластер фармацевтики і біотехнологій *VBC (Vienna Bio Center)*. Він був заснований ще у 1985 р. на базі Віденського університету та Дослідницького інституту молекулярних патологій компанії «*Boehringer Ingelheim*». Сьогодні *VBC* – потужний центр біотехнологічних досліджень і база для підвищення кваліфікації фахівців, де співпрацюють 700 учених. Структуру кластера (рис. 2.1) свідчить, що основними джерелами формування фінансового капіталу є кошти замовників інноваційних та наукових розробок: Австрійського агентства сприяння науковим дослідженням, приватних та державних інноваційних фондів.

Отже, основними характеристиками кластерів Австрії є:

- фінансовий капітал кластерів формується за рахунок коштів державних та приватних інноваційних фондів, Австрійського агентства сприяння науковим дослідженням, державних цільових програм – частка державного фінансування складає 69%;

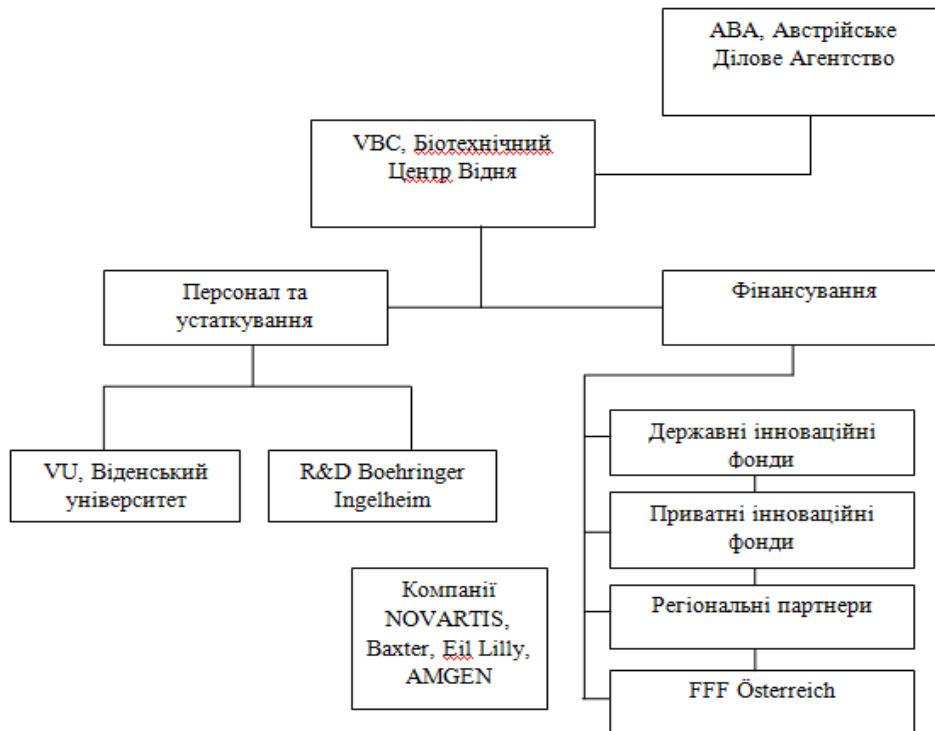

Рис. 2.1. Розвиток і фінансування кластера VBC. Джерело: [165].

- держава стимулює розвиток зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором, і, як результат, у кластері основним є взаємозв'язок наука-виробництво;

- зниження регуляторних бар'єрів в інноваційних програмах;

- наявність та успішне функціонування транскордонних кластерів;

- вузька спеціалізація кластерів та формування центрів конкурентоспроможності [165, с.258].

Розвиток кластерів Великої Британії, описаний ще Альфредом Маршаллом, останнім часом активно посилюється завдяки державним і регіональним програмам, а також регіональним агентствам розвитку. Реалізуючи ці програми Шотландія, Уельс, Північна Ірландія та Північно-Східна Англія демонструють успішний регіональний розвиток у виробництві автомобілів, електроніки, хімікатів, а також у більш традиційних галузях, таких як виробництво продуктів харчування, напоїв, одягу, текстилю [147, с.1].

Сьогодні один із найвідоміших у світі – фінансовий кластер *The City* у Лондоні, який має глобальну спрямованість на експорт із зобов'язаннями допомагати британським фірмам розвивати їхній бізнес в інших країнах світу.

Основою Лондонського фінансового кластера є фондові біржі та позабіржова торгівля. На світовому рівні його лідируючі позиції очевидні – він є одним з провідних світових страхових ринків, що отримує 9 % премій від загальної світової кількості. Також кластер має третій найбільший фондовий ринок [193,с.56]. Для сприяння розвитку перспективного малого та середнього бізнесу та його фінансового забезпечення фінансовим кластером *The City* було створено Фонд розвитку бізнесу з капіталом у розмірі 2,5 млрд фунтів стерлінгів. Кластер спеціалізується й на транскордонному кредитуванні, частка якого становить 18 % від загального світового обсягу: кредити надавалися 251 зарубіжному банку, третина з яких європейські [73, с.61-62].

У Великобританії джерелами формування фінансового капіталу кластерів є кошти Департаменту торгівлі та промисловості, управління науки і техніки, служби малого бізнесу, регіонального фонду венчурного капіталу. Основною метою фонду є забезпечення ризикового капіталу в кожному з дев'яти регіонів для малих і середніх підприємств з потенціалом для комерційного зростання. Засоби управляються спеціалістами фонду, щоб забезпечити доступ до коштів на регіональному рівні, а також для забезпечення існуючих засобів, що спеціалізуються на підтримці малого і середнього бізнесу [209, с. 26].

Характерні особливості кластерів Великої Британії:

- стимулюється кооперація між бізнесом і наукою, спільне використання результатів діяльності;

- розподіл кластерів по регіонах відповідно до історичної спеціалізації промислового виробництва: кластери на півдні функціонують у сфері послуг, а на півночі розвиваються переважно на базі товарного виробництва; у Лондоні й на південному сході зосереджені висококонцентровані та успішні кластери;

- джерелами формування фінансового капіталу є регіональні бюджети, кошти Департаменту торгівлі та промисловості, кошти регіонального фонду венчурного капіталу. Бюджети коливаються від кількох тисяч до кількох мільйонів фунтів стерлінгів.

Процеси формування та функціонування кластерів Західної Європи – це закономірний процес розвитку ринкової економіки регіону та свідчення високого рівня розвитку співпраці між бізнесом, наукою, фінансовим сектором і державою. Спільними ознаками діючих кластерів Західноєвропейського регіону є:

- передумови формування: незначні розміри національних ринків збуту, обмеженість національних природних ресурсів;
- пріоритетність розвитку взаємозв'язку науки, інновацій та виробництва в межах кластерів для підвищення конкурентоспроможності продукції;
- потужна фінансова та правова підтримка урядових та міжурядових організацій, яка реалізується через прийняття різноманітних стратегій, програм, концепцій формування та фінансування кластерів;
- інтенсивний, однак нерівномірний розвиток кластерів у загальній кількості 2047 з потужними інноваційними системами та широкими ланцюгами вартості в сферах високих та інформаційно-комунікаційних, екологічно чистих технологій, науки про життя, автомобілебудування.

Основними відмінностями функціонуючих кластерів у країнах Західноєвропейського регіону є:

- історично сформована спеціалізація кластерів відповідно до соціально-економічного розвитку країн: Італія – легка та переробна промисловість; Німеччина, Австрія – високотехнологічне виробництво, машинобудування; Велика Британія – сфера послуг, легка промисловість;
- різна структура кластерів за співвідношенням науково-дослідних, інноваційних, фінансово-кредитних та виробничих компаній;
- відмінні механізми формування: кластери формуються через взаємопроникнення існуючих (Фінляндія), на основі НДІ та університетів (Австрія, Швеція), навколо великих виробничих компаній (Німеччина);
- різні форми державного регулювання функціонування кластерів: пряме фінансування (субсидії, позики) у Франції; створення фондів упровадження інновацій з обліком можливого комерційного ризику в Англії, Німеччині,

Франції, Швейцарії та Нідерландах; зниження державних зборів для індивідуальних винахідників в Австрії та Німеччині; відстрочка сплати мита або звільнення від нього, якщо винахід стосується економії енергії в Австрії;

- різна структура джерел формування фінансового капіталу у кластерах Західної Європи: в Фінляндії та Швеції переважає державне фінансування, в італійській та німецькій моделях кластера основними є власні джерела формування фінансового капіталу, у Великій Британії кластери переважно фінансуються венчурними компаніями;

- територіальна локалізація: в Італії кластери формуються навколо великих міст, у Німеччині межі кластера визначаються кордонами федеральних земель, а в Австрії успішно функціонують транскордонні кластери.

Процеси кластеризації останнім часом активізувалися й у Східній Європі та країнах СНД, які прагнуть впровадити та використати успішний досвід територіально-виробничої інтеграції у власну економіку. Польща, Словенія, Чехія, Угорщина переорієнтували свою державну політику на європейський ринок і є сьогодні найбільш послідовними в процесі кластеризації. Більшість кластерів, створені після 2000 року, перебувають на стадії формування. Наприклад, в Угорщині, досвід кластеризації якої є одним із найуспішніших у Східноєвропейському регіоні, функціонує 213 промислових парків. Сьогодні саме ці структури забезпечують близько 20% виробництва ВВП країни [217]. Держава, у прагненні активізувати процеси кластеризації, звільняє від податків на термін до 5 років та зменшує плату за комунальні послуги учасникам кластерів. Для перерозподілу та управління фінансами таких структур створено спеціальний Дослідницький та технологічний інноваційний фонд.

Значний інтерес становлять процеси формування кластерів у Республіці Польща. Вони активізувалися у цій країні після вступу до ЄС. Відповідальність за розвиток кластерів покладено на Польське агентство із розвитку підприємництва, яке займається організацією конференцій, тренінгів, публікацією навчальних матеріалів з розвитку кластерів. Переважна більшість кластерів у цій країні створена у 2007-2008 р.р. завдяки пілотній програмі

агентства, а також фінансуванню з Структурних фондів ЄС. За результатами цієї програми у 2007-2013 р.р. на розвиток кластерів у Польщі було виділено близько 26 млн євро [163, с.35].

Аналізуючи формування фінансового капіталу кластерів Польщі, науковці відзначили, що найменш забезпеченими є кластери півдня країни, в яких відзначається низький рівень управління структурою та її ресурсами. Серед причин називають низьку кваліфікацію управлінського персоналу, обмеженість у джерелах формування фінансового капіталу, дефіцит фінансової підтримки з боку органів державного управління. Низький рівень залучення фінансового капіталу із зовнішніх джерел пов'язують із відсутністю формалізованої стратегії роботи в кластерах, спрямованої на інтеграцію кластера із зовнішнім середовищем з метою здійснення спільних ініціатив та проектів, недостатньою фінансовою підтримкою на регіональному рівні, відсутністю державного цільового фінансування, припиненням програми підтримки кластерів, яка діяла до 2013 року [212, с.85].

Сьогодні у Республіці Польща функціонує близько 40 кластерів із різною спеціалізацією. Одним із найуспішніших є кластер «зеленої хімії», метою якого є утилізація відходів для створення інноваційних продуктів, розробниками яких є науковці вищих навчальних закладів. Результатом функціонування кластера стала ефективна комерціалізація результатів наукових досліджень, підтримка інноваційних ініціатив, розпочатих науковцями, які співпрацюють з кластером. Формування фінансового капіталу здійснюється шляхом розрахунку кількості членів та їхніх потреб відповідно до послідовно розробленої стратегії фінансування у кластері.

Прикладом ефективного управління фінансовим капіталом кластера є рішення, реалізоване в авіаційному кластері Підкарпатського воєводства. Його метою є розробка та впровадження ефективної системи управління ресурсами. В кластері розроблено і впроваджено систему для ведення бухгалтерського обліку загальних ресурсів в кластері, систему внутрішнього зв'язку, разом з системою доступу і системою для управління процесами споживання.

Ключовим елементом, що сприяє успіху є наявність в координатора досвіду в галузі управління проектами, знання правил експлуатації і процесів в кластерах, здатність визначати і створювати інструменти для управління. Він вирішує складні та трудомісткі питання придбання технічних пристроїв і споруд для зацікавлених членів кластера, реалізацію бухгалтерського обліку, визначення кількості мінімальної допомоги, а також питання, пов'язані з доступом, бронюванням і використанням та моніторингом всіх ресурсів. Завдяки цьому вдалося створити ефективний інструмент управління, який дозволяє істотно знизити навантаження на команду кластера та дозволяє точніше управляти наявними ресурсами [213, с.85].

Характерними ознаками кластерів Польщі є:

- функціонування кластерів у взаємозв'язку з освітніми та науково-дослідними організаціями;
- розвиток співробітництва між кластерами, які працюють в одному регіоні чи галузі, що сприяє їх об'єднанню та трансформації;
- висока частка державного фінансування та фінансування від ЄС у структурі джерел формування фінансового капіталу кластерів, проте високі показники продуктивності показують ті кластери, які функціонують за рахунок власного фінансового капіталу та розробили ефективну систему управління ресурсами;
- створення в межах кластерів внутрішніх структур, відповідальних за діалог між учасниками;
- ініціаторами створення кластерів (відповідно до дослідження Польського агентства із розвитку підприємництва 2010 р.) є підприємства – 40,4 %; науково-дослідні інститути – 25,5 %; неурядові організації – 21,3 %; органи державної влади – 12,8 % [209].

Узагальнюючи досвід формування кластерів у країнах Східної Європи, можна відзначити те, що активний процес їхнього формування розпочався після 2000 року. Значною мірою він проходить від впливом вступу до ЄС і має наступні закономірності:

- формування кластерів перебуває на етапі становлення та адаптації позитивного світового досвіду із врахуванням потреб економік країн регіону;
- провідна роль у регулюванні функціонування кластерів у цих країнах відводиться органам державного управління;
- у структурі джерел формування фінансового капіталу основними є закордонні інвестиції, кошти Структурного фонду ЄС, які виділяються під конкретні програми (у Чехії субсидії Структурного фонду ЄС для 20 кластерів склали 75 % витрат у перший рік заснування, 65 % – у другий та 55 % – у третій рік заснування) [210].

Певний інтерес становлять процеси кластеризації у країнах пострадянського простору. Їхня економіка тривалий час була планово-директивною, централізованою та зорієнтованою на військово-оборонну промисловість, тому процеси добровільної інтеграції відбуваються досить повільно. Серед країн СНД найбільших успіхів в реалізації кластерних ініціатив досягли Казахстан, Вірменія та Російська Федерація [80, с.89].

Останнім часом науковці Російської Федерації розпочали роботу з урахуванням успішного досвіду західних і східних колег у питаннях підвищення регіональної та національної конкурентоспроможності за допомогою реалізації кластерної моделі. Слід зазначити, що російські науковці не копіювали успішні закордонні методики, а зуміли їх адаптувати до своєї територіальної структури господарювання та менталітету [165]. У Росії розроблено та затверджено декілька нормативних документів, в яких законодавчо оформлено головні завдання в питаннях підвищення національної та регіональної конкурентоспроможності через формування кластерів. У 2004 р. в Росії була створена Рада з конкурентоспроможності та підприємництва, а також Рада з науки, технологій та освіти [180]. Незважаючи на те, що процеси кластеризації в Російській Федерації перебувають на стадії становлення, діючих кластерів налічується близько 72 в семи федеративних округах (табл.2.7).

Найвідомішим територіально-виробничим комплексом Російської Федерації називають інноваційний центр «Сколково», який був створений за

підтримки уряду у 2009 р. відповідно до федерального закону «Про інноваційний центр Сколково» №244-ФЗ від 21.09.2010 р.

Таблиця 2.7.

Кількість кластерів РФ за федеративними округами на початок 2010 року

№ з/п	Федеральний округ	Кількість кластерів	
		діючі кластери	кластери на етапі формування
1	Північно-Західний	19	2
2	Центральний	11	9
3	Приволзький	25	4
4	Південний	10	6
5	Уральський	1	16
6	Сибірський	2	26
7	Далекосхідний	4	11
	Всього	72	74

Складено на основі: [91].

Місія Сколково – створення екосистеми, формування сприятливих умов для інноваційного процесу: вчені, конструктори, інженери та бізнесмени спільно з учасниками освітніх проектів працюють над конкурентоспроможними наукомісткими розробками світового рівня в п'яти пріоритетних напрямках: енергоефективність та енергозбереження, ядерні технології, космічні технології і телекомунікації, біомедичні технології, стратегічні комп'ютерні технології і програмне забезпечення. Інноваційний центр фінансується із федерального бюджету в частині сприяння розвитку інфраструктури, в частині розробки проектної документації некомерційних об'єктів, а також у частині наукової інфраструктури. Фінансування інших об'єктів (комерційних, частково соціальних) забезпечується співфінансуванням (у 2013 р. це близько 10 млрд руб.). З федерального бюджету на забезпечення реалізації проекту зі створення інноваційного центру «Сколково» у 2010 р. було виділено 3,99 млрд руб., у 2011 р. – 15 млрд руб., у 2012 р. – 22 млрд руб., у 2013 р. – 17,1 млрд руб. Відповідно до результатів звітності інноваційного центру «Сколково» у 2013 р. створено 20 тис. робочих місць, сумарний дохід склав близько 2,2 млрд руб.[157]. Загалом у структурі джерел формування фінансового капіталу

інноваційного центру «Сколково» у 2013 р. бюджетні кошти склали 63 % від загального обсягу.

Одним із найбільших у Російській Федерації в галузі суднобудування є інноваційний кластер Архангельської області, до складу якого входять підприємства, що забезпечують близько 50 % виробництва суден країни. Фінансовий капітал кластера формується за рахунок регіональних, федеральних та місцевих бюджетів і становив 22,3 млрд руб. у 2011 р. (рис. 2.2).

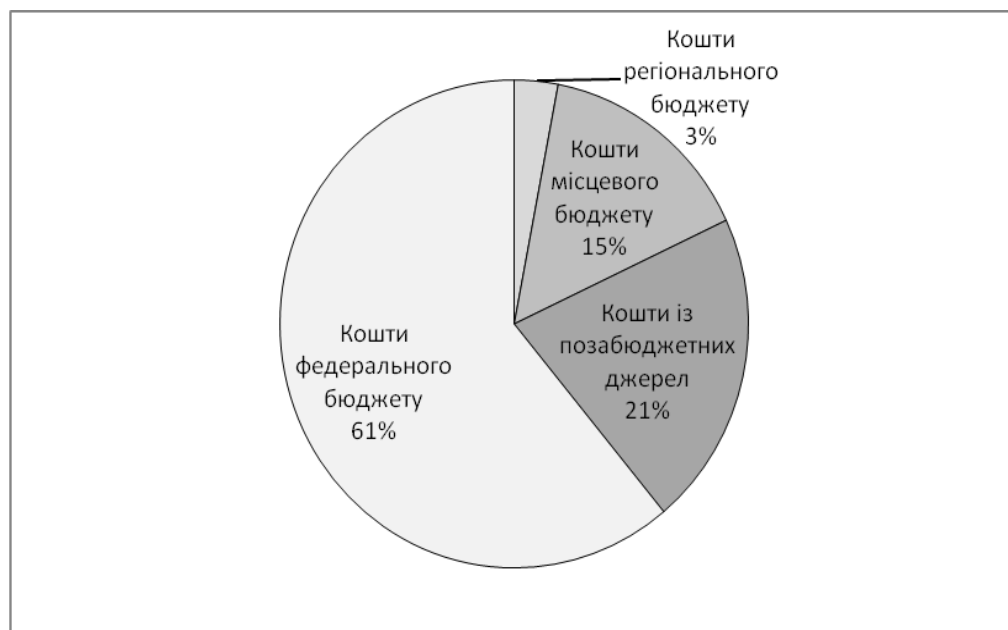

Рис. 2.2. Структура фінансового капіталу суднобудівного кластера Архангельської області, РФ. Джерело: [146].

Формування кластерів у Росії стало можливим завдяки законодавчій та фінансовій підтримці зі сторони уряду. Проте зауважимо, що кластеризація економіки Росії все ще перебуває на початковому етапі становлення. Загалом ж основними характеристиками кластерів у країнах СНД є:

- кластери почали створюватися у тих країнах, де сформовані відповідні програми та є підтримка зі сторони уряду;
- законодавчо-правова база перебуває на стадії формування;
- низький рівень розвитку малих та середніх підприємств як базових у діяльності кластерів;

- відсутність розвиненої конкуренції та дієвої співпраці між виробництвом та наукою і слабкий рівень довіри між основними суб'єктами економічної діяльності, низька якість бізнес-клімату;

- відсутність доступу і достатнього обсягу фінансового капіталу у зв'язку із високою вартістю кредитних ресурсів комерційних банків;

- в структурі джерел формування фінансового капіталу переважають державні кошти.

В Азіатському регіоні складається свій особливий тип кластерів, якому притаманні риси, що зближують його з Західноєвропейським регіоном, і водночас відображають специфічні азіатські особливості. Однією з найбільш кластеризованих не лише в цьому регіоні, а й у світі вважається економіка Японії. У 2001 році в Японії розпочалася реалізація Проекту розвитку промислових кластерів, який був розроблений та здійснюється міністерством економіки, торгівлі та промисловості Японії в регіонах по всій країні. Його річний бюджет становить близько 5,7 млрд єн або приблизно півмільярда доларів США.

Процес створення кластерів у цій країні з самого початку був заснований на організації субпідрядних та субконтрактних зв'язків між великими та мережею середніх та малих підприємств. Типовий японський кластер складається із одного відносно великого головного підприємства, що користується послугами двох чи трьох рівнів субпідрядних фірм, що зазвичай розміщені в географічній близькості до нього. Замість вертикальної інтеграції самостійні субпідрядники першого рівня зв'язані з головним підприємством довгостроковими договорами. Аналогічно встановлені зв'язки постачальників першого та наступних рівнів [135, с.146-147].

У Китаї в процес створення та розвитку кластерів задіяна влада трьох рівнів: центральний уряд, уряд муніципалітетів та розвитку зон. У 1985 р. створено першу особливу зону високих технологій – високотехнологічний індустріальний парк у Шеньчжені. У 1988 р. сформовано Пекінську індустріальну зону. А вже у 2002 р. в Китаї було 53 особливі зони, де

розміщено 28 388 фірм, у яких працювало 3,49 млн чол., а рівень продаж складав 1 млрд юаней [180]. Провідні підприємства в КНР працюють, використовуючи спеціальну модель виробництва, коли підприємства кластера розміщені в одному регіоні, але максимально використовують природний, кадровий та інноваційний потенціал сусідніх регіонів [56, с.64]. Галузева спеціалізація кластерів у Китаї досить різноманітна: від автомобілебудування до новорічних прикрас (табл. 2.8.).

Таблиця 2.8.

Характеристика деяких китайських кластерів підприємств (2006 р.)

№ з/п	Продукція	Дохід від експорту, дол. США	Частка на китайському ринку, %	Частка на світовому ринку, %
1	Іграшки	5,1 млрд	дані відсутні	26 %
2	Краватки	300 млн	84 %	20 %
3	Новорічні прикраси	2,4 млрд	дані відсутні	дані відсутні
4	Запальнички	71 млн	95 %	70 %
5	Взуття	10 млрд	дані відсутні	50 %

Складено на основі: [178, с.50].

Отже, основними особливостями кластерів Азіатського регіону є:

- ядро кластера – підприємство, навколо якого об'єднуються малі та середні компанії;

- основне джерело формування фінансового капіталу – прямі іноземні інвестиції у сучасні технології, що забезпечує вихід на світові ринки;

- державна підтримка спрямована на створення особливих економічних зон, індустріальних парків та зменшення податкового тиску на учасників ефективних кластерів;

- поширена модель, коли підприємства кластера розміщені в одному регіоні, але використовують природний, кадровий та інтеграційний потенціал сусідніх регіонів.

Проведений аналіз функціонування кластерів в світовій економіці дозволив виокремити загальні особливості їх формування та умови функціонування, а також механізми фінансування розвитку (табл. 2.9)

Таблиця 2.9.

Аналіз функціонування кластерів у розвитку світової економіки за територіальною ознакою

Регіон	Особливості формування	Умови функціонування
1	2	3
Північно американський	<ul style="list-style-type: none"> - ініціаторами є бізнес-структури; - сформовано комісії з створення кластерів; - первісний капітал надає штат; 	<ul style="list-style-type: none"> - держава сприяє розвитку кластерів; - беруть участь у глобальній конкуренції; - не існує чіткої моделі створення кластерів; - пріоритет розвитку інновацій; - активний розвиток різних видів партнерства між кластерами; - основне джерело формування фінансового капіталу – кошти учасників кластерів та венчурних компаній;
Західно Європейський	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість національних ринків збуту; - формуються історично – відповідно до виробничої спеціалізації; - недостатність природних ресурсів; - природний характер формування переважної більшості кластерів; - формування транскордонних кластерів; 	<ul style="list-style-type: none"> - законодавча та фінансова підтримка урядових і міжурядових організацій; - тісна співпраця науки та виробництва, висока інноваційна складова; - чітка спеціалізація регіонів; - висока питома вага у структурі кластерів малих і середніх підприємств; - різноманітні джерела формування фінансового капіталу з переважаючою часткою державних коштів;
Східно європейський	<ul style="list-style-type: none"> - провідна роль у формуванні кластерів у цих країнах відводиться державі; - активізація процесів формування кластерів країн після їхнього вступу до ЄС, переважно після 2000 року. 	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень регулювання зі сторони держави; - у структурі джерел формування фінансового капіталу основними є закордонні інвестиції, кошти Структурного фонду ЄС, які виділяються на конкретні програми.
Азіатський	<ul style="list-style-type: none"> - формуються на основі субпідрядних та субконтрактних зв'язків між великими та мережею середніх і малих підприємств; - процес формування кластерів регулюють органи державної влади усіх рівнів; - формування економічних зон. 	<ul style="list-style-type: none"> - більшість кластерів розміщені в одному регіоні, але використовують природний, кадровий та інтеграційний потенціал сусідніх регіонів; - широка галузева та продуктова спеціалізація; - основне джерело формування фінансового капіталу – прямі іноземні інвестиції у сучасні технології, що забезпечує вихід на світові ринки;
Країни пострадянського простору (РФ)	<ul style="list-style-type: none"> - недосконалість законодавчо-правової бази; - низький розвиток малих і середніх підприємств, асоційованих структур; - відсутність розвиненої конкуренції та налагодженої співпраці між виробництвом і наукою; - недостатність фінансового капіталу; - слабкий рівень довіри між основними суб'єктами економічної діяльності, низька якість бізнес-клімату. 	<ul style="list-style-type: none"> - основне джерело формування фінансового капіталу – кошти державного бюджету; - діяльність регулюється відповідними нормативно-правовими актами щодо кластеризації; - кластери створюються відповідно до інноваційних програм і стратегій розвитку країн

Джерело: розроблено автором

На основі аналізу існуючого світового досвіду формування фінансового капіталу кластерів доцільно систематизувати низку моделей формування фінансового капіталу за такими ознаками: за превалюванням джерел фінансового капіталу (власні, кредитні, державні, фондові, регіональні); за орієнтиром на фінансові інститути (самостійна, програмна, державно-приватна), за домінуванням національної приналежності фінансового капіталу (національний, іноземний) (табл.2.10).

Таблиця 2.10

Класифікація моделей формування фінансового капіталу кластерів

№ п/п	Ознака	Вид	Характеристика	Країни
1	2	3	4	5
1.	За орієнтиром на фінансові інститути	самостійна	Суб'єкти кластера орієнтуються на власний потенціал та можливості в пошуку та мобілізації фінансового капіталу	США, Італія
		програмна	Фінансування здійснюється на конкурсній основі відповідно до довгострокових програм розвитку та впровадження кластерів	Словенія, Індія
		державно-приватна	Співпраця держави та приватного бізнесу у сфері фінансового забезпечення розвитку кластерів	Франція, Австрія, Норвегія, Фінляндія, Польща, Німеччина, Російська Федерація
2.	За превалюванням джерел фінансового капіталу	власні	В структурі джерел формування фінансового капіталу переважають власні кошти суб'єктів кластера	Італія, США, Німеччина
		кредитні	Формування фінансового капіталу із переважанням в структурі позикових коштів банківських та небанківських фінансово-кредитних установ	<i>відсутні</i>
		державні	Основне джерело фінансування кошти державного бюджету, які спрямовуються на фінансування високотехнологічних, інноваційних кластерів	Норвегія, Франція, Ісландія, Швеція, Російська Федерація
		фондові	Кошти Структурного фонду ЄС, інноваційно-інвестиційних та венчурних фондів	Польща, США, Іспанія, Австрія, США, Велика Британія, Угорщина
		регіональні	Фінансування за рахунок коштів місцевого чи федерального бюджетів	Данія, Фінляндія

Продовження табл. 2.10.

1	2	3	4	5
3.	За домінуванням національної приналежності фінансового капіталу	національний	Кошти резидентів країни: суб'єктів господарювання, державних та недержавних інноваційно-інвестиційних, венчурних фондів, фінансових посередників	США, Німеччина, Фінляндія, Данія, Швеція, Австрія
іноземний		В структурі джерел формування фінансового капіталу ключовими є іноземні інвестиції різноманітних міжнародних програм та приватних інвесторів	Індія, Китай, Польща, Чехія, Словенія	

Джерело: розроблено автором.

Як свідчить світовий досвід, найбільш ефективною є державно-приватна модель фінансування із переважанням коштів приватних венчурних фондів та власних коштів суб'єктів кластера. Така модель найбільш характерна для високотехнологічних, продуктивних кластерів країн Західної Європи, є ефективною формою співпраці державного сектору та приватного бізнесу по залученню довгострокових фінансових інвестицій. В Україні переважає самостійна модель формування фінансового капіталу кластера із переважанням власних джерел в структурі із частковим залученням коштів міжнародних програм економічного розвитку.

На основі врахування позитивного світового досвіду функціонування кластерів та формування фінансового капіталу можна сформулювати наступні пропозиції щодо його використання у вітчизняній практиці:

- розробка програм та концепцій впровадження кластерів в національну економіку із врахуванням потенціалу та можливостей їхнього формування, затвердження на державному рівні методів оцінки ефективності функціонування кластерів;

- побудова ефективної системи управління фінансовим капіталом в межах кластера, яка б враховувала його організаційну структуру, якісний та кількісний склад, рівень та характер взаємозв'язків між суб'єктами інтегрованої структури, передбачала б зміни у них, а також враховувала функції та потреби учасників;

- використання державно-приватної моделі формування фінансового

капіталу кластера із переважанням власних коштів суб'єктів у структурі та обов'язковим залученням до складу фінансово-кредитних установ;

- посиленні співпраці вітчизняних суб'єктів господарювання із міжнародними організаціями сприяння розвитку кластерів, інноваційно-інвестиційними та венчурними фондами з метою отримання фінансової та консультаційної підтримки;

- підтримка формування та функціонування приватних інноваційно-інвестиційних, венчурних фондів – потенційних суб'єктів кластера, використання інструментів фінансового ринку для залучення фінансового капіталу, сприяння лібералізації та формуванню національного фондового ринку.

2.2. Формування та діяльність кластерів в національній економіці

Висока ступінь географічної концентрації галузей промисловості в регіонах України складалася історично, відповідно до природних умов і ресурсного потенціалу території. Прототипами кластерів, з усіма їхніми характеристиками, на території колишнього СРСР були територіально-виробничі комплекси (ТВК) – поєднання підприємств та установ, для яких територіальна спільність їхніх компонентів – це додатковий фактор підвищення економічної ефективності за рахунок значної стабільності взаємних зв'язків (у тому числі й інформаційних) та ритмічності виробничого процесу, скорочення транспортних витрат, раціонального використання всіх видів місцевих ресурсів [143, с.253].

Деякі українські дослідники ототожнюють поняття територіально-виробничі комплекси та кластери. Проте функціонування ТВК підпорядковувалося центральній владі та не спрямовувалося на розвиток конкретного регіону. Для територіально-виробничих комплексів характерними були принципи комплексності, плановості, пропорційності, раціональних зв'язків, які в сучасних ринкових умовах не діють. І ТВК, і кластери - елементи

просторової організації виробництва, для яких визначальним є географічний фактор. Однак дещо різне сприйняття ефективності та результатів виробничої діяльності, механізму їхнього утворення і методів регулювання. Основна відмінність між кластерами та ТВК пов'язана, насамперед, із критеріями прийняття управлінських рішень: у кластерах вони обумовлюються факторами ринкової конкуренції, а в ТВК орієнтовані на розрахункові показники планової економіки. Крім цього, основними відмінностями ТВК є: відсутність конкуренції в межах структури, підпорядкування їх органам центральної влади, формування виключно на базі великих підприємств. Та все ж ТВК, що успішно працювали у соціалістичній системі господарювання, могли стати надійною основою для формування кластерів у сучасних ринкових умовах. Однак ті напрацювання, що залишилися в результаті їхнього функціонування, після розпаду СРСР не були ефективно використані і є втраченими (схеми просторової організації виробництва в регіонах, продуктові ланцюжки, внутрішньогалузеві коопераційні зв'язки між підприємствами тощо). Відповідно до літературних джерел в Україні функціонувало близько 57 ТВК, які були поширені переважно в промислово-розвинених економічних районах (додаток В).

Близькими до кластерів є організації, які формуються у деяких регіонах і де співпраця підприємств різних видів діяльності відбувається у межах одного організаційного об'єднання. Серед таких підприємств можна виділити концерни «Норд», «Стірол», а також Новокраматорський машинобудівний завод (НКМЗ) [55]. Проте зазначені вище структури все ж відрізняються від кластерів, як територіально-виробничої системи, добровільної взаємодії різноманітних інститутів, що характеризується наявністю чіткої стратегії розвитку, партнерськими відносинами, поєднанням конкуренції та кооперації. Впроваджувати кластерну модель в економіку намагаються всі регіони. Розробляються стратегії, проекти, проводиться діагностика регіонів, визначаються пріоритети, але реальних, практичних дій дуже мало, а тому кількість діючих кластерів в Україні невелика. Прикладів успішної реалізації

кластерної моделі в українську економіку небагато: це кластери Подільського, Причорноморського та Карпатського економічних районів. Проте інформація про функціонування й цих кластерів має досить узагальнений характер. Це стосується, насамперед, питань фінансування таких інтегрованих структур, які або взагалі не описують у літературі, або ж їхня характеристика є поверховою.

У різних дослідженнях кількість функціонуючих кластерів в національній економіці коливається від 18 до 42. Наприклад, І. Брикова, на основі методики «European Cluster Observatory» Стокгольмської школи економіки, визначила 18 регіональних кластерів: аерокосмічний (Запорізька область), виробництва механічного обладнання (Донецька область), три кластери важкого машинобудування (Донецька, Луганська, Полтавська області), чотири кластери виробництва металу (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області), два кластери виробництва нафтопродуктів і послуг у нафтогазовій сфері (Івано-Франківська та Полтавська області), чотири кластери навчання та генерування знань (Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та м. Київ), фінансовий кластер (м. Київ), кластер транспортування та логістики (Донецька область) і кластер виробництва й розподілу електроенергії (Миколаївська область) [24, с.50].

Аналіз Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (додаток Д) свідчить про наявність 29 кластерів, що реєструються переважно у формі асоціацій (шість суб'єктів у реєстрі) та громадських організацій (20 суб'єктів у реєстрі) [61].

Проаналізуємо діяльність кластерів в національній економіці та джерела їхнього фінансового забезпечення. В основу дослідження покладено територіальний поділ України на дев'ять економічних районів відповідно до соціально-економічного розвитку, природно-ресурсного потенціалу та історично сформованої спеціалізації.

У найбільш розвиненому економічному районі, Донецькому, як зазначають джерела, досягнуто значних результатів за такими напрямками діяльності кластерів: у межах металургійного кластера розроблено концепцію створення

центру з просування технологій оптимального використання металоконструкцій у регіоні, у межах кластера сільського господарства розроблено концепцію створення біржі зерна, діє сайт управління агропромисловим комплексом [166, с.102-103].

У Придніпровському економічному районі лідером у питаннях впровадження в економіку кластерів є Запорізька область. Саме у цьому регіоні розроблено та сформовано перший в Україні кластер бджільництва, інноваційно-технологічний кластер «АгроБУМ» та інноваційний кластер «Сільськогосподарського машинобудування».

Інноваційно-технологічний кластер сільськогосподарського машинобудування «АгроБУМ» створено в 2009 р. у м. Мелітополь за підтримки проекту партнерства Канада-Україна «Регіональне врядування та розвиток». Основою кластера «АгроБУМ» є малі та середні машинобудівні підприємства міста, що спеціалізуються на створенні продукції для аграрного сектора – запасних частин, вузлів та агрегатів для сільгосптехніки. Наразі до нього входять близько 40 підприємств малого та середнього бізнесу, Таврійський державний агротехнологічний університет, органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування [195].

Автором першого в Україні кластера бджільництва (Запорізька область), який має назву «Бджола не знає кордонів» є Міжнародна фундація сприяння ринку. Членами цього інтегрованого об'єднання стали ГО «Запорізький обласний союз сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні», територіальне відділення ВОО «Асоціація платників податків України» в Запорізькій області, Міжнародна Фундація сприяння ринку (МФСР), Мелітопольський міський виконавчий комітет, Мелітопольська держадміністрація, Спілка бджолярів-любителів, ГО «Сучасна пасіка», НДІ зрошуваного садівництва ім. М. Ф. Сидоренка УААН, НАН Інститут бджільництва ім. П. І. Прокоповича УААН (м. Київ), Таврійський державний агротехнологічний університет [180].

У Дніпропетровській області зареєстровано два кластери: науково-виробниче підприємство «Кластер» і підприємство ГО «Інноваційно-технологічний кластер «Ракетно-космічна техніка», основним видом діяльності якого є монтаж і встановлення апаратури для приймання, запису та відтворення звуку і зображення (основний), дослідження і розробки в галузі технічних наук [194].

На основі аналізу формування і діяльності кластерів у Донецькому та Придніпровському економічних районах можна зробити висновок про те, що процеси кластеризації у цих промислово-розвинених районах, з значною ресурсною базою та розвиненим фінансовим сектором, відбуваються вкрай повільно. Це стосується і Північно-Східного району України, який є лідером промислового виробництва у багатьох галузях, характеризується значним природно-ресурсним та інноваційним потенціалом. Кластери функціонують у Харківській та Полтавській області. У Сумській не зареєстровано жодного. У Харківській області, яка є беззаперечним лідером регіону, згідно з джерелам, функціонує три кластери: туристичний кластер єврорегіону «Слобожанщина», Харківська асоціація виробників устаткування машин і будівельний кластер, створений у 2007 р., за участю Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, Белгородського державного технологічного університету ім. В. Шухова, Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва та ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва» [59].

На Полтавщині функціонує два кластери: екологічно чистого дитячого харчування на основі органічного землеробства і туристичний кластер (Полтавська регіональна ГО «Обласний туристичний кластер»). З вересня 2007 р. розпочав свою роботу кластер дитячого екологічного харчування за підтримки фонду «Євразія». Основним джерелом формування його фінансового капіталу на початковій стадії функціонування були кошти, надані координатором проекту ОБСЄ в Україні та Агентством США з міжнародного розвитку. До складу кластера сьогодні входить близько 30 великих

сільськогосподарських компаній, серед яких лідерами є ПП «Агроекологія», агрофірма «Маяк», а також підприємства переробки сільськогосподарської сировини, агрофірми та науково-виробничі об'єднання. Успішним є також туристично-рекреаційний кластер Полтавщини, який став переможцем у Всеукраїнському конкурсі проектів розвитку місцевого самоврядування [175, с.381].

Загалом у промислово-розвинених районах країни формування кластерів відбувається повільно та ускладнюється погіршенням геополітичної та економічної ситуації в країні. Перші кластери почали працювати в одному з найбільш депресивних економічних районів – Подільському, що займає останні місця відповідно до основних макроекономічних показників. Лідером є Хмельницька область, в якій впровадження кластерної моделі розвитку території розпочалося ще у 1998 р. із започаткуванням асоціації «Поділля Перший». Перший етап проекту був реалізований у 2002–2003 р.р. за підтримки фонду «Євразія» на кошти, надані агенцією з міжнародного розвитку США (USAID). Учасники проекту – асоціація «Поділля Перший», Головне управління економіки Хмельницької облдержадміністрації, асоціація «Відродження Грицева», кластер сільського туризму «Оберіг». Стратегічними цілями стали: підготовка фахівців, впровадження інновацій, система координації місцевого розвитку, залучення інвестицій [200, с.2]. Засновники асоціації «Поділля Перший» зареєстрували її як громадську організацію, основною функцією якої є створення та підтримка галузевих промислових кластерів. Отже, сьогодні у складі асоціації «Поділля Перший» функціонують швейний, будівельний, туристичний та продовольчий кластери. Із них найбільшим є будівельний кластер, який створений без залучення державних коштів та об'єднує не тільки будівельників чи виробників будівельних матеріалів, а й проектувальників, дизайнерів, юристів, торговельні об'єднання, приватних підприємців, аудиторів та консультаційні фірми. До складу будівельного кластера Хмельниччини входять банківські структури, науково-дослідні та навчальні організації: ХФ ВАТ «Державний експортно-

імпортерний банк України», науково-виробниче підприємство «Містім ХФ АКБ «Укрсоцбанк», ХФ АТ «Кредит Банк», Центр науково-технічної та економічної інформації, Державний центр стандартизації, метрології та сертифікації та інші. Це свідчить про те, що у цьому кластері сформувалися відповідні структурні зв'язки для досягнення учасниками об'єднання власних цілей. Будівельний кластер Поділля – один із небагатьох, до складу якого входять банківські структури, що великою мірою і визначає його успішність. У межах кластера сформувалися єдині фінансові відносини, зокрема члени кластера здійснюють закупівлі через торговельні точки інших членів кластеру. Результатом функціонування будівельного кластера стало впровадження нових технологій, унаслідок чого скоротилися строки будівництва, трудомісткість будівельних робіт знизилася на 15 %, вартість житла – на 10 %. До регіону було залучено інвестицій в обсязі 750 тис. дол. США [7].

У Хмельницькій області діє кластер сільського туризму «Оберіг» (додаток Е) – громадська організація, що зареєстрована 17 червня 2002 р., яка об'єднала сьогодні близько 60 зацікавлених осіб, котрі працюють для розвитку громади та впроваджують інноваційну технологію розвитку сільського туризму в Грицеві. У кластері функціонує 10 агроосель. Кластер інтенсивно працює з обласними науковими та громадськими організаціями: фондом сталого розвитку «Стара Волинь», асоціацією «Поділля Перший», асоціацією «Жінки в бізнесі», Інститутом конкурентоспроможності у м. Київ, Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, а також з обласним управлінням мінеральних ресурсів, курортів та туризму, обласним центром зайнятості, Хмельницькою ОДА [89].

Аналізуючи діяльність кластерів у Хмельницькій області, можна виділити певні особливості. По-перше, усі кластери області характеризуються наявністю великого підприємства, потужного виробника продукції. По-друге, особливістю кластерів є стійкість і домінування господарських зв'язків. По-третє, кластерам притаманна довготривала координація взаємодії учасників системи у межах інноваційних процесів, виробничих програм чи підсистем управління та

територіальна локалізація підприємств-учасників [206, с.352].

Із Подільським економічним районом межує Столичний, який, незважаючи на найвищі показники економічного розвитку, за рівнем кластеризації займає останні місця. Найбільшого поширення така форма просторової організації виробництва набула в Житомирській та Чернігівській областях. У Житомирській області працює кластер з каменеобробки. Він створений за підтримки проекту «Розвиток приватного сектору» та фінансується Міністерством міжнародного розвитку Великобританії. Прикладом успішного функціонування кластерів у Київській області називають туристичний кластер «Славутич» і кластер у формі технопарку Інститут електрозварювання ім. Є .О. Патона у м. Києві. Останній протягом 2000-2004 р.р. випустив інноваційної продукції на суму 2,2 млрд грн, створив понад тисячу робочих місць, в інноваційні проекти вклав 143 млн грн [131]. Основна мета діяльності кластера «Славутич» – об'єднання зусиль організацій, приватних підприємців для надання повного спектру туристичних послуг. У кластер входять такі організації та підприємства міста: ТОВ «Чорнобильзовнішсервіс» (провідна компанія з 2005р.), комунальне підприємство «Агентство з розвитку бізнесу в м. Славутич», Славутицький міський Фонд підтримки підприємництва, ресторанно-готельний комплекс, акціонерна страхова компанія «Енергополіс», кредитна спілка «Партнер», автотранспортне підприємство «АТАСС», ПП «Фірма Афіс» (надання фотопослуг), комунальне підприємство «Управління з розвитку фізичної культури, спорту та туризму». Одна з основних послуг, які надає кластер – екскурсії до Чорнобиля [159].

Перша спроба реалізації кластерної моделі у Чернігівській області датується 2005 роком. Саме тоді було прийнято проект «Кластерна модель розвитку туризму як інноваційний механізм використання наявних ресурсів та об'єднань зусиль для розв'язання проблем регіону», який однак, припинив своє існування у 2007 р. у зв'язку з відсутністю фінансування з державного та обласного бюджетів. У 2010 р. було зроблено ще одну спробу формування

кластера в регіоні, а саме проект «Кластер водного туризму в Чернігівській області» для подальшого розвитку культурно-історичного та екологічного туризму [83, с.190]. За роки свого функціонування кластер залучив десять інвесторів малого бізнесу, збільшив продажі власного продукту більш ніж у чотири рази, створив 45 нових робочих місць.

Дослідження свідчать, що одним із найуспішніших є досвід кластеризації у Причорноморському економічному районі. Цьому сприяє значний природно-ресурсний і рекреаційний потенціал, багатогалузевий виробничий комплекс, в якому поєднується продуктивне сільське господарство та машинобудування. Лідером даного регіону в питаннях формування кластерів була АР Крим. Досвід функціонування такого типу інтегрованих структур на півострові свідчив про зацікавленість суб'єктів господарювання та органів місцевої влади в пошуку шляхів для підвищення конкурентоспроможності регіону та максимального використання наявного природно-ресурсного потенціалу. Спільними зусиллями влади, бізнесу та науки у м. Севастополь був створений інноваційний кластер «Екоенерго» та кластер «Продукти моря» (КПМ) (Додаток Ж). Ініціаторами формування цих інтегрованих структур були Севастопольська торгово-промислова палата та Німецьке бюро технічного співробітництва (*Deutschen Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH*) [8]. Проте, на сьогоднішній день однозначно стверджувати про повноцінність функціонування даних кластерів не можна, в першу чергу у зв'язку із анексією АР Крим та зміною умов діяльності суб'єктів господарювання на даній території.

В інших областях регіону функціонують такі кластери: в Херсонській області – транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України», в Одеській – регіональний кластер малого та середнього бізнесу, а в Миколаївській – два туристичних кластери: «Вознесенськ» та «Південне туристичне кільце».

Закономірним є визначення як найбільш перспективного для Херсонської області транспортно-логістичного кластера у зв'язку з її вигідним географічним

положенням, що сприяє портовому та рекреаційному розвитку. Проект формування цього кластера був створений на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 р. «Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного та внутрішнього туризму». Сьогодні кластер «Південні ворота України» включає 106 підприємств та організацій, серед яких три морські порти, сім річкових портів, п'ять судноплавних компаній, судноремонтні верфи, підприємства залізничного та автомобільного транспорту, аеропорт, авіапідприємство. Основні цілі діяльності – модернізація, удосконалення та налагодження взаємодії транспортних галузей, реструктуризація транспортної інфраструктури [130].

На території туристично-привабливої Миколаївщини функціонує два туристичних кластери: ГО «Вознесенськ» і добровільне об'єднання органів місцевого самоврядування «Південне туристичне кільце», основна мета яких – активне сприяння розвитку туризму в регіоні. Під час роботи цих туристичних кластерів проведено інвентаризацію туристичних об'єктів, розроблено нові екскурсійні програми та маршрути історичного, культурно-пізнавального, екологічного напрямів. З'явилися суб'єкти підприємницької діяльності, які займаються виготовленням сувенірної продукції, що свідчить про позитивний вплив на економіку регіону [98, с.39]. У 2005 р. члени цього туристичного кластера затвердили Спільну програму розвитку туризму, метою якої є розвиток туристичної галузі із забезпеченням комплексного розвитку суб'єктів кластера за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини [72].

У Північно-Західному економічному районі 14 листопада 2003 р. створено рівненський кластер з деревообробки «Полісся Рокитнівщини». Ініціаторами його формування стали: Рівненська торгово-промислова палата, ділові асоціації регіону при підтримці фонду «Євразія» у межах проекту «Розвиток приватного підприємництва в північних районах Рівненської області». В цю структуру входить понад три десятки приватних лісопильних і деревообробних підприємств, зокрема: ЗАТ «Українська лісопереробна компанія», ТОВ

«Полісся», чотири приватні підприємці, що мають невеликі виробничі площі, кооператив «Суківський», лісогосподарський кооператив «Селянський ліс» [141]. Кластер фінансується з коштів, наданих координатором проектів ОБСЄ в Україні та частково Департаментом економічного розвитку та торгівлі Рівненської ОДА.

В Центральнорукраїнському економічному районі кластерів не зареєстровано. Планується формування агропромислового кластера в Новоархангельському районі Кіровоградської області та туристичного кластера у Смілянському районі Черкаської області.

Активно впроваджують в економіку регіону нові виробничі системи підприємці та науковці Карпатського економічного району. Лідером в питаннях формування кластерів є Львівська область, в якій функціонує три кластери: інформаційних технологій і послуг, деревообробний і меблевого виробництва, а також кластер вантажопідіймальної техніки. Ініціаторами їхнього формування є приватні підприємства, Конфедерація ділових кіл Львівщини, фонд «Ефективне управління» та місцева влада.

Одним із наймолодших є кластер деревообробки та виробництва меблів, утворений у 2010 р. за активної участі та підтримки обласної державної адміністрації та конфедерації ділових кіл Львівщини. Засновниками меблевого кластера є меблевий комбінат АТ «Світанок» та компанія «Букхолдинг» [87]. У склад кластера, крім вищезазначених підприємств, входять також Національний лісотехнічний університет, ТОВ «Уніплит», СП ТОВ «Технобуд», ДП «Технодім» та інші. Кожний член кластера має одного представника у правлінні кластера, незалежно від розміру компанії. Цілями діяльності кластера деревообробки та меблевого виробництва є: розширення ринків збуту продукції компаній-членів та ринків продукції з деревини загалом; упровадження нової продукції, покращення технологій та реалізація інноваційних проектів; підвищення компетенцій працівників, розширення доступу до людського капіталу; налагодження співпраці з державними органами. Серед проектів кластера: проект RERAM, мета якого – посилення співпраці та координації

наукових установ та організацій інноваційного розвитку з ЄС та країнами Східного партнерства у сфері ефективності використання деревини як ресурсу (фінансується 7-ю Рамковою програмою Європейської комісії у сфері охорони клімату, ефективності ресурсів та сировини, загальний бюджет 1,3 млн євро, фінансування проекту Європейським Союзом – 990 тис. євро); проект *EcoPressWood*, що фінансується 7-ю Рамковою програмою ЄС, спрямований на формулювання, дослідження властивостей, виробництво та тестування у промислових умовах безформальдегідних смол з відходів виробництва біодизеля (фінансування проекту Європейським Союзом – майже 1,4 млн євро) [87].

У Львові функціонує також кластер інформаційних технологій і послуг, який розпочав свою діяльність у 2008 році. Саме тоді Львівська міська рада розпочала співпрацю з Фондом ефективного управління та *Monitor Group* у межах проекту розробки стратегії конкурентоспроможності Львова. Сьогодні в кластері активно співпрацюють компанії: Техніка для бізнесу, *Itera Consulting*, *Arivo Solutions*, *SoftServe Inc.*, *ELEKS Software*, *N-IX* та *Symphony Solutions*, *Intelix*, *Nravo*; навчальні заклади: Національний університет «Львівська політехніка», Львівський національний університет ім. І. Франка (кафедри електроніки та прикладної математики), а також міська влада Львова. Управління здійснює Наглядова Рада, до складу якої входить не менше чотирьох представників від членів, центр прийняття бізнесових рішень яких міститься у Львові, та не більше чотирьох представників від членів, центр прийняття бізнесових рішень яких міститься не у Львові. По одному члену до складу наглядової ради делегують Львівський національний університет ім. І. Франка, Національний університет «Львівська політехніка» та Львівська міська рада або її орган. Основним джерелом фінансування кластера є власні кошти його учасників (сплата обов'язкових щоквартальних членських внесків) та залучені кошти (благодійна та цільова допомога для фінансування проектів, програм, заходів кластера) (табл. 2.11) [88].

Таблиця 2.11.

Поточний розмір членських внесків Асоціації «Львівський кластер інформаційних технологій та бізнес послуг»

Кількість працівників у Львові	Внесок, дол./рік	Голосина зборах
0-9	950	1
10-24	1300	1
25-49	1750	1
50-99	3500	2
100-249	5250	3
250-499	7000	4
500-999	8750	5
1000-1500	10500	6

Складено на основі: [88].

Учасники кластери усвідомлюють, що активізація діяльності інтегрованої структури і реалізація очікуваних економічних інтересів можлива лише за умови пошуку альтернативних джерел формування фінансового капіталу, адже всі інноваційні проекти фінансуються лише власними силами. Саме тому одним із ключових завдань кластера є активізація співпраці із венчурними компаніями для розширення доступу до фінансового капіталу його суб'єктів.

Ідейними натхненниками формування кластера народних художніх промислів «Сузір'я» стали викладачі Івано-Франківського університету. Вони розробили схему його формування, процеси управління фінансовими ресурсами, визначили чітку структуру та стратегію розвитку. Кластер народних художніх промислів (НХП) «Сузір'я» був створений згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №145-р «Про впровадження кластерної моделі розвитку художніх промислів» [145]. Кластер НХП «Сузір'я» має запатентований товарний знак, з яким продають усю без винятку продукцію майстрів кластера. Його успіх став можливим, насамперед, завдяки підтримці науковців та обласної держадміністрації. У 2010 р. кластер «Сузір'я» об'єднував 19 майстрів ліжникарської справи з с. Яворова та 16 із м. Косів. Ці осередки експериментальні. Очолює кожен людина, яка веде всю необхідну фінансову та бухгалтерську звітність, вирішує інші поточні питання спільноти та надає членам осередків допомогу з організації випуску продукції, а головне –

її презентацію та реалізацію [129]. Джерелами формування фінансового капіталу кластера є: спонсорська допомога бізнес-структур, благодійні внески юридичних і фізичних осіб, членські внески (внески суб'єктів кластера), іноземні інвестиції, доходи від господарської діяльності та у вигляді пасивних доходів, доходи від господарської діяльності створених госпрозрахункових підприємств, дотації та субсидії із державного та місцевих бюджетів [182, с.249].

В Івано-Франківській області розробляється також проект формування кластера дитячого молочного харчування в спеціальній сировинній зоні Рогатинського району. Формування фінансового капіталу цього об'єднання здійснюється переважно за рахунок членських та вступних внесків, а отриманий фінансовий результат розподіляється між сільським господарством, переробною промисловістю та торгівлею, які входять до складу інтегрованої структури, пропорційно до витрат кожного учасника технологічного ланцюга створення продукту [99, с.45].

У Чернівецькій області за фінансової підтримки Федерального уряду Німеччини 18 листопада 2009 р. було створено ГО «Перший аграрний кластер». Основні завдання проекту – це налагодження продуктивної взаємодії між виробниками, транспортерами і споживачами аграрної продукції з метою виробництва екологічно чистих овочів і фруктів. Серед партнерів проекту – міська та обласна влада, громадські організації та асоціації, науково-дослідні установи [128].

Аналізуючи дані процесу формування кластерів в Україні можна зробити наступні висновки. По-перше, з 25 регіонів України, у т.ч. АР Крим, тільки на території 7 сформовано кластери, що свідчить про незначне поширення такого типу інтегрованих структур в національній економіці. По-друге, кластери функціонують переважно у тих областях, які за рівнем свого економічного розвитку, соціальних стандартів життя населення, бюджетного самозабезпечення займають останні місця у рейтингу регіонів України. По-третє, інформація про діючі кластери досить неоднозначна, думки експертів

про реальну кількість таких інтегрованих структур в національній економіці відрізняються, не існує чіткої методології формування та оцінки результатів їх функціонування. Велика кількість проектів впровадження кластерної моделі в економіку в окремих регіонах так і не реалізована. Однією з основних причин цього, на нашу думку, є недостатній обсяг і доступ до фінансового капіталу.

В процесі формування фінансового капіталу кластерів в Україні його суб'єкти вибирають самостійну модель фінансування, а в структурі джерел формування фінансового капіталу переважають власні кошти його учасників (у вигляді членських внесків), а також благодійна та спонсорська допомога міжнародних фондів регіонального розвитку. Позикові джерела формування фінансового капіталу для суб'єктів кластера переважно недоступні. Така структура фінансового капіталу уповільнює розвиток кластера, обмежує використання його потенціалу, зумовлює його низьку інноваційну активність, не дозволяє одночасно реалізувати декілька проектів. Крім того, фінансування лише за рахунок власного фінансового капіталу (стала величина, яка визначається як добуток кількості членів структури та їхніх членських внесків) загрожує реалізації проектів об'єднання в тактичному та стратегічному періодах (у випадку виходу одного із членів із складу кластера), обмежує можливості розширення у випадку зміни кон'юнктури ринку, а у випадку некваліфікованого управління ресурсами може навіть загрозувати існуванню кластера. З іншої сторони, така модель фінансування дозволяє інтегрованій структурі бути фінансово незалежною, відсутні витрати із залучення капіталу із зовнішніх джерел. Проте, на нашу думку, для кластера формування оптимальної величини фінансового капіталу лише за рахунок власного капіталу учасників інтегрованої структури є неможливим, в першу чергу, у зв'язку із наявністю у складі науково-дослідних та інноваційних структур.

Охарактеризована структура фінансового капіталу кластерів в національній економіці та недостатній його обсяг обумовлюється наступними причинами:

1. Недосконалість законодавчої бази, відсутність правових основ та затвердженої методології формування кластерів, фінансових механізмів державної економічної політики (субсидії, пільгове оподаткування, цільове фінансування) функціонування кластерів в національній економіці.

2. Низькі можливості отримання комерційних кредитів, особливо для малого та середнього бізнесу, науково-дослідних організацій, які є основними структуроутворюючими одиницями кластерів. Це, передусім, стосується умов отримання кредитів виключно під заставу, методології визначення вартості застави, рівня відсоткових ставок на надані кредити.

3. Недостатній рівень розвитку ринку фінансових послуг, зокрема венчурних та лізингових компаній, відсутність механізмів венчурного фінансування та інвестування. Як засвідчує світовий досвід, саме кошти венчурних компаній є джерелом фінансування ефективного функціонуючих кластерів. Більшість вітчизняних венчурних компаній не виконують своєї основної економічної функції – фінансування інвестиційних проектів новостворених підприємств за рахунок інвестицій учасників компанії, у зв'язку з тим, що переважна їх більшість не була створена як результат акумуляції коштів сторонніх інвесторів, а представляла собою інструмент фінансово-промислових груп, що використовувався для перерозподілу коштів між підприємствами та для оптимізації оподаткування.

4. Дефіцит державного фінансування науки, інновацій, регіональних програм розвитку. Розраховувати на державне фінансування в умовах кризи неможливо, не зважаючи на те, що існує законодавчо закріплена норма фінансування науки та інновацій, яка щорічно не виконується, а витрати на науку закладаються у бюджет за залишковим принципом.

5. Однією із суттєвих перешкод в залученні фінансового капіталу є недостатність інформації як про діяльність кластерів в цілому, так і про фінансовий стан його суб'єктів. Як зазначають експерти, рівень розкриття інформації українськими підприємствами не перевищує 24 %, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник складає 80-85 % [60]. Органи

Держкомстату подають обмежену та із значною затримкою інформацію щодо діяльності суб'єктів господарювання, а звітність податкових органів є взагалі закритою. Це обмежує кількість потенційних інвесторів, які у своїй діяльності прагнуть передбачити можливі ризики вкладення власного фінансового капіталу.

6. Якісний склад кластера, відсутність дієвої взаємодії у межах кластера виробничих, наукових та фінансово-кредитних інститутів, які маючи відповідні знання, потенціал та ресурси забезпечували б ефективне формування та використання фінансового капіталу кластерів.

7. Недосконалість функціонуючої системи оподаткування в Україні: високе податкове навантаження (у рейтингу загального податкового навантаження Україна посіла 152-місце серед 183 країн), велика кількість мало ефективних податків, які вимагають істотних адміністративних витрат, протиріччя та неузгодженість окремих податкових законів, їх нестабільність, неурегульованість правових гарантій учасників податкових відносин тощо.

Формування оптимальної величини фінансового капіталу кластерів в умовах розвитку вітчизняної економіки є можливим за умови включення до їхнього складу фінансово-кредитних установ, побудови ефективної системи управління фінансовим капіталом, джерелами його формування. Важливою є також співпраця із закордонними кластерами з метою аналізу досвіду формування фінансового капіталу, міжнародними фондами регіонального та кластерного розвитку, венчурними компаніями для залучення додаткового фінансового капіталу.

Ще одна причина, яка уповільнює впровадження кластерів в національну економіку – це відсутність налагоджених ефективних механізмів взаємодії промислових підприємств, науково-дослідних, освітніх організацій та органів державної влади. Ключовими партнерами інноваційних підприємств є постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення, тісні зв'язки з якими підтримують 17 % підприємств і 9,9 % клієнтів та споживачів, а співробітництво з державними науково-дослідними та

освітніми інститутами нерозвинене лише 4,7 % і 3,4 % відповідно [202]. Діяльність кластерів в Україні характеризуються певною неплановістю та незавершеністю, вони створені стихійно, шаблонно за зарубіжними аналогами без належного економічного-організаційного обґрунтування, а їхня діяльність має переважно консультативно-посередницький характер. На основі проведеного дослідження кластерів в національній економіці можна виокремити такі особливості їхнього функціонування:

1. Недосконалість нормативно-законодавчої бази регулювання формування та функціонування кластерів в Україні у зв'язку з цим переважна більшість кластерів офіційно реєструється як громадські організації та асоціації.

2. Не затверджено на державному рівні методичку формування кластерів із урахуванням особливостей розвитку сучасної національної економіки та розміщення продуктивних сил.

3. Відсутні необхідні інвестиційно-інноваційні механізми формування та функціонування кластерів, фінансові механізми державного регулювання їхньої діяльності.

4. Переважна більшість кластерів на території України сформована у регіонах із низьким рівнем розвитку промисловості та найнижчими макроекономічними показниками.

5. Джерелами формування фінансового капіталу кластерів є власні кошти підприємств-учасників кластера, кошти міжнародних організацій та програм, спонсорська допомога бізнес-структур, благодійні внески юридичних і фізичних осіб, дотації та субсидії з державного та місцевих бюджетів. При цьому механізм формування фінансового капіталу децентралізований: кожен суб'єкт кластера самостійно здійснює пошук та залучення фінансового капіталу, веде фінансову звітність і відповідає за результати його використання.

6. Консультативну та фінансову допомогу в процесі формування кластерів в Україні надають регіональні торгово-промислові палати, підприємці та (або) міжнародні організації: Департамент міжнародного розвитку Великобританії «Розвиток приватного сектору», фонд «Євразія», Міжнародна фундація

сприяння ринку, Міжнародна консантігова компанія *Monitor Group*, Німецьке товариство міжнародного співробітництва та інші.

7. Активними учасниками процесу формування кластерів на території України є науково-дослідні та вищі навчальні заклади, які у своїх дослідженнях доводять перспективність впровадження в національну економіку такого типу інтегрованих структур, обґрунтовують їхню економічну ефективність для розвитку економіки регіонів і країни загалом. Крім цього освітні заклади є основним джерелом трудових ресурсів, центром науково-дослідної роботи і можуть виступати ефективним комунікаційним майданчиком для усіх учасників інтегрованої структури.

8. Фінансово-кредитні компанії, зокрема банківські структури не є повноцінними партнерами у складі функціонуючих кластерів; вони переважно надають консультативні послуги для інших членів кластера. Кошти венчурних компаній для фінансування проектів кластерів не використовуються.

2.3. Стан та тенденції фінансового забезпечення розвитку економіки України

Розвиток економіки України протягом усіх років її незалежності характеризується чергуванням глибоких фінансово-економічних криз та незначних та нетривалих зростань. Позитивна динаміка макроекономічних показників (зростання ВВП у 2004 р. склало 12,5 %), ріст обсягів реалізації промислової продукції, стабілізація та відновлення банківського сектору, підвищення рівня життя та доходів населення, покращення інвестиційного клімату та зростання конкурентоспроможності національних товаровиробників спостерігалось протягом 2000-2008 р.р. Проте внаслідок впливу світової фінансової кризи 2008 р. економіка України серйозно постраждала, а темп падіння ВВП склало 14,8 % (рис.2.3). У наступні роки (2010-2011 р.р.) спостерігається незначне зростання основних макроекономічних показників,

але повністю після кризи 2008-2009 р.р українська економіка так і не відновилася.

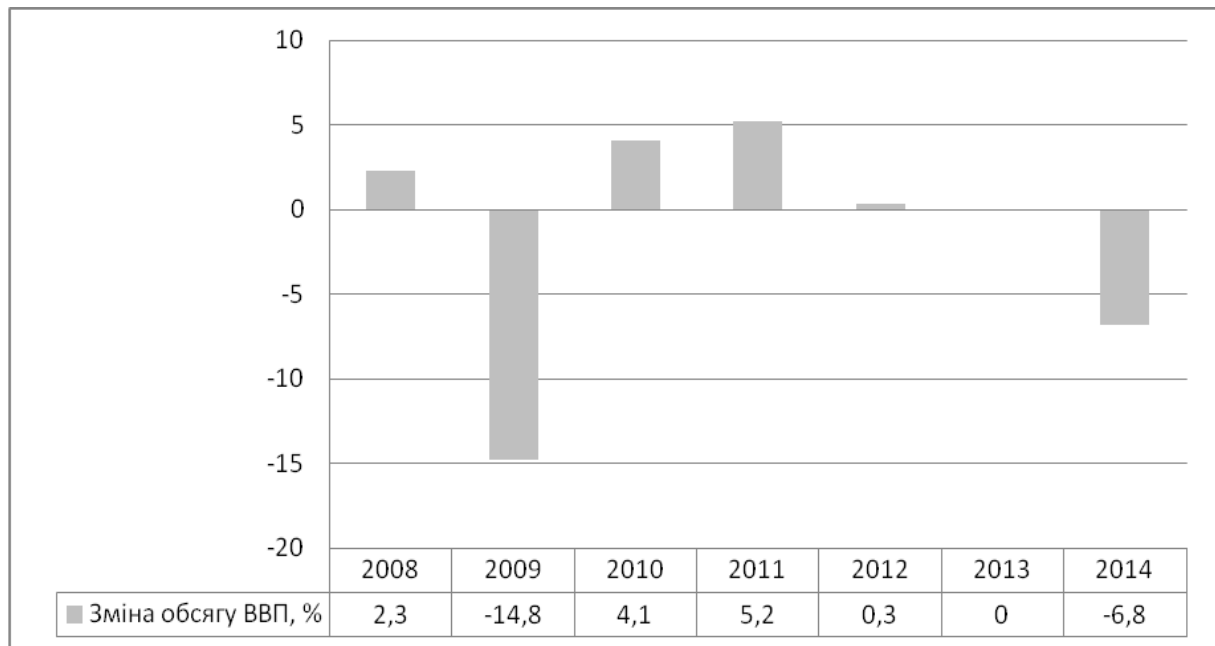

Рис. 2.3. Зміна обсягу ВВП у 2008-2014 р.р. (відсотків до попереднього року, у постійних цінах 2010 р.). *Складено на основі: [60].*

Починаючи з другого кварталу 2012 р. розпочалося падіння ВВП, яке внаслідок політичних та економічних причин (девальвація гривні, втрата зовнішніх ринків збуту, зменшення золотовалютних резервів, зниження обсягу експорту, зростання рівня споживчих цін, збройний конфлікт у східних областях та анексія АР Крим) прискорилося і зниження у 2014 р. склало 6,8 %.

Індекс споживчих цін теж свідчить про погіршення економічної ситуації на кінець періоду, що аналізується: зростання рівня споживчих цін у 2014 р. перевищило аналогічний показник 2009 р. (на 15,9 %) та склало 24,9 % (без врахування тимчасово окупованої АР Крим, м. Севастополь та зони проведення антитерористичної операції)

Аналіз індексів промислового виробництва (табл. 2.12) в Україні свідчить про зростання обсягів промислової продукції у 2010-2011 р. р.: на 11,2 % і на 7,6 % відповідно (у відсотках до попереднього року). У 2012-2013 р. р. відповідно до статистичних даних, спостерігається зниження даного показника у 2012 р. на 0,5 %, у 2013 р. на 4,3 %. У 2014 р. внаслідок впливу сукупності

соціально-політичних та економічних факторів зниження обсягів реалізації промислової продукції склало 10,7 %.

Таблиця 2.12.

Основні показники розвитку промисловості протягом 2008-2014 р.р.

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млрд грн	917,04	806,55	1065,85	1329,26	1400,680	1354,75	1195,59
Індекси промислового виробництва, у % до попереднього року	94,80	78,10	111,20	108,00	99,50	95,70	89,3

Складено на основі: [60].

Динаміка фінансового результату підприємств до оподаткування (табл.2.13) свідчить про їхню збиткову діяльність у 2009 р. та прибуткову у 2010-2013 р.р. При цьому найвищий позитивний показник зафіксовано у 2011 р. – 122,21 млрд грн. У 2014 р. практично у всіх областях фінансовим результатом діяльності підприємств є збиток, який перевищив 168,03 млрд грн. Даний показник є найнижчим за період, що аналізується, при цьому перевищує показник збитковості за аналогічний період 2009 р. більш ніж втричі, коли збиток підприємств склав 45,01 млрд грн.

Таблиця 2.13.

Фінансовий результат підприємств до оподаткування

Роки	Фінансовий результат (сальдо), млн грн	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млн грн
1	2	3	4	5	6
2008	8954,2	62,8	193 669	37,2	184 714,9
2009	-45 011,3	60,1	143 707	39,9	188 717,9
2010	58 334	59	212 009	41	153 674,6
2011	122 210	65,1	272 726	34,9	150 516,2
2012	101 884,7	64,5	277 939	35,5	176 053,8
2013	29 602,8	65,9	234 492	34,1	204 889,4
2014	-168 026,1	55,8	215 506	44,2	383 532,6

Складено на основі: [60].

Разом із негативною динамікою макроекономічних показників стабільно високою є частка збиткових підприємств (табл. 2.13), яка в періоді, що аналізується зростає. Найбільше таких підприємств зафіксовано в промисловості, будівельній та транспортних галузях, сфері громадського харчування, оптовій та роздрібній торгівлі – кількість підприємств перевищує 40 % загальної чисельності підприємств відповідної галузі. Разом з зниженням макроекономічних показників соціально-економічного розвитку України стабільно низькою є і рентабельність підприємств, яка у 2014 р. дорівнює - 2,0% [60]. Рентабельність є інтегральним критерієм, що відображає ефективність функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, а його від'ємне значення свідчить про наростаючі кризові явища в національній економіці у 2014 р. Низькі фінансові результати діяльності підприємств є однією з причин скорочення чисельності працюючих у промисловості: у 2012 р. на 1,49 % , у 2013 р. на 2,16 %.

Традиційно в обсязі промислового виробництва України найбільшу питому вагу має переробна галузь (61,8 %), у якій найбільшу частку займає металургійна (15,4 %) та харчова промисловість (19,3 %), а також постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 25,3 %. Така структура промисловості у значній мірі обумовлює високу енергоємність виробництва, його капітало- і фондоємність. Водночас у структурі переробної промисловості знижується питома вага галузей, які є основою науково-технічного розвитку економіки: частка машинобудування в загальному обсязі реалізованої промислової продукції знизилася у 2014 р. до 7,9 %, що на 10,3 % менше ніж у 2008 р. У зв'язку з цим серед 30 найбільших підприємств України (додаток 3) – 26,7 % підприємств металургійної галузі та 46,7 % компаній енергетичної галузі. Вісім із переліку найбільших підприємств України у 2013 р. – збиткові, це компанії НАК "Нафтогаз України", ТОВ "Арселорміттал Кривий Ріг", ПАТ "ММК ім. Ілліча", ПАТ "МК "Азовсталь", ТОВ "Пром-Газ-Інвест", ДП НАК "Енергоатом", ТОВ "Алчевський металургійний комбінат", ПАТ "Єнакієвський металургійний завод" [215].

Низькі фінансові результати діяльності підприємств обумовлюють їхню низьку інвестиційну активність, впровадження інноваційних розробок. Власні кошти підприємств, спрямовані на реалізацію інновацій у 2013 р., склали 72,9 % (табл. 2.14) від усіх джерел фінансування (у 2008 р. – 60,56 %). Не значний вклад і держави (2,6 %) [60; 171].

Таблиця 2.14.

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Роки	Всього	У тому числі за рахунок коштів							
		власних		державного бюджету		інвесторів		інших джерел	
		млн грн	питома вага, %	млн грн	питома вага, %	млн грн	питома вага, %	млн грн	питома вага, %
2008	11 994	7 264	60,56	336,9	2,81	115,4	0,96	4 277,9	35,67
2009	7 949,9	5 169,4	65,02	127	1,60	1 512,9	19,03	1 140,6	14,35
2010	8 045,5	4 775,2	59,35	87	1,08	2 411,4	29,97	771,9	9,59
2011	14 334	7585,5	52,92	149,2	1,04	101,6	0,71	6497,6	45,33
2012	11 480,6	7 335,9	63,9	241,8	2,1	1 149,3	10	2 753,6	24,0
2013	9 562,6	6 973,4	72,9	24,7	2,58	1 253,2	13,1	1 311,3	13,71

Складено на основі: [154].

Як показує світовий досвід основою економічно ефективних та успішних кластерів є насамперед інноваційно-активні підприємства, кількість яких сьогодні в Україні є досить низькою, хоча й дещо зростає (табл. 2.15): у 2012 р. – 17,4 % усіх підприємств, що на 4,4 % більше ніж у 2008 р., у 2013 р. – 16,8 % [171, с.154].

Таблиця 2.15.

Інноваційно-активні підприємства України

Роки	Кількість інноваційно-активних підприємств, од.	Частка промислових підприємств, що займалися інноваціями, %
2008	1397	13,0
2009	1411	12,8
2010	1462	13,8
2011	1679	16,2
2012	1758	17,4
2013	1697	16,8

Складено на основі: [171].

В умовах загострення ринкової конкуренції, дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів у суб'єктів господарювання виникає потреба в пошуку

шляхів забезпечення стабільної та ефективної виробничо-господарської та фінансової діяльності. Одним із можливих варіантів є об'єднання суб'єктів господарювання для ведення спільної діяльності та досягнення запланованих фінансових і виробничих результатів. В економіці країни у 2008-2011 р. р. зберігалися певні тенденції щодо збільшення кількості інтегрованих структур бізнесу, проте вже у 2012-2014 р. р. цей показник зменшується: 2012 р. – на 7,6 %, у 2013 р. – на 2,9, у 2014 р. – на 0,53 % в порівнянні із попередніми роками (табл. 2.16).

Таблиця 2.16.

Кількість інтегрованих структур
відповідно до організаційно-правової форми, шт.

Організаційно- правова форма	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Асоціація	2751	3057	3125	3180	3222	3194	3234
Корпорація	824	862	866	872	862	852	836
Консорціум	80	89	92	92	94	93	94
Концерн	406	396	390	387	373	359	350
Інші об'єднання юридичних осіб	1971	1717	1634	1598	1532	1412	1365
Всього	6032	6121	6107	6129	6083	5910	5879

Складено на основі: [60].

Це в значній мірі обумовлено не тільки негативними тенденціями у розвитку економіки, але і процесами концентрації промислового виробництва (табл. 2.17).

Таблиця 2.17.

Основні структурні показники діяльності великих підприємств у 2010-2013 р. р.

Показник	2010		2011		2012		2013	
	всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	1 401, 6	41,6	1 775,83	44,5	1 761, 09	41,9	1 717,4	42,4
Кількість зайнятих працівників, тис. чол.	2400,3	30,6	2 449,0	31,4	2 484,2	32,8	2 383,7	32,2

Складено на основі: [60; 172].

Впровадження кластерів в національну економіку є можливим за умови формування достатнього обсягу фінансового капіталу для забезпечення ефективного функціонування інтегрованої структури. Одним із можливих способів розв'язання цього завдання є включення до складу кластера банківських структур та залучення банківських кредитів. В Україні саме ресурси комерційних банків є основним джерелом фінансування короткотермінової та довгострокової діяльності суб'єктів господарювання. Проте у 2014 р. у зв'язку із складною соціально-політичною та економічною ситуацією, виходом українських банків із АР Крим, зменшенням клієнтської бази (особливо у Донецькій та Луганській області), а також із значним відтоком депозитів суттєво погіршилися показники ліквідності та платоспроможності вітчизняних банківських установ.

Кількість комерційних банків, які є основними фінансово-кредитними інститутами, протягом останніх років істотно знизилася разом із зростанням їхніх фінансових можливостей. В середині 90-х років в Україні налічувалося 270 комерційних банків, а у 2014 р. – 163, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій та 133 їхні філії на території України (у 2012 р. – 242 філії на території України). У 2014 р. Національний банк України відкликав ліцензію у 18 банківських установ, при цьому у двох у зв'язку із анексією АР Крим, і як результат, відсутністю можливостей для банківського нагляду.

Основні показники розвитку банківської системи України (табл. 2.18) свідчили про її зміцнення та підвищення фінансової стійкості протягом 2008-2013 р. р.: регулятивний капітал, який є одним із найважливіших показників діяльності банків, у 2013 році зріс на 26 млрд грн, а статутний, який є його основною складовою – на 10 млрд грн. Проте у 2014 р. у зв'язку із ліквідацією ряду банківських установ та збитковою діяльністю банківської системи в цілому, знизилася величина регулятивного та статутного капіталу банків: на 8,5 % та 2,8 % відповідно, що є безперечно негативним явищем, яке може призвести до втрати банками фінансової стійкості та можливостей покриття негативних наслідків ймовірних ризиків. Суттєво знизилася на кінець

періоду, що аналізується і величина власного капіталу банків – на 30,1 % та дорівнювала 148,02 млрд грн., що також свідчить про зниження фінансової стійкості банківської системи.

Таблиця 2.18

Основні показники розвитку банківської системи України

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість зареєстрованих банків	184	182	176	176	176	180	163
Кількість банків з іноземним капіталом	53	51	55	53	53	49	51
Кількість банків із 100% іноземним капіталом	17	18	20	22	22	19	19
Власний капітал, млрд грн	119,3	115,2	137,8	155,5	169,3	192,6	148,02
Статутний капітал, млрд грн	82,5	119,2	145,9	171,9	175,2	185,2	180,2
Регулятивний капітал, млрд грн	123,1	135,8	160,9	178,5	178,9	204,9	188,9

Складено на основі: [124, с.53, 168].

Однією із основних характеристик банківської системи України є високий ступінь концентрації банків в економічно розвинених районах (Столичному, Придніпровському, Донецькому), недостатня кількість на периферії та повна їхня відсутність у регіонах із сільськогосподарською спеціалізацією, де працюють в основному філії банків, центральні офіси яких розташовані переважно в Столичному регіоні (рис. 2.4).

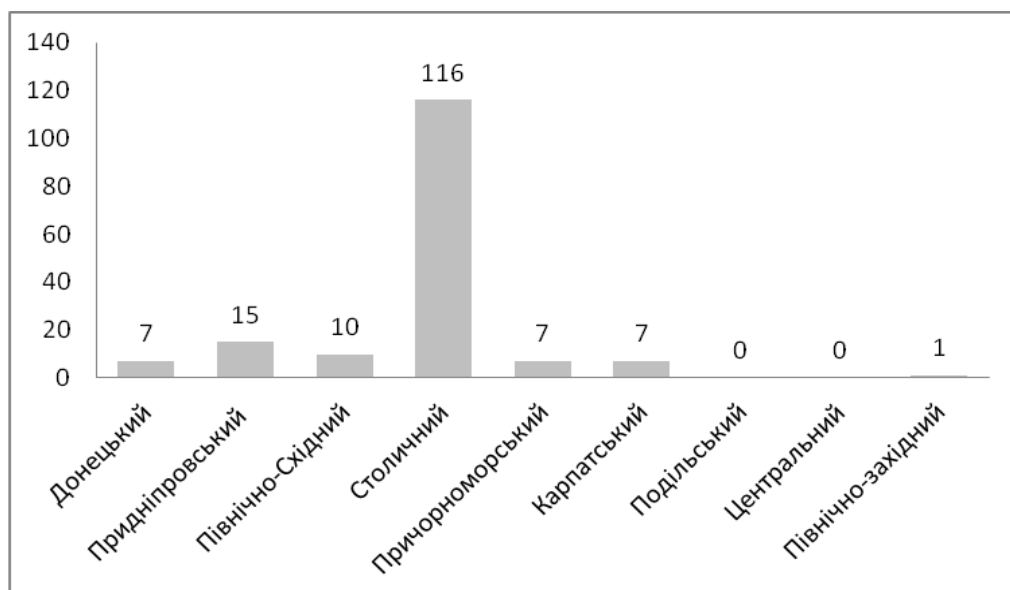

Рис. 2.4. Кількість банків в розрізі економічних районів у 2014 р.

Складено на основі: [168].

На кінець періоду, що аналізується, знизилася кількість банківських установ у Донецькому та Причорноморському економічних районах у зв'язку із збройним конфліктом на сході України та анексією АР Крим.

Фінансові результати діяльності банківської системи України (табл. 2.19) свідчать про її прибутковість у 2012-2013 р. р., проте у 2013 р. показники чистого прибутку та рентабельності поступово знижуються в порівнянні із 2012 р., а у 2014 р. вони досягли свого мінімуму: збиток склав 52,9 млрд грн., а рентабельність активів та капіталу -4,07 % та -30,5 % відповідно. Від'ємний фінансовий результат діяльності банків пов'язаний в першу чергу із погіршенням якості активів банків у 2014 р.

Таблиця 2.19

Фінансові результати діяльності банківської системи України

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Доходи, млрд грн	122,6	142,9	136,8	142,8	150,4	168,9	210,2
Витрати, млрд грн	115,3	181,4	149,9	150,5	145,6	167,5	263,2
Чистий прибуток (збиток), млрд грн	7,3	-38,5	-13,02	-7,7	4,9	1,4	-52,9
Рентабельність активів, %	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07
Рентабельність капіталу, %	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46

Складено на основі: [124, с.53, 168].

Кредити – традиційне та, переважно, головне джерело збільшення банківських доходів і одне із джерел формування фінансового капіталу суб'єктів господарювання в економіці України. Протягом періоду, що аналізується, в цілому відбуваються позитивні зміни у формуванні кредитного портфеля комерційних банків (таблиця 2.20): у 2014 році його обсяг зріс на 95 млрд грн., або на 9,4 % в порівнянні із 2013 р. Проте це не пов'язано із зростанням реальних обсягів кредитування, а відбулося у зв'язку із суттєвою девальвацією національної грошової одиниці, що в свою чергу відобразилося на зростанні кредитних залишків у гривневому еквіваленті. Негативним явищем в аналізі кредитної діяльності банків є зростання частки простроченої

заборгованості у загальній сумі кредитного портфеля із 7,7 % у 2013 р. до 13,5 % у 2014 р.

Таблиця 2.20.

Показники кредитної діяльності банків України

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кредити надані, млрд грн	792,2	747,3	755,03	825,3	815,3	911,4	1006,4
Кредити надані суб'єктам господарювання, млрд грн	472,6	474,9	508,3	580,9	609,2	698,8	802,6
питома вага, %	59,65	63,56	67,32	70,39	74,72	76,67	79,8
Кредити надані фізичним особам, млрд грн	268,9	222,5	186,5	174,7	161,8	167,8	179,04
питома вага, %	33,94	29,78	24,71	21,16	19,84	18,41	20,24
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5

Складено на основі: [124, с.53, 168].

При цьому обсяг простроченої заборгованості збільшився на 93,6 % (на 65,7 млрд грн.). Це пов'язано в першу чергу із скороченням обсягів реалізації продукції, товарів та послуг суб'єктів господарювання, девальвацією національної валюти разом із зниженням реальних доходів населення та веденням бойових дій на сході, і, як результат, неспроможністю позичальників вчасно виконувати взяті кредитні зобов'язання. Зростання даного показника в динаміці в негативно відобразатиметься як на ліквідності, так і на капіталізації банків.

Дані кредитної діяльності банків свідчать про зміни у її структурі протягом періоду, що аналізується. Зростає обсяг та частка кредитів наданих суб'єктам господарювання: у 2014 році показник зріс на 12,9 %, а частка складає 79,8 %. Обсяг кредитів виданих фізичним особам зріс у 2014 р. на 6,3 %, а частка в загальній величині виданих кредитів зменшилася і дорівнює 20,24%. Зростання даних показників відбулося у зв'язку із суттєвою девальвацією гривні та різною питоною вагою залишків валютних кредитних коштів, наданих суб'єктам господарювання та фізичним особам.

Протягом 2008-2014 р. р. змінилася також структура наданих кредитів в розрізі секторів економіки (табл. 2.21). Загальний обсяг виданих кредитів на кінець періоду зріс на 10,8 % в порівнянні із 2013 роком, в тому числі нефінансовим корпораціям на 11 %, що пов'язано в основному із знеціненням національної валюти, що відобразилося на зростанні кредитних залишків.

Таблиця 2.21.

Кредити надані комерційними банками в розрізі секторів економіки
України, млн. грн.

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Всього	734 022	723 295	732 823	801 809	815 142	910 782	1 020 667
Інші фінансові корпорації	9 789	14 014	13 430	16 441	16 229	19 317	25 576
питома вага, %	1,30	1,90	1,80	2,10	2,00	2,10	2,51
Сектор загального державного управління	12	5 755	8 817	8 532	5 803	5 908	4 926
питома вага, %	0,10	0,80	1,20	1,06	0,71	0,65	0,48
Нефінансові корпорації	443 665	462 215	500 961	575 545	605 425	691 903	778 841
питома вага, %	60,40	63,90	68,40	71,80	74,30	76,00	76,31
Інші сектори економіки	280 556	241 311	209 615	201 291	187 685	193 654	211 325
питома вага, %	38,20	33,40	28,60	25,10	23,00%	21,30	20,70
в тому числі домашні господарства	280 490	241 249	209 538	201 224	187 629	193 529	211 215
питома вага, %	38,20	33,40	28,60	25,10	23,00	21,20	20,69

Складено на основі: [168].

В структурі джерел кредитування найменшу частку має сектор державного управління, а найбільше кредитних зобов'язань у нефінансових корпорацій. Щодо надання позичкових ресурсів домогосподарствам, то їхня частка у структурі протягом 2008-2014 р.р. зменшилася із 38,2 % до 20,7 %, що пов'язано із зниженням платоспроможності населення, високими відсотковим ставками, зростанням частки простроченої заборгованості та підвищенням вимог банківських установ до надання кредитів фізичним особам.

Як зазначалося, протягом періоду, що аналізується зростає частка та обсяг кредитів виданих нефінансовим корпораціям, які використовуються, як свідчать терміни кредитування, для фінансування як поточної, так і перспективної діяльності (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Кредити, надані нефінансовим корпораціям за цільовим спрямуванням та строками погашення, млрд грн

Показники	Роки						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Всього	443,7	462,2	500,9	575,5	605,4	691,9	778,8
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості	18,3	17,7	13,6	10,3	7,5	13,03	15,5
у % до загальної суми кредитів	4,1	3,8	2,7	1,8	1,2	1,9	1,99
в т.ч. за строками до року	2,8	2,7	2,1	1,4	1,1	0,95	1,05
більше одного року	15,5	14,9	11,5	8,9	6,3	12,1	14,5
Інші кредити на інвестиційну діяльність	425,4	444,5	487,3	565,2	597,9	678,8	763,3
у % до загальної суми кредитів	95,9	96,2	97,3	98,2	98,8	98,1	98,01
в т.ч. за строками до року	187,5	196,6	206,1	249,9	295,4	357,9	338,6
більше одного року	237,9	247,9	281,2	315,4	302,6	321,1	424,7

Складено на основі: [168].

При цьому спостерігається зниження частки кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості: із 4,1% до 1,9%, що пояснюється впливом світової економічної кризи 2008-2009 р.р. і зниженням частки іпотечного кредитування. Слід зазначити, що в розрізі строків кредитування знизилася частка кредитів наданих на будівництво та реконструкцію нерухомості строком до року: із 2,8 млрд грн у 2008 р. до 1,05 млрд грн. у 2014 р. Що стосується структури кредитів наданих нефінансовим корпораціям на іншу інвестиційну діяльність за строками погашення, то вона залишається практично незмінною: на строк до року надається 54,5 % кредитів, більше одного року – 44,3 %.

Проведений аналіз функціонування банківської системи України протягом 2008-2014 р. р. свідчить про зниження її фінансової стійкості та ліквідності, кредитної активності, що зумовлено низкою причин серед яких: нестабільна соціально-політична ситуація, високий рівень невизначеності щодо подальшої економічної ситуації в Україні, девальвація національної грошової одиниці, скорочення кількості клієнтів у зв'язку із анексією АР Крим та частково

Донецької та Луганської областей, зниження обсягів реалізації продукції, товарів та послуг суб'єктів господарювання, реальних доходів та купівельної спроможності населення, погіршення кредитоспроможності позичальників.

Одним із варіантів залучення додаткового фінансового капіталу для фінансування поточної виробничо-господарської діяльності та довгострокових проектів є емісія та продаж цінних паперів на фінансовому ринку суб'єктами кластера. Найбільш популярним фінансовим інструментом за яким здійснюють операції на фондовому ринку є державні облигації та акції. Політична та економічна ситуація останніх років не сприяла динамічному розвитку ринку цінних паперів. Проте деякі показники, що характеризують ринок демонстрували незначне зростання. Так, показник обсягу залучених інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку, який за результатами 2013 р. становив 106,7 млрд грн., перевищив показник обсягу залучених довгострокових кредитів (85,26 млрд грн.). У 2013 р. зріс також показник обсягу випуску емісійних цінних паперів, що свідчить про наміри підприємств щодо збільшення своєї капіталізації та їхню зацікавленість в залученні додаткового фінансового капіталу через інструменти фінансового ринку. Так, станом на 31.12.2013 р. загальний обсяг усіх зареєстрованих Комісією випусків цінних паперів становив 1264,54 млрд грн., а його збільшення у 2013 р. становило 31,8 % або 142,03 млрд грн [142, с.17].

Одним із джерел фінансового забезпечення розвитку економіки України є також кошти інститутів спільного інвестування (ІСІ), які разом із банківськими депозитами є важливим інструментом для інвестицій коштів фізичних осіб, збереження та накопичення їхніх заощаджень. Загальна сума активів інститутів спільного інвестування на кінець 2013 р. становила 183,39 млрд грн, в тому числі 173,29 млрд грн – активи венчурних ІСІ та 10,1 млрд грн – активи невенчурних ІСІ. При цьому в даному році збільшився обсяг випусків цінних паперів інститутів спільного інвестування на 1,04 млрд грн та становив 35,08 млрд грн. Слід також зазначити, що позитивною є динаміка кількості венчурних фондів, яка зросла у 2013 р. в порівнянні із 2012 р. на 2,3 %. До

венчурних фондів з найбільшою вартістю активів за даними 2013 р. відносяться ПАТ «ВЗНКІФ «Унібудінвест», ЗНПВІФ «Інвестиції та розвиток – Другий», ЗНПВІФ «Інвестиції та розвиток – Третій» та ПЗНВІФ «Міський квартал» [142, с. 39, 43].

Діяльність суб'єктів господарювання в економіці України, зокрема і кластерів фінансується також за рахунок коштів багатьох міжнародних організацій: структурного фонду ЄС, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та інших. Основною метою кредитних ліній ЄБРР є кредитування малого та середнього бізнесу. Протягом 1994-2010 р. р. було відкрито дві кредитні лінії (МСП-1 та МСП-2) на загальну суму 218 163 млн дол США. Станом на дату завершення кредитної лінії (26.11.2010) в Україні надано кредитів під 247 проектів [168].

Фінансово-кредитну підтримку підприємництва в Україні на державному рівні здійснює також Український фонд підтримки підприємництва. Фінансово-кредитна підтримка включає пільгове кредитування, відшкодування процентних ставок за кредитами комерційних банків, надання позик та фінансову допомогу на безоплатній основі. У 2013 році з метою забезпечення фінансової державної підтримки суб'єктів малого підприємництва за напрямком «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», затверджена аналогічна програма та Фонд отримав на реалізацію зазначеної програми з державного бюджету 10,3 млн грн. В ході реалізації зазначеної програми Фонд надав 40 мікрокредитів суб'єктам малого підприємництва на загальну суму 9 782 тис. грн (юридичним особам 17 мікрокредитів на загальну суму 4,117 млн грн та фізичним особам-підприємцям 23 мікрокредитів на загальну суму 5,6 млн грн). [179].

У контексті дослідження процесу формування і використання фінансового капіталу кластерів доцільним є аналіз стану та тенденцій фінансового забезпечення розвитку України не лише в цілому, а й її регіонів для пошуку потенціалу формування такого типу інтегрованих структур.

Систему територіально-адміністративного устрою України складають 24 області та АР Крим, об'єднані у дев'ять економічних районів відповідно до природно-географічного, трудового та виробничого потенціалів, спеціалізації та рівня розвитку господарства: Донецький, Карпатський, Північно-Західний, Північно-Східний, Подільський, Придніпровський, Причорноморський, Столичний, Центральний (табл. 2.23).

Таблиця 2.23.

Економічні райони України: характеристика в загальнонаціональних показниках

Економічний район	Площа, 2014 р.		Кількість населення, 2014 р.		ВРП, 2013		Обсяг реалізованої промислової продукції, 2014 р.	
	тис. км ²	%	тис. чол.	%	млн грн	%	млн грн	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Донецький	53,2	9,21	6499,5	15,1	220 034	14,5	226 730	19,0
Придніпровський	59,1	10,2	5038,4	11,7	207 257	13,6	334 742	28,0
Північно-Східний	84	14,5	5278,1	12,3	170 544	11,2	177 671	14,8
Столичний	90,7	15,7	6874,0	15,9	431 396	28,3	171 559	14,3
Причорноморський	87,32	15,1	4615,5	10,7	180 016	11,8	67 710	5,7
Карпатський	56,6	9,8	6062,8	14,1	131 682	8,7	74 693	6,2
Подільський	60,9	10,5	3968,3	9,2	80 702	5,3	56 517	4,7
Центральний	45,5	7,9	2496,4	5,8	58 400	3,8	51 823	4,4
Північно-Західний	40,3	6,9	2200,3	5,1	42 626	2,8	31 045	2,6

Складено на основі: [172; 169; 170], дані 2014 р. без врахування тимчасово анексованої АР Крим, м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції.

За обсягами реалізації промислової продукції у 2014 р. та валового регіонального продукту у 2013 р. *Донецький економічний район* займає друге місце з показниками 19,0 % та 14,5 % відповідно. Включає дві області – Луганську та Донецьку у яких проживає 6499,5 тис. чол. Слід зазначити, що у 2014 р. спостерігається зниження усіх показників розвитку регіону, що обумовлено, перш за все збройним конфліктом на значній території даного регіону. Район характеризувався найвищим в Україні рівнем сформованості

господарського комплексу, значними виробничими потужностями, запасами природних корисних копалин та однією із найбільших часток у структурі державного ВВП. Подальший соціально-економічний розвиток регіону залежить від тривалості та гостроти військово-політичного конфлікту, але вже зараз можна сказати, що навіть у випадку його позитивного розв'язання для відновлення цих територій потрібні значні інвестиції та зміна підходів до організації виробничих процесів.

Аналіз зміни ВРП району протягом 2008-2013 р.р. (рис.2.5) свідчить про його зниження у 2009 р. на 15,9 % та у 2013 р. на 6,6 %. Таким чином кризові явища в економіці Донбасу розпочалися ще до початку збройного конфлікту, який їх лише поглибив.

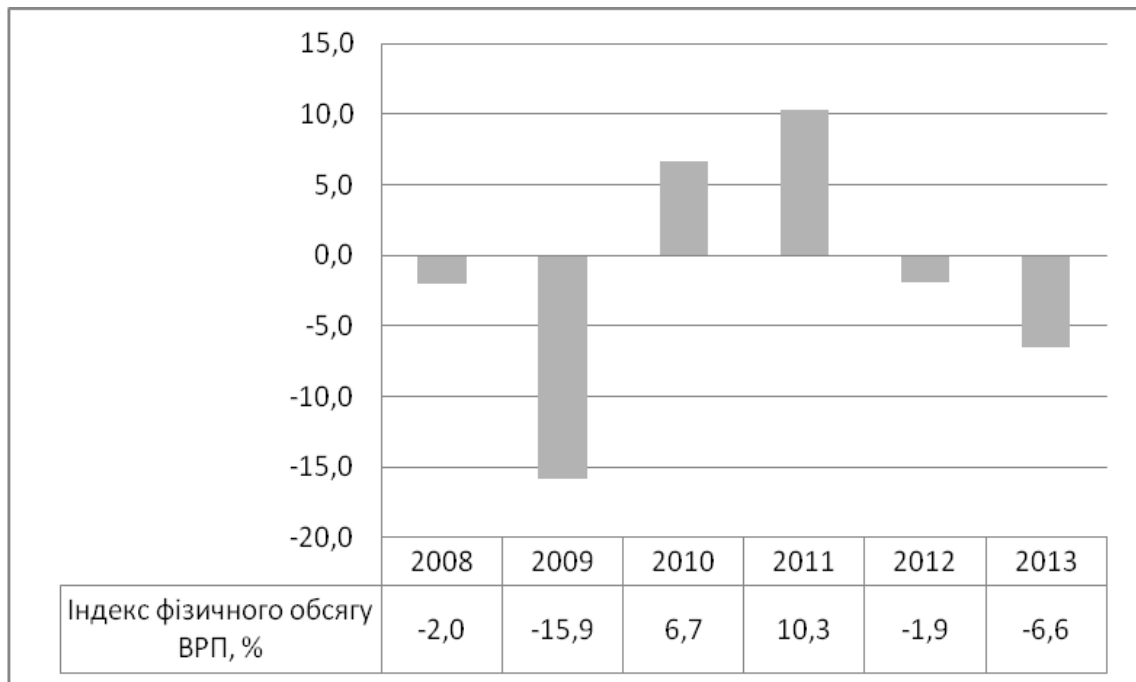

Рис. 2.5. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Донецького економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

У 2014 р. в регіоні зареєстровано 69 007 суб'єктів ЄДРПОУ. Кількість економічно активних промислових підприємств регіону у 2014 р. – 5427 (на 5,5 % менше відносно 2013 р.), сільськогосподарських – 3648 та 400 підприємств, що функціонують у сфері фінансової та страхової діяльності. Більш ніж втричі більше порівняно із кількістю промислових підприємств – 11 919 підприємств торгівлі. Результат фінансової діяльності підприємств до оподаткування у 2014

р. знизився порівняно із 2013 р. практично в десять раз та дорівнював (збиток) - 59 900,3 млн грн. Суттєво зросла і кількість збиткових підприємств із 32,5 % у 2013 р. до 56,0 % всіх економічно активних підприємств у 2014 р.

Внаслідок впливу сукупності політичних та економічних факторів обсяги реалізації промислової продукції регіону знизилися у 2014 р. на 36,7 %. У структурі промислового виробництва основна частка належить переробній галузі – 67,94 %, питома вага добувної – 15,77 %. Аналіз переробної галузі Донецького економічного району свідчить про переважання металургії – 45,54%, машинобудування – 15,8 % та виробництва коксу – 12,5 % у структурі [170].

Аналіз розвитку фінансового сектору регіону свідчить про дестабілізацію банківської системи. Протягом 2014 р. обсяг кредитів, наданих в Донецькій та Луганській областях значно знизився, що обумовлено проведенням антитерористичної операції на їхній території, що в свою чергу негативно відобразилося на рівні кредитоспроможності позичальників. Частка кредитних договорів, укладених банками району, становить близько 4,9 % у сумарній кількості кредитних договорів у країні [168]. Скоротилася і чисельність банківських установ регіону із 12 у 2013 р. до 7 у 2014 р.

Подільський економічний район – четвертий за розмірами з значними сільськогосподарськими, мінеральними, водними та рекреаційними ресурсами. До його складу входять три області: Вінницька, Тернопільська та Хмельницька – загальною площею 60,9 тис. км², на якій проживає 3968,3 тис. чол. Визначальною рисою його географічного положення є близькість до промислово розвинутих регіонів – Причорноморського та Столичного [169].

Розмір ВРП регіону один із найнижчих в Україні – 80 702 млн грн, або 5,3 % в загальному обсязі ВВП країни. Тенденції зміни даного показника аналогічні до загальнонаціональних: у 2009 р. падіння на 8,3 %, у 2010-2012 р. р. поступовий ріст: на 1,13 %, 8,83 % та 7,2 % відповідно (рис. 2.6). Починаючи із 2013 р. зафіксовано зниження ВРП на 0,6 %.

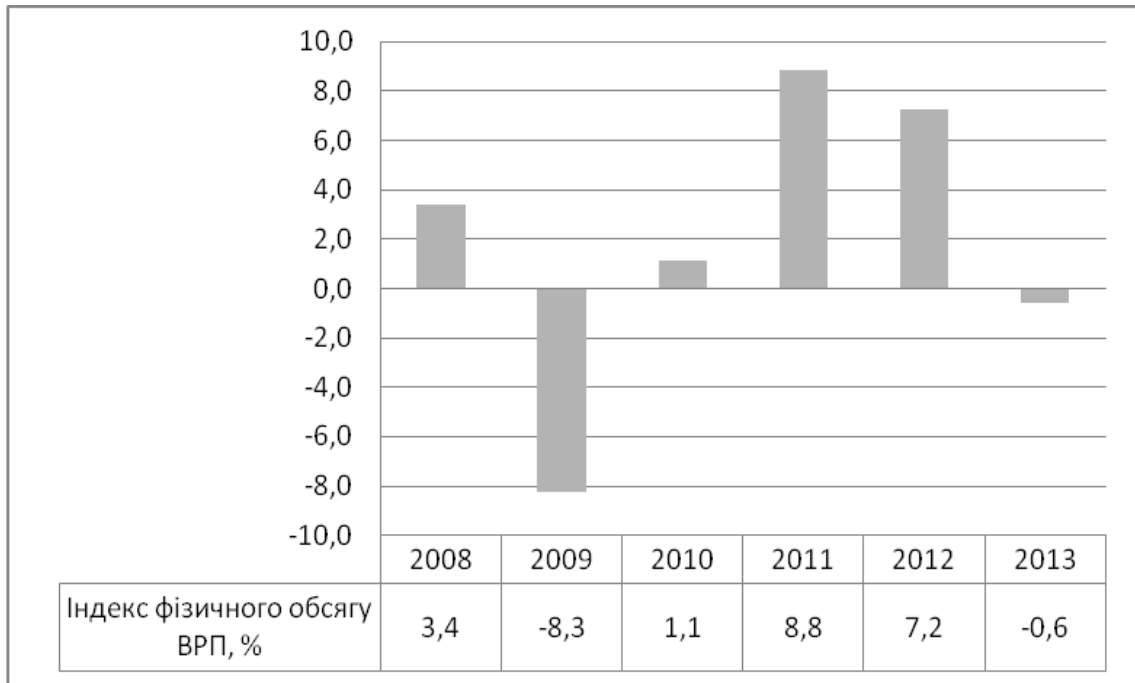

Рис. 2.6. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Подільського економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

У 2014 р. в регіоні зареєстровано 49 030 економічно активних підприємств (7,7 % загальної кількості в країні), зокрема 3394 економічно активних промислових підприємств, 5228 підприємств сільського господарства та 140 установ у сфері фінансових послуг і страхування. Їхня діяльність у 2014 р. була збитковою і фінансовий результат становив -5 264,8 млн грн. Відповідно разом із зниженням фінансового результату зростає і частка збиткових підприємств: із 28,8 % у 2007 р. до 38,6 % у 2014 р. [170].

Подільський район має аграрно-індустріальну спеціалізацію. У промисловості переважають галузі, орієнтовані на споживача: машинобудування (обладнання для харчової промисловості та сільського господарства), хімічна промисловість (виробництво сірчаної кислоти, суперфосфатних добрив, товарів побутового призначення), промисловість будівельних матеріалів, виробництво порцеляни та фаянсу.

Обсяг реалізації промислової продукції у 2014 р. зріс в порівнянні із 2013 на 6,6 %, В структурі промислового виробництва переважає переробна галузь – 69,7 %. Велике значення для регіону має енергетика. У структурі переробної галузі основна частка належить харчовій промисловості – 63 %,

машинобудуванню – 8,5 %, виробництву гумових, пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції – 12,4 % [170].

Згідно з даними соціально-економічного розвитку 2014 р. у цьому економічному районі зареєстровано 140 підприємств у сфері фінансових і страхових послуг. Дані НБУ свідчать про відсутність у регіоні банківських структур. Це свідчить про недостатній розвиток ринку фінансових послуг у регіоні.

Подільський економічний район межує на півдні із індустріально розвиненим *Причорноморським* із загальною площею 87,32 тис. км² та 4615,5 тис. чол., до складу якого входять три області: Одеська, Миколаївська, Херсонська та АР Крим. До анексії АР Крим та м. Севастополя це був найбільший кількістю населення та площею регіон. Основний індустріальний та аграрний потенціал регіону зосереджений в Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Їхній економічний розвиток забезпечується наявними природно-кліматичними ресурсами та ще збереженим із радянських часів промисловим потенціалом, сприятливим економіко-географічним положенням: близькість до промислових центрів Донецько-Придніпровського регіону і вихід до Чорного та Азовського морів [169].

Подальший аналіз стану фінансового забезпечення розвитку даного регіону проводитиметься без даних тимчасового анексованих АР Крим та м. Севастополь, у зв'язку із відсутністю статистичних даних.

У Причорноморському районі у 2014 р. зареєстровано 72 126 суб'єктів ЄДРПОУ, що становить 11,4 % загальної чисельності, і є одним із найбільших показників у країні. Серед них: 4 416 економічно активних промислових підприємства, 10 731 сільськогосподарських підприємства та 282 фінансових та страхових установ. У регіоні, як і загалом у країні високим є показник кількості збиткових підприємств, який зріс у 2014 р. на 13 % та становив 47,4 %. Фінансовий результат підприємств до оподаткування на кінець періоду, що аналізується суттєво знизився і дорівнював -17 748,9 млн грн. [170].

Динаміка ВРП Причорноморського економічного регіону свідчить про його зниження у 2009 р. та 2012 р. на 9,5 % та 3,9 % відповідно (рис. 2.7.). Протягом 2009 р., 2010 р. та 2013 р. зафіксовано незначне підвищення ВРП регіону передусім за рахунок зростання обсягів сільськогосподарського виробництва (на 15,5 % у 2013 р.).

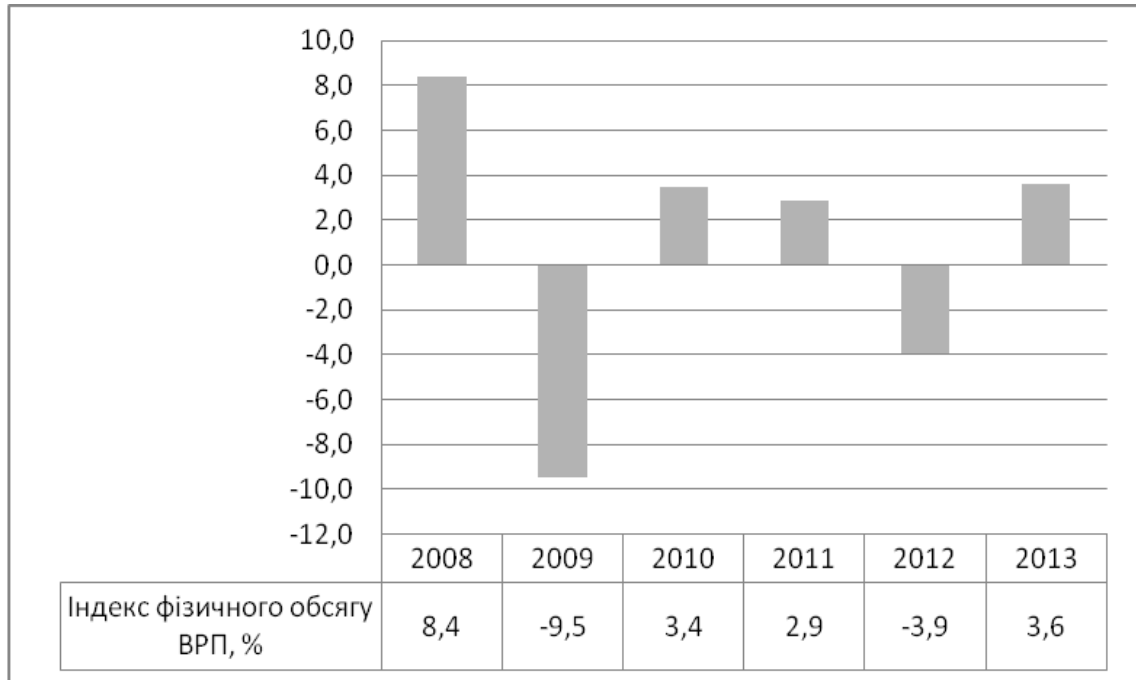

Рис. 2.7. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Причорноморського економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

Обсяг реалізації промислової продукції у 2014 р. практично не змінився та становив 67 710,9 млн грн., що дорівнює 5,7 % загального обсягу країни. Традиційно у структурі переважає переробна промисловість частка якої складає близько 76,03 %. Лідерами галузі є машинобудування – 10 %, проте у структурі промислового виробництва регіону його частка постійно знижується; харчова та хімічна промисловість – 30 % і 18,5 % відповідно. Промислові підприємства регіону забезпечують близько 50% обсягів продукції суднобудівної галузі України, понад 90 % виробництва газових турбін [170].

Фінансово-кредитна інфраструктура представлена 282 підприємствами, кількість яких зменшилася вдвічі в порівнянні із 2013 р. у зв'язку із анексією Кримського півострова. Відповідно до даних НБУ за 2014 р. в регіоні функціонує 7 банків з ліцензією на здійснення банківських операцій. Обсяг

кредитування фінансових і нефінансових корпорацій регіону дорівнює 74 500 млн грн або 7,3 % в загальному обсязі кредитів, виданих банками України [168].

Одним із найменш економічно розвинених є *Північно-Західний економічний район*, розташований на крайньому північному заході України, межує із Польщею та Білоруссю. До нього входить лише дві області: Рівненська та Волинська. Район є найменшим за площею та кількістю населення – на території 40,3 тис. км² проживає 2200,1 тис. чол. [169]. Частка ВРП у 2013 р. в загальнодержавних показниках найнижча серед дев'яти економічних районів – 2,8 %, що дорівнює 42 626 млн грн. У 2009 р., як і в цілому по країні внаслідок зниження обсягів промислового виробництва та впливу світової фінансової кризи на фінансову систему країни падіння ВРП становило 13,8 % (рис. 2.8). В наступні роки даний показник відносно стабілізувався, проте у 2013 р. зафіксовано його подальше зниження на 1,9 %.

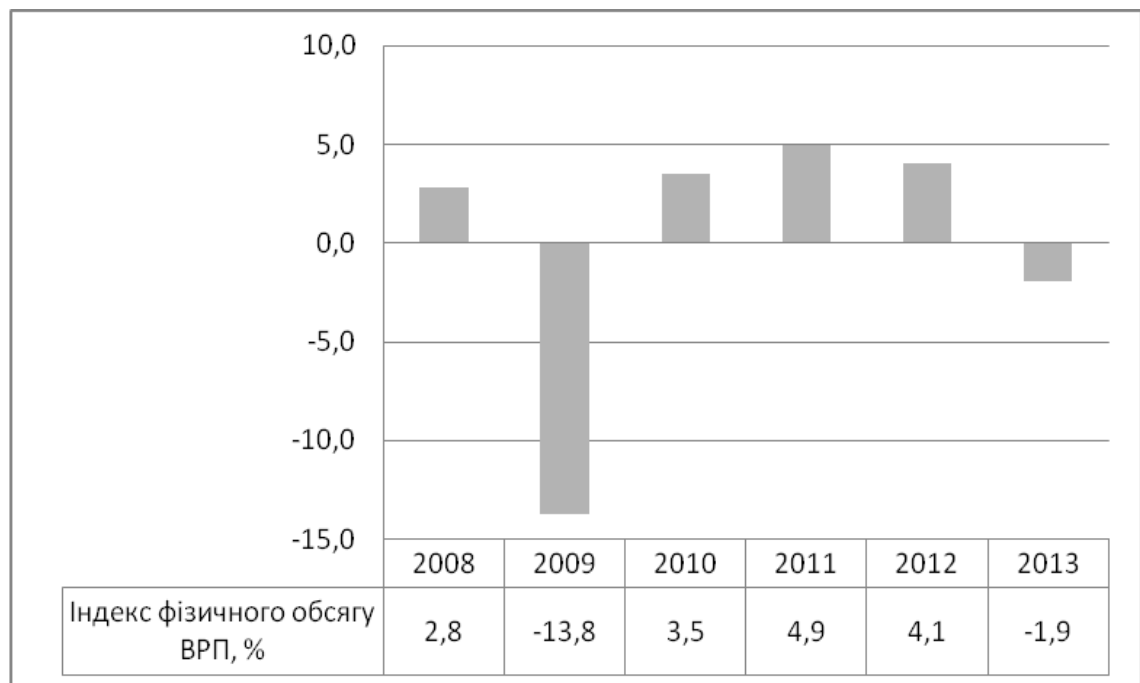

Рис. 2.8. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Північно-Західного економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі:* [60].

У 2014 р. в регіоні, відповідно до статистичних даних зареєстровано 25 948 економічно активних підприємств, частка яких складає 4,1 % загальної кількості країни. У 2104 р. показник збитковості економічного активних

підприємств регіону зріс на 5 % та становив 40,0 %. У 2014 р. сумарний фінансовий результат підприємств зменшився та дорівнював -8969,3 млн грн. [170].

Господарство регіону має промислово-аграрний характер. У 2014 р. промисловими підприємствами регіону реалізовано продукції на суму 31 045 млн грн, що на 3,5 % більше, ніж у 2013 р. У структурі промислового виробництва переважає переробна галузь – 79,65 % та виробництво електроенергії, газу та води – 21,57 %. Провідними галузями у структурі переробної є харчова – 32,9 %, деревообробна – 14 %, машинобудування – 11,9% та хімічна промисловість – 14 % [170].

Статистичні дані свідчать також про недостатній розвиток фінансово-кредитних інституцій в регіоні, яких у 2014 р. зареєстровано лише 70 (1,4% загальної кількості в Україні). Згідно з даними НБУ в регіоні, а саме у Волинській області, зареєстровано один регіональний банк. Фінансово-кредитними установами видано кредитів фінансовим та нефінансовим корпораціям на суму 9 795 млн грн, що становить 0,96 % загального обсягу кредитування в Україні [168].

В регіоні низький рівень інноваційної активності підприємств і соціально-економічного розвитку порівняно з іншими регіонами, гострою є проблема працевлаштування та благоустрою у малих містечках. Розвиток регіону можливий при відновленні інфраструктури та залученні додаткових інвестицій в економіку регіону.

Придніпровський економічний район, який розташований у центральній та південно-східній частині України, займає третє місце за обсягами ВРП та перше відповідно до даних 2014 р. за обсягами реалізації промислової продукції. До його складу входить дві області: Дніпропетровська та Запорізька із загальною чисельністю населення 5038,4 тис. чол.

Аналіз статистичних даних свідчить про падіння ВРП (рис.2.9) у 2009 р. на 18,8 %. У 2010-2011 р.р. зафіксовано незначне його зростання, яке, проте, було

короткотерміновим, адже у 2012 р. зниження даного показника дорівнювало 2,3%, а у 2013 – 0,7 %.

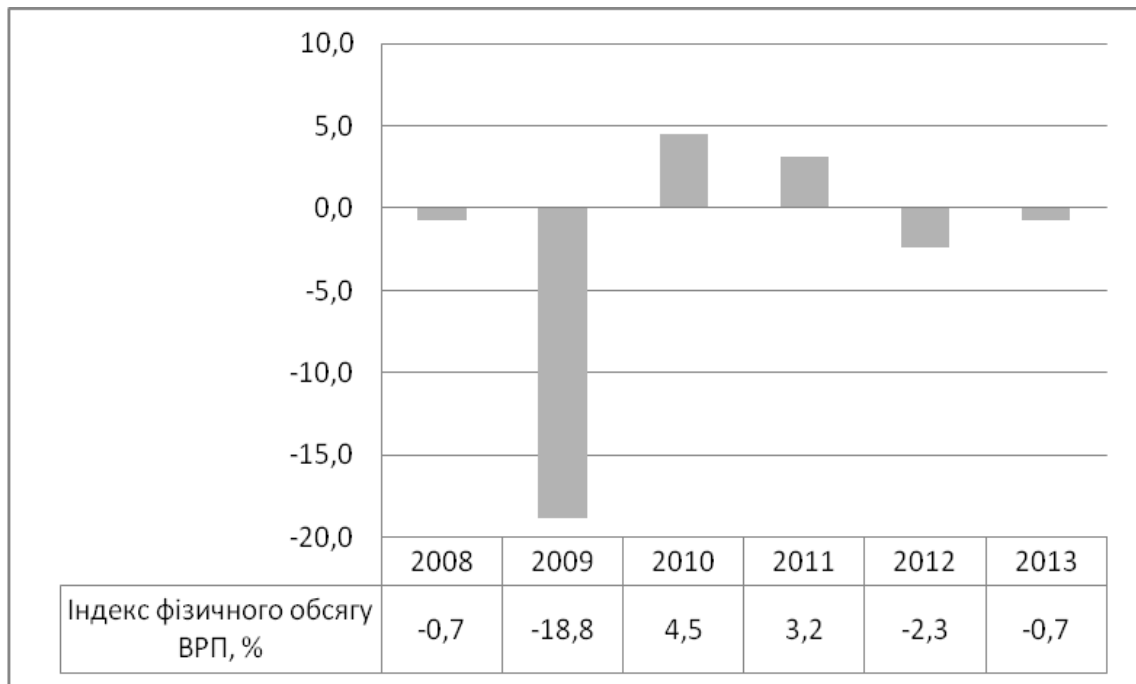

Рис. 2.9. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Придніпровського економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

У 2014 р. в регіоні зареєстровано 67 721 економічно активних підприємства (10,7 % економічно активних підприємств країни). Фінансовий результат підприємств регіону у 2014 р. як і інших регіонах від'ємний та дорівнював -11 775,6 млн грн. Діяльність 42,2 % підприємств збиткова, що на 8% більше ніж у 2013 р.

У 2014 р. в регіоні 5009 промисловими підприємствами було реалізовано продукції на суму 334 742,4 млн грн, що на 5,3 % менше в порівнянні із 2013 р. У структурі переважає добувна промисловість – 18,4 % і переробна – 62,4 %. Основна галузь промисловості регіону – чорна металургія (51,9 % у структурі переробної), яка має повний цикл виробництва: видобуток сировини, палива та виробництво металу. Крім того, основні обсяги промислового виробництва забезпечують підприємства машинобудування (частка 17 %) та харчової промисловості (частка 12 %). У розвитку Придніпровського економічного району вагому роль відіграє також енергетика, адже в регіоні продукується

четверта частина всієї електроенергії країни, основним виробником якої є Запорізька АЕС [170].

Одним із найрозвинутіших у країні є фінансовий сектор Придніпровського економічного району. У 2014 р. в регіоні функціонувало 419 економічно активних підприємств у сфері фінансової та страхової діяльності (на 64 одиниці менше ніж у 2013 р.), у тому числі 15 банків, що мають ліцензію на здійснення банківських операцій. Район займає друге місце за обсягами кредитування після Столичного економічного району, що складає 18,4 % в загальному обсязі кредитів наданих банками України [168].

Столичний економічний район знаходиться на півночі країни та включає Київську, Чернігівську, Житомирську області та м. Київ. Найбільш розвинений в економічному аспекті: займає перше місце за обсягами ВРП (частка 28,3 %) та забезпечує 14,3 % виробництва промислової продукції країни. Основна особливість, яка визначає його економічний розвиток – розташування на його території столиці України м. Києва – економічного, політичного та культурного центру країни.

Економіка Столичного економічного району – це аграрно-індустріальний комплекс, що спеціалізується переважно на машинобудуванні, легкій, харчовій та хімічній промисловості та багатогалузевому сільському господарстві. У 2014р. в регіоні зареєстровано 169 133 економічно активних підприємства, кількість яких щорічно зростає, а питома вага складає 26,8 % у загальному обсязі. У 2014 р. фінансовий результат діяльності підприємств регіону був найнижчим серед дев'яти економічних районів та становив -42819,5 млн грн. Такі негативні фінансові результати пов'язані насамперед із нестабільною політичною ситуацією, знеціненням національної грошової одиниці, підвищенням рівня споживчих цін, зниженням реальних доходів населення, і як результат їхньої купівельної спроможності.

У динаміці ВРП (рис. 2.10) у 2009 р. зафіксовано зниження на 12,7 %. Протягом 2010-2012 р. р. як і загалом у країні фіксується ріст цього показника

на 4,83 %, 5,72 % та 4,3 % відповідно [170]. У 2013 падіння ВРП становило 0,6 %,

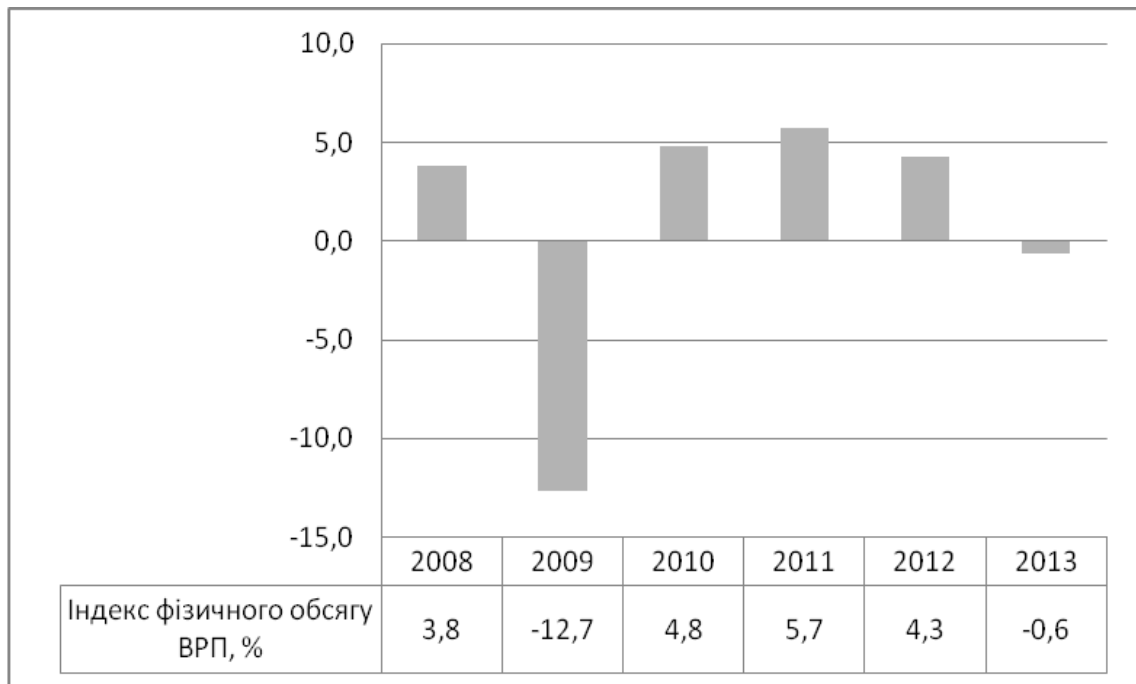

Рис. 2.10. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Столичного економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

Динаміка промислового виробництва регіону відповідає загальнонаціональній: суттєве зниження (на 12,65 %) обсягів у 2009 р., ріст показника протягом 2010-2013 р.р. і подальше його зниження (на 2 %) у 2014 р. У структурі промислового виробництва основна частка належить переробній промисловості – 46,8 % і виробництву електроенергії, газу та води – 50,6 %. Аналіз переробної галузі свідчить про переважання харчової промисловості – 48 %, виробництва гумових, пластикових виробів, іншої неметалевої продукції – 11,6 %, деревообробки, целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності – 9 %, а також машинобудування – 9 % у структурі [170].

Столичний економічний район – це фінансовий центр країни. У 2014 р. в регіоні, згідно зі статистичними даними, зареєстровано 2 805 економічно активних підприємства у сфері фінансової та страхової діяльності, в тому числі і найбільша кількість комерційних банків – 116, відповідно до даних НБУ. Банки даного регіону, як і раніше, укладають найбільше нових кредитних договорів. Їхня частка в загальному обсязі кредитів, наданих банками

України, становила 57,8 %. Саме через значну питому вагу банків цього регіону в кредитуванні, їхня процентна політика і є визначальною на ринку кредитування [168].

Північно-Східний економічний район площею 84 тис. км² та кількістю населення 5278,1 тис. чол. належить до найбільш економічно розвинутих, адже забезпечує 14,8 % промислового виробництва країни. До його складу входять Сумська, Полтавська та Харківська області. Північно-Східний економічний район займає п'яте місце за обсягами ВРП. У динаміці (рис. 2.11) зафіксовано зниження у 2009 р. на 12,7 % та незначний та нетривалий ріст даного показника у 2010-2011 роках. У 2012 р. розпочалося падіння ВРП регіону із показника 0,7%, яке у 2013 р. досягло значення 1,4 %.

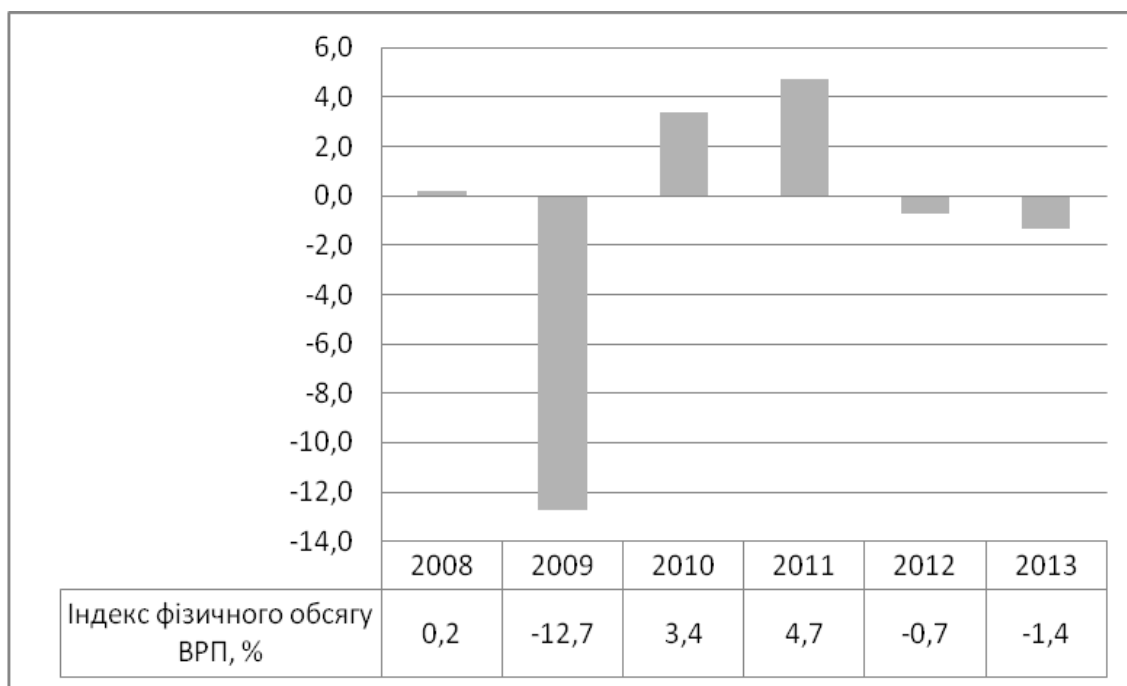

Рис. 2.11. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Північно-Східного економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі:* [60].

У 2014 р. в Північно-Східному економічному районі зареєстровано 70 792 економічно активних підприємства, або 11,2 % загальної кількості зареєстрованих у країні. Як і в інших регіонах фінансовий результат діяльності підприємств негативний: отриманий збиток у 2014 р. становив 2975,1 млн грн. Стабільно високою в регіоні є кількість збиткових підприємств: у 2014 р. – 39,7% [170].

Промислове виробництво регіону забезпечує 5861 економічно активних промислових підприємств. Динаміка обсягів промислового виробництва відповідає загальнонаціональній: у 2009 році зниження на 17,7 %, протягом наступних років ріст: у 2011 р. на 4,3 %, у 2012 р. на 2,3 %. У 2013-2014 р.р. падіння обсягів реалізації промислової продукції регіону становило 14,5 % та 8,1 % відповідно. У структурі промисловості основне місце займає переробна – 71,8 % та добувна – 12,7 % галузі. Найбільша питома вага у структурі переробної належить харчовій галузі (34 %) та машинобудуванню, частка якого становить близько 27%, а основними галузями є енергетичне, тракторне, електротехнічне, транспортне, сільськогосподарське, верстатобудування та приладобудування. Вагоме місце у структурі реалізації промислової продукції переробної галузі регіону займає виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення – 20,04 % [170].

Розвиток фінансово-кредитного сектора відповідає промислового розвитку регіону. У 2014 р. в регіоні зареєстровано 424 економічно активних промислових підприємств цієї сфери. Їх частка складає 8,6 % фінансових підприємств країни. Згідно з даними НБУ в Північно-Східному економічному районі функціонує 10 банків, які володіють ліцензією на здійснення банківських операцій. Частка наданих ними кредитних послуг на кредитному ринку країни складає близько 4,2 % [168].

Центральний економічний район вважається одним із найбільш депресивних. Він розташований в центральній частині країни та збігається з межами Придніпровської височини. За рівнем ВРП та обсягами реалізації промислової продукції займає передостанні місця серед дев'яти економічних районів. Динаміка ВРП регіону свідчить про його падіння у 2009 р. (рис. 2.12) на 14,4 %, та подальший ріст у 2010-2013 р.р. При цьому на відмінну від інших регіонів, у Центральному ріст ВРП у 2013 р. становив 5,1 %, що зумовлено його аграрною спеціалізацією та ростом обсягів сільського господарства в даному періоді на 6,6 %.

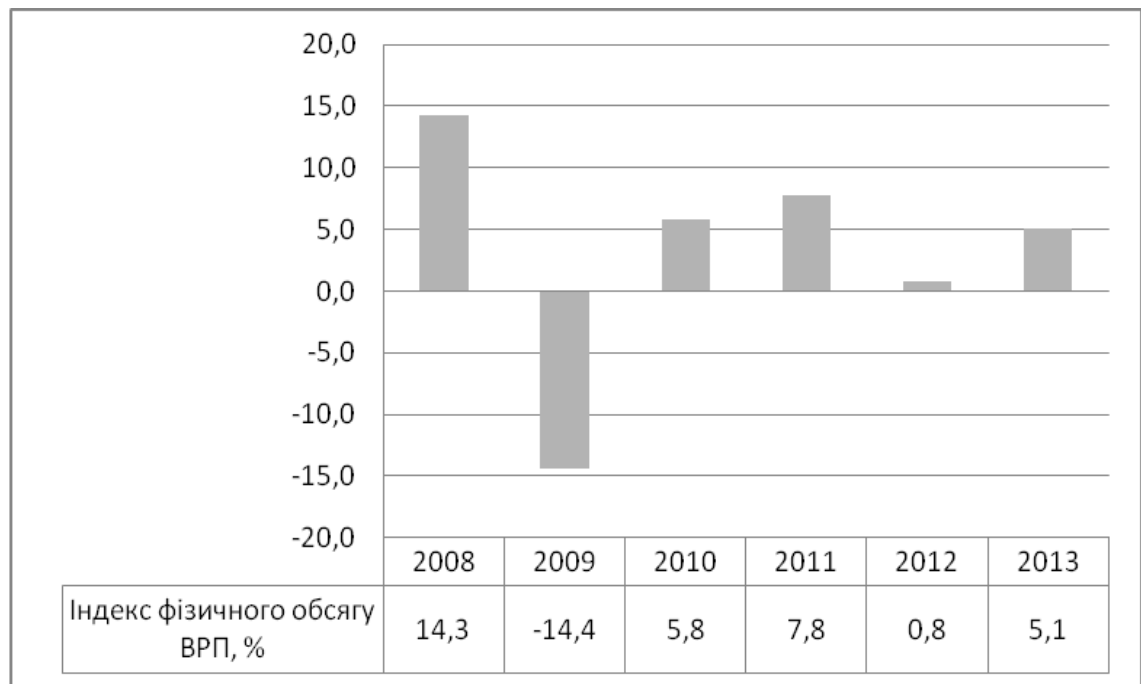

Рис. 2.12. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Центрального економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі: [60].*

У 2014 р. в регіоні здійснювало економічну діяльність 31 037 підприємств, питома вага яких складає лише 4,9 %. Фінансовий результат їхньої діяльності становив -8463,8 млн грн. Як і в інших регіонах, стабільно високою є кількість збиткових підприємств: у 2014 р. цей показник зріс на 8 % та дорівнював 36% [170].

Промислове виробництво регіону забезпечує 2060 економічно активних промислових підприємств, якими виготовлено продукції у 2014 р. на суму 51 823,8 млн грн, а це на 2,2 % менше, ніж у 2013 р. У структурі промисловості найбільша питома вага належить переробній – 84 % та виробництву та розподіленню електроенергії, газу і води – 13,48 %. До галузей, що формують основні обсяги промислового виробництва, належать: харчова промисловість (60 %), виробництво гумових, пластмасових виробів та іншої неметалевої продукції (16,3 %) та машинобудування (9,6 %) [170].

Рівень розвитку фінансово-кредитної системи Центрального економічного регіону є недостатнім. Так, у 2014 р. зареєстровано лише 92 економічно активних підприємств цієї сфери (один із найменших показників серед дев'яти

регіонів країни). Відповідно до даних НБУ, в регіоні не зареєстровано жодного банку[168].

Карпатський економічний район охоплює захід країни. До його складу входять Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області загальною площею 56,6 тис. км² та кількістю населення 6085,9 тис. чол. [169]. Аналіз ВРП (рис. 2.13) свідчить про його зниження у 2009 р. на 12,9 % та ріст протягом 2010-2012 р.р. У 2013 р. зафіксовано подальше зниження показника на 0,4 %.

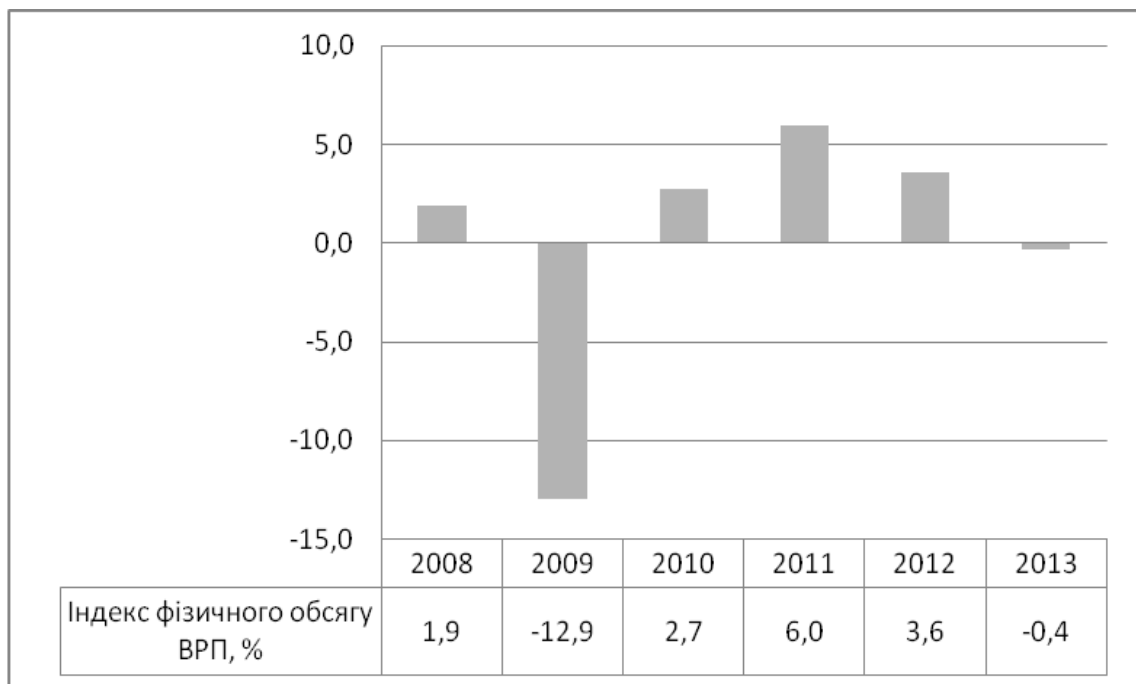

Рис. 2.13. Динаміка індексу фізичного обсягу ВРП Карпатського економічного району (у цінах попереднього року). *Складено на основі:* [60].

У 2014 р. в регіоні зареєстровано 76 390 економічно активних підприємств, або 12,1 % усіх зареєстрованих в Україні. Їхній фінансовий результат у 2014 р. негативний: збиток дорівнював 10 108,8 млн грн.

Карпатський економічний район забезпечує 6,2 % промислового виробництва країни. У 2014 р. зареєстровано 5798 економічно активних промислових підприємств. Обсяг реалізації виготовленої ними продукції дорівнював 74 693,6 млн грн, що на 1,2 % менше, ніж у 2013 р. У структурі промисловості переважає переробна промисловість – 66 % і виробництво і розподілення електроенергії, газу і води – 28,08 %. Чільне місце у структурі

економіки регіону посідає лісовий комплекс, що розвивається на власній сировинній базі: обсяг продукції лісового господарства складає 23 % загального обсягу галузі у країні. Аналіз переробної галузі засвідчує провідну роль у формуванні обсягів промислового виробництва машинобудування – 16,5 %, харчової та хімічної промисловості – 33,8% і 11,8% відповідно, виробництва гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої продукції – 11,2 % і деревообробної – 11,8 % галузей промисловості [170].

У фінансово-кредитній сфері регіону у 2014 р. функціонувало 286 компаній (5,8 % всіх фінансово-кредитних установ країни). Згідно з даними НБУ, в регіоні у 2014 р. зареєстровано сім банків. Їхня частка у наданні кредитних послуг фінансовим і нефінансовим корпораціям на ринку кредитних послуг України сягає лише 3,2 % [168].

Значне погіршення економічної ситуації в Україні у 2014 р. зумовлене не стільки ускладненням політичної ситуації, збройним конфліктом у східних областях, а в більшій мірі зростанням зовнішніх боргових зобов'язань, низькою часткою експортоорієнтованої продукції, зменшенням валютних резервів та негативним торгівельним сальдо. Аналіз динаміки ВРП дев'яти економічних регіонів показує, що його падіння розпочалося ще у 2013 р. разом із зниженням експорту та обсягів реалізації промислової продукції, що свідчить про вплив на економіку країни того періоду у більшій мірі підходів уряду та Національного банку України щодо управління економічними процесами.

Актуальним для розвитку суб'єктів господарювання є питання енергетичної безпеки, адже економіка України залежна від імпорту російського газу, а внаслідок окупації частини Донецької та Луганської більшість вугільних шахт залишилися на території, яка не підконтрольна українській владі. Проте слід зазначити, що разом із негативною динамікою переважної більшості показників розвитку економіки у 2014 р. зафіксовано збільшення обсягів продукції сільського господарства (на 2,8 %) та внаслідок підписання Угоди про Асоціацію – лібералізація доступу українських товарів на ринки

Європейського Союзу. Це дозволило покращити прогностні показники падіння ВВП із 8-10 % до 6,8 %.

Характерною особливістю національної економіки є нерівномірність розвитку її регіонів і, як наслідок, нерівномірність розподілу фінансового капіталу: найбільше фінансово-кредитних установ зосереджено в Столичному та Придніпровському регіонах.

В умовах існуючих викликів відновлення української економіки є можливим лише за умови проведення обґрунтованих економічних реформ з метою залучення іноземних інвестицій, зміни підходів до організації виробничих процесів для забезпечення ефективного використання природних умов та ресурсів кожного регіону, підвищення якості бізнес-клімату, спрощення системи оподаткування та фінансової децентралізації.

Висновки до другого розділу

За результатами проведеного аналізу функціонування кластерів в деяких країнах світу та національній економіці, джерел фінансування їхньої діяльності, а також стану та тенденцій фінансового забезпечення розвитку економіки України можна зробити наступні висновки:

1. Дослідження свідчать, що кластери є поширеною формою інтеграції суб'єктів господарювання в розвинених країнах Північної Америки та Західної Європи. Основними джерелами формування фінансового капіталу кластерів є власні кошти підприємств-учасників кластерів, кошти регіональних бюджетів, державних інноваційно-інвестиційних фондів, програм регіонального та кластерного розвитку, а також кошти венчурних компаній. Процеси формування кластерів у Східноєвропейському регіоні та країнах СНГ перебувають на етапі становлення, а в структурі джерел формування фінансового капіталу основними є закордонні інвестиції, кошти Структурного фонду ЄС, які виділяються під конкретні програми (Польща, Словенія, Чехія) та державні кошти (Російська Федерація).

2. На основі аналізу світового досвіду функціонування кластерів виділено

моделі формування фінансового капіталу за такими ознаками: за орієнтиром на фінансові інститути; за превалюванням джерел фінансового капіталу; за домінуванням національної приналежності фінансового капіталу: іноземний та національний. Сформульовано наступні пропозиції щодо використання позитивного світового досвіду функціонування кластерів та формування фінансового капіталу у вітчизняній практиці: розробка програм та концепцій впровадження кластерів в національну економіку, побудова ефективної системи управління фінансовим капіталом в межах кластера, використання державно-приватної моделі формування фінансового капіталу, посиленні співпраці вітчизняних суб'єктів господарювання із міжнародними організаціями сприяння розвитку кластерів, підтримка формування та функціонування приватних інноваційно-інвестиційних, венчурних фондів.

3. Проведені дослідження засвідчують, що кластери не є поширеною формою територіальної інтеграції суб'єктів господарювання в економіці України. Кластери Подільського, Причорноморського, Придніпровського та Карпатського економічних районів сформовано за підтримки міжнародних організацій, науково-дослідних та освітніх установ, вони реєструються у формі асоціацій і громадських організацій, у зв'язку з відсутністю нормативно-правового визначення, а діяльність переважної їхньої більшості має консультаційно-посередницький характер.

4. В процесі формування фінансового капіталу кластерів в Україні його суб'єкти вибирають самостійну модель фінансування, а в структурі джерел формування фінансового капіталу переважають власні кошти його учасників (у вигляді членських внесків), частково благодійна та цільова допомога, кошти міжнародних організацій і товариств, кошти державного та місцевих бюджетів. Охарактеризована структура фінансового капіталу кластерів в національній економіці та недостатній його обсяг обумовлюється наступними причинами: відсутність правових основ та методики формування кластерів, низькі можливості отримання комерційних кредитів, недостатній рівень розвитку ринку фінансових послуг, дефіцит державного фінансування науки та

інновацій, недостатність інформації про діяльність кластерів і фінансовий стан його учасників, відсутність дієвої взаємодії у межах кластера виробничих, наукових та фінансово-кредитних інститутів, недосконалість функціонуючої системи оподаткування в Україні.

5. Дослідження свідчить про наростаючі негативні тенденції в розвитку економіки України: зниження ВВП у 2014 р. на 6,8 %, обсягів промислового виробництва на 10,7 %, збільшення частки збиткових підприємств та зростання негативного сальдо їхньої діяльності, що обумовлено впливом сукупності політичних та соціально-економічних факторів. Недостатньо поширеними в національній економіці є інтегровані структури, кількість яких протягом 2010-2014 р.р. зменшилася на 3,9 %, що в значній мірі обумовлено не тільки негативними тенденціями у розвитку економіки, але і процесами концентрації промислового виробництва: частка великих підприємств склала у 2013 році 42,4 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2010 році – 41,6 %), на них працювало 32,2 % усього зайнятого населення країни (у 2010 році – 30,6 %).

6. Аналіз розвитку банківської системи як основного джерела формування позичкового фінансового капіталу суб'єктів господарювання в економіці України протягом 2008-2014 р. р. свідчить про погіршення її фінансового стану та ліквідності. Величина регулятивного та статутного капіталу банків знизилася на 8,5 % та 2,8 % відповідно у 2014 р. в порівнянні із 2013 р., а фінансовий результат діяльності становив -52,9 млрд грн. Протягом періоду, що аналізується відбуваються позитивні зміни у формуванні кредитного портфеля комерційних банків (у 2014 році його обсяг зріс на 95 млрд грн., або на 9,4 % в порівнянні із 2013 р.). Проте це не пов'язано із зростанням реальних обсягів кредитування, а відбулося у зв'язку із суттєвою девальвацією національної грошової одиниці, що в свою чергу відобразилося на зростанні кредитних залишків у гривневому еквіваленті.

Основні наукові положення цього розділу висвітлено у працях: [30], [31], [34], [36], [37], [107], [111].

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ КЛАСТЕРІВ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Оптимізація процесу формування фінансового капіталу кластерів

Запорукою успішного, довгострокового функціонування суб'єктів господарювання є сукупність ресурсів та якість управління ними, а їхньою основою є фінансовий капітал. Фінансовий капітал кластера – це інвестиційний товар, основна мета формування та використання якого – отримання доходу. Формування оптимальної величини фінансового капіталу кластера необхідної для ефективної діяльності структури здійснюється із врахуванням особливостей діяльності суб'єктів кластера, їхніх потреб, функцій та ролі в об'єднанні, а також вартості його залучення. Величина фінансового капіталу кластера, достатня для забезпечення досягнення поставлених цілей, визначається на етапі створення інтегрованої структури бізнесу. На даному етапі функціонування кластера оптимальна величина фінансового капіталу – це такий його обсяг, який визначається, в першу чергу, якісним та кількісним складом кластера, його структурою та потенційними проектами. В подальшому величина фінансового капіталу повинна бути такою, щоб при максимально можливому використанні наявного потенціалу кластера, враховуючи кон'юнктуру товарного ринку та зміни у зовнішньому середовищі функціонування, прибуток як підсумковий результат функціонування системи був би максимальний.

При цьому необхідно враховувати і ряд факторів, що суттєво впливають на загальну величину фінансового капіталу, серед яких: необхідність забезпечення його оптимальної величини за вибраним критерієм; наявність та дієвість функціональних взаємозв'язків між окремими членами кластера; визначення результатів використання фінансового капіталу та оцінки вкладу окремих учасників кластера у його формування; підходи до розподілу

фінансових результатів діяльності кластера та визначення напрямків їхнього використання.

Результатом процесу формування фінансового капіталу в кластері є його певна величина і структура. Обсяг фінансування та структура мають бути такими, щоб забезпечувати ефективну виробничо-господарську й фінансову діяльність кластера, адже недостатній обсяг фінансового капіталу гальмуватиме виробничі процеси, не дасть змоги вийти на оптимальний обсяг діяльності з точки зору частки ринку, відобразатиметься на остаточних результатах функціонування. А надлишковий обсяг капіталу створює передумови до подальшого неефективного використання активів, зниження норм дохідності капіталу.

Таким чином, одним із основних завдань в процесі функціонування кластера є оптимізація формування його фінансового капіталу із врахуванням особливостей кластера як суб'єкта господарювання. Вибір найкращого рішення залежить від критерію оптимальності – вирішальної ознаки, мети, згідно з якого має розвиватися певна система, забезпечуючи найвищу ефективність. Критерій оптимізації є величиною, що в процесі пошуку оптимального рішення має набути мінімального або максимального значення, за якого процес чи стан системи будуть оптимальними. Він є своєрідним мірилом оцінки, на підставі якого формується думка про стан або значення певної системи. Саме тому одним із основних завдань у процесі оптимізації є визначення найкращого (оптимального) критерію або системи критеріїв щодо варіанта використання ресурсу (керованої змінної), яка завершується формуванням оптимізаційних моделей, що містять опис взаємозв'язків між змінними, цільову функцію, що набирає значення в межах області припустимих рішень і визначається керованими змінними, факторами впливу, виглядом функції. В процесі оптимізації формування капіталу використовують досить багато критеріїв: вартість капіталу, що впливає на норму прибутку; оптимальний рівень фінансового ризику; вплив збільшення позичкового капіталу безпосередньо на рентабельність активів; запас фінансової міцності; рівень

конкурентоспроможності, прибуток тощо.

Ефективність формування та використання фінансового капіталу кластера визначається розміром отриманого фінансового результату. Саме тому, на нашу думку, критерієм, який дозволить однозначно оцінити процес формування фінансового капіталу кластера, може бути прибуток, адже він в системі оцінки господарської діяльності будь-якого суб'єкта господарювання займає особливе місце, що обумовлено його значимістю як якісного, результативного показника [78, с.102]. Прибуток найбільш повно характеризує результати виробничо-господарської діяльності не тільки кластера в цілому, але і окремих його учасників, відображає кількісні та якісні параметри використання капіталу, є основним внутрішнім джерелом формування власного фінансового капіталу, фінансової стійкості та платоспроможності, а за рахунок капіталізації прибутку збільшується питома вага власного фінансового капіталу, і як наслідок, зникає потреба в позикових джерелах.

Отже, оптимізацію фінансового капіталу кластера слід розглядати як процес, що передбачає формування такого обсягу фінансування інтегрованої структури та співвідношення власних і позикових джерел формування фінансового капіталу, при якому прибуток як результат функціонування системи був би максимальним.

Вважаємо, що оптимізація процесу формування фінансового капіталу кластера є можливою шляхом побудови системи управління фінансовим капіталом, що обумовлено складністю та різноманітністю зовнішніх і внутрішніх фінансових відносин між суб'єктами інтегрованої структури. Ефективне управління фінансовим капіталом кластера забезпечить стабільну роботу інтегрованої структури в сучасних ринкових умовах, дозволить забезпечити отримання максимального прибутку, рентабельності, фінансової стійкості та незалежності. Доцільно розглядати процес управління фінансовим капіталом кластера як систему принципів і методів управлінських рішень, пов'язаних із вирішенням комплексу завдань, спрямованих на забезпечення оптимального обсягу фінансового капіталу для ефективної виробничо-

господарської діяльності інтегрованої структури. Головною метою управління фінансовим капіталом кластера є забезпечення оптимальних умов його формування і використання у процесі фінансування господарської діяльності для максимізації доходу суб'єктів кластера та структури загалом в поточному, тактичному і стратегічному періодах.

У системі управління фінансовим капіталом кластера доцільно виокремити суб'єкт та об'єкт управління. Об'єктом управління є процес формування, напрямки використання фінансового капіталу, його обсяг та структура. Суб'єктом управління фінансовим капіталом нами пропонується фінансово-організаційний центр, основна роль якого – забезпечення оптимального обсягу формування фінансового капіталу, підвищення ефективності його використання та контроль даних процесів на рівні міжкластерних взаємовідносин. Процедура вибору (підбору) компаній для управління фінансовим капіталом має базуватися на порівнянні потреб учасників кластера, наявного у них власного фінансового капіталу та послуг фінансових установ, які є потенційними суб'єктами кластера (складовими підсистемами фінансово-організаційний центр).

Основними завданнями фінансово-організаційного центру як складової підсистеми кластера є:

1. Формування фінансового механізму забезпечення діяльності кластерів на основі сукупності визначених методів, прийомів та інструментів, який повинен забезпечити процес формування фінансового капіталу у кластері та ефективно його використання.

2. Проведення розрахунково-касового обслуговування суб'єктів кластера, складання консолідованого бюджету, фінансових планів та ведення консолідованої фінансової звітності, що дало б змогу проводити об'єктивну оцінку ефективності функціонування кластера, використання його фінансового капіталу за допомогою вимірювальних показників.

3. Забезпечення акумуляції фінансового капіталу та розподілу фінансових результатів діяльності кластера між учасниками із врахуванням їхнього вкладу та потреб, шляхом формування цільових фондів.

4. Розробка, моніторинг та підтримка схем взаємодії суб'єктів кластера в процесі формування та використання фінансового капіталу.

5. Визначення необхідної величини фінансового капіталу на всіх етапах життєдіяльності інтегрованої структури, оптимізація внутрішнього фінансування та зовнішнього інвестування.

6. Пошук напрямків та можливостей ефективного використання фінансового капіталу із врахуванням вкладу, потреб та функцій учасників кластера. При цьому потрібно враховувати не лише поточні потреби, а й узгоджувати в часі та просторі їхню кількість, джерела виникнення з урахуванням стратегії розвитку об'єднання, а також зміни у складі, структурі та виробничій діяльності кластера.

7. Формування цінової політики групи, в тому числі політики трансферного ціноутворення. В результаті використання пільгового ціноутворення між учасниками кластера зменшуються витрати, а отже, зростає прибуток об'єднання в цілому.

Такий механізм централізованого управління фінансовим капіталом кластера дозволить інтегрованій структурі адекватно й швидко реагувати як на внутрішні зміни, так і на зміни у зовнішньому ринковому середовищі функціонування кластера, а також оперативно перерозподіляти фінансові потоки в інтегрованій структурі. Спільне ведення фінансової та інвестиційної діяльності знижує ризики та підвищує ефективність управління фінансовими потоками.

Одним із завдань фінансово-організаційного центру як центру прийняття управлінських рішень є формування фінансового механізму забезпечення діяльності кластера, який слід розглядати як сукупність фінансових методів, прийомів, важелів та інструментів, що прямо чи опосередковано впливають на організацію фінансових відносин між підсистемами кластера та його

елементами в процесі функціонування інтегрованої структури. Даний механізм потрібен для ефективної мобілізації внутрішнього фінансового капіталу кластера та включає такі методи як фінансове планування, оперативне управління, фінансовий контроль, фінансове забезпечення та фінансове регулювання. Дані методи використовуються суб'єктом управління фінансовим капіталом з метою забезпечення формування оптимальної величини фінансового капіталу та ефективного його використання.

Серед фінансових методів особливе місце посідає фінансове забезпечення, під яким слід розуміти «сукупність заходів щодо забезпечення відповідними ресурсами як структури в цілому, так і суб'єктів господарювання, що входять до його складу, з метою здійснення визначених завдань їх стійкого фінансування» [50, с.22]. Фінансове забезпечення формування та використання фінансового капіталу кластера включає вітчизняні та закордонні інвестиції, власні кошти суб'єктів кластера, кредити, кошти місцевого та державного бюджетів, цільове фінансування на безповоротній основі.

Складовою фінансового механізму є фінансове регулювання, через яке відбувається стимулювання діяльності суб'єктів господарювання. Інструменти фінансового регулювання поділяються на бюджетні (бюджетне кредитування, відшкодування відсоткових ставок за кредитами, субсидії, субвенції, дотації) та податкові (прискорена амортизація, звільнення від ввізного мита). В Україні більш поширеними є бюджетні інструменти, проте враховуючи дефіцит бюджетних ресурсів така підтримка суб'єктів господарювання є незначною [15,с.50].

В структурі механізму формування фінансового капіталу доцільно також виділити нормативно-законодавче та інформаційне забезпечення. Нормативно-правове забезпечення фінансового механізму кластерів включає законодавчо-нормативні акти, норми, нормативи, методичне забезпечення, зокрема: Закон України «Про загальні засади створення та функціонування спеціальних економічних зон», «Про індустриальні парки», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», постанови Кабінету Міністрів

України, внутрішні нормативи затверджені статутом кластера. Як зазначають експерти, суттєвою перешкодою, яка уповільнює впровадження кластерів в Україні є недостатність нормативно-законодавчої бази, яка б регулювала процес створення та функціонування таких інтегрованих структур в національній економіці, в тому числі і механізм їхнього фінансового забезпечення: умови надання, терміни, доцільність, обсяг державного фінансування. Інформаційне забезпечення фінансового механізму кластерів включає статистичну інформацію Державної служби статистики, Національного Банку України, статут кластера, повідомлення про фінансову стійкість та платоспроможність потенційних учасників кластера.

Ефективне функціонування системи управління фінансовим капіталом кластера є можливим за умови дотримання наступних принципів:

- інтегрованість до загальної системи управління кластером, що передбачає узгодження управлінських рішень у процесі формування і використання фінансового капіталу кластера із планами, діяльністю та управлінськими рішеннями усіх суб'єктів кластера;

- адаптованість системи управління фінансовим капіталом кластера відповідно до структури об'єднання та факторів, що її визначають. Саме тому системі управління має бути притаманна висока гнучкість, яка б враховувала зміни у джерелах фінансового капіталу, потребу у ньому, потенціал формування власного фінансового капіталу, темпи розвитку інтегрованої структури, зміни у її складі та взаємозв'язках;

- ефективність системи управління фінансовим капіталом кластера, що передбачає наукове обґрунтування управлінських рішень, об'єктивну оцінку та розрахунок результатів їх прийняття;

- орієнтованість на стратегічні цілі розвитку, що передбачає прийняття таких управлінських рішень, які повинні бути орієнтовані на стратегічні цілі розвитку інтегрованої структури і враховувати можливості й інтереси суб'єктів кластера.

Враховуючи вищезазначені принципи, мету, суб'єкт та об'єкт управління фінансовим капіталом кластера, доцільно сформулювати завдання, реалізація яких передбачається у процесі управління фінансовим капіталом кластера:

1. Формування оптимального обсягу фінансового капіталу для ефективної виробничо-господарської діяльності кластера.
2. Забезпечення неперервності процесу формування фінансового капіталу у часі.
3. Оптимізація розподілу наявного обсягу фінансового капіталу між учасниками кластера для максимального виконання ними своїх функцій у системі.
4. Визначення напрямків ефективного використання фінансового капіталу кластера за визначеними критеріями.

Процес оптимізації формування фінансового капіталу кластера може мати вигляд алгоритму, який відображений на рис. 3.1.

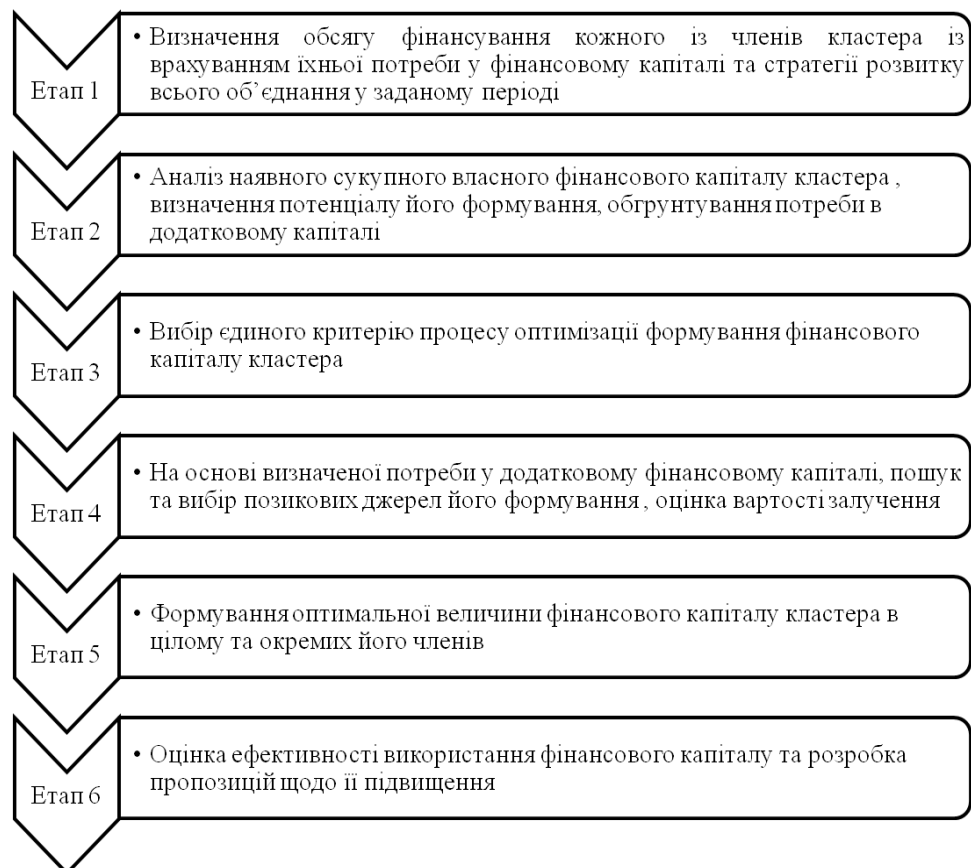

Рис. 3.1. Алгоритм оптимізації процесу формування фінансового капіталу кластера. Джерело: розроблено автором.

Одним із завдань в процесі управління фінансовим капіталом кластера є пошук можливостей для підвищення ефективності його використання. Використання фінансового капіталу кластера потрібно розглядати як цілісний процес: в межах стратегії розвитку кластера та системи управління фінансовим капіталом потрібно визначити та обґрунтувати основні напрямки його використання в процесі виробничо-господарської та інвестиційної діяльності інтегрованої структури. Як і для будь-якого суб'єкта господарювання, можна виділити два основних напрямки використання фінансового капіталу кластера – покриття своїх фінансових зобов'язань та фінансування розвитку інтегрованої структури: освітніх програм, науково-дослідних проектів, виробництва та реалізації продукції, робіт та послуг, інвестиційних проектів, розвитку інфраструктури.

В процесі використання фінансового капіталу слід враховувати, що через особливості якісної структури кластера окремі підсистеми можуть не отримувати прибуток протягом певного періоду, або ж його величина буде недостатньою для їхнього повного фінансового забезпечення. Проте їхні витрати будуть необхідні, а можливо і пріоритетними для подальшого ефективного розвитку кластера та повинні враховуватися при визначенні сумарних фінансових результатів діяльності. «Центри витрат» та «центри прибутку» не є постійними і можуть взагалі бути не чітко визначеними в процесі реалізації проектів, особливо якщо таких проектів реалізується декілька [105, с.290]. В процесі фінансування діяльності таких «центрів витрат» важливо проводити об'єктивну оцінку економічної ефективності проектів, визначити терміни окупності і на основі обґрунтованих висновків приймати рішення про доцільність виділення фінансового капіталу.

Підвищення ефективності використання фінансового капіталу кластера, яке є одним із основних завдань системи управління, є можливим через управління фінансовими потоками, трансакційними витратами, а також структурою та складом.

Фінансовий капітал – поняття динамічне. Він існує лише у процесі постійного руху, через який проявляє свої властивості. Рух фінансового капіталу описується поняттям «фінансові потоки», під яким слід розуміти «динамічну сукупність розподілених у часі та просторі фінансових ресурсів, які в процесі функціонування підприємства формуються, розподіляються та використовуються, тобто цілеспрямовано рухаються, за окремими центрами управління потоками» [71, с.104]. Отже, поняття «фінансові потоки» характеризує рух фінансового капіталу суб'єкта господарювання. На нашу думку, фінансові потоки у кластері – це постійний, цілеспрямований рух фінансового капіталу в межах системи й у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем для безперервного і ефективного функціонування структури та її членів (рис. 3.2).

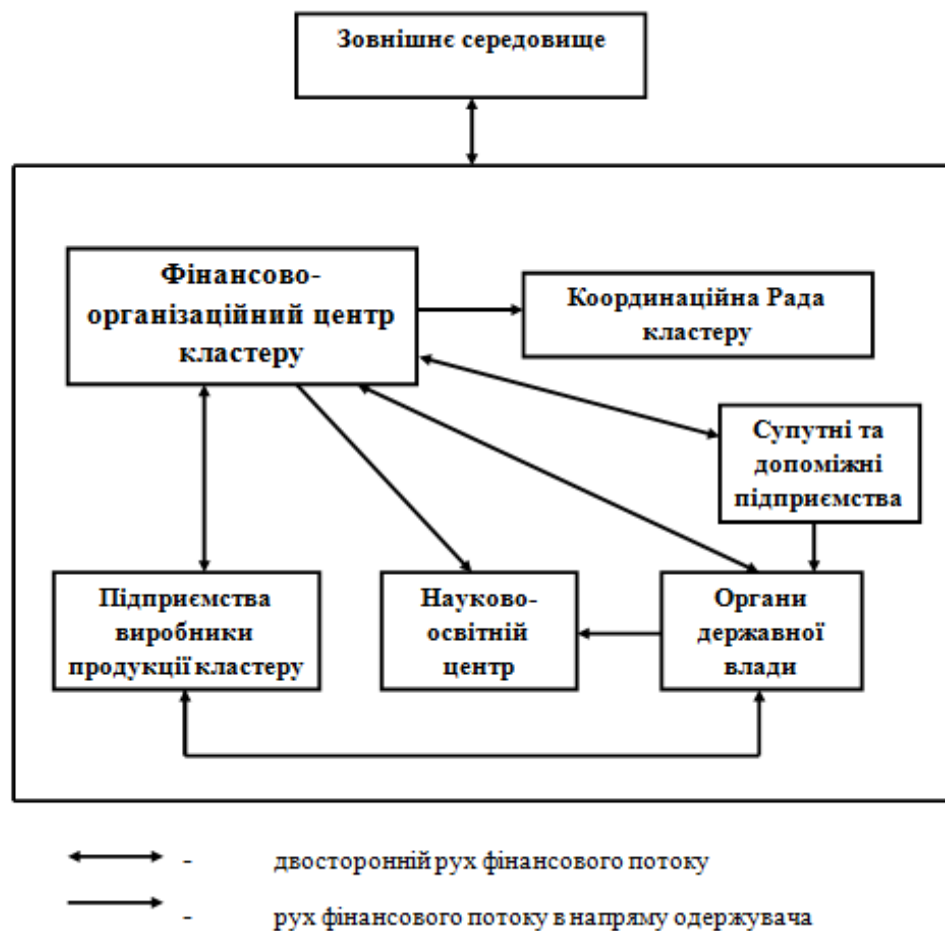

Рис. 3.2. Схема руху фінансових потоків у кластері. Джерело: розроблено автором.

Формування та розподіл фінансових потоків у кластері координує фінансово-організаційний центр. У межах кластера існують внутрішні фінансові потоки, які можна поділити на вхідні та вихідні для кожної з підсистем, ефективність управління якими залежить від існуючої організаційної та виробничої структури. Кластер є відкритою економічною системою, структуроутворюючі елементи якої перебувають у постійному взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Тому окремо можна виділити вхідні та вихідні потоки для кластера загалом, що виходять за його межі, на які впливають, насамперед, особливості ринку і змін у ньому, а також соціально-економічний розвиток регіону, в якому сформувався та функціонує кластер.

Ці потоки мають різний напрям, швидкість, період, а також перебувають у стані постійного руху, співіснують і перетинаються. В процесі оптимізації фінансових потоків кластера потрібно чітко уявляти структуру інтегрованого об'єднання: чим більшою буде кількість членів об'єднання, тим складнішими будуть взаємозв'язки і система управління фінансовими потоками.

Фінансові потоки відображають напрямки руху фінансового капіталу, а тому є одним із факторів, що забезпечує ефективність управління фінансовим капіталом структури загалом. Управління фінансовими потоками у кластері полягає, передусім, у досягненні збалансованого їхнього обігу, визначенні напрямку руху і своєчасності прийняття управлінських рішень щодо зміни їхнього розміру, швидкості та терміну дії. Важливим є аналіз зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на фінансові потоки. Приймаючи управлінські рішення, пов'язані з управлінням фінансовими потоками, необхідно обов'язково враховувати особливості структуроутворюючих елементів кластера, специфіку, напрямки та зміни у їхній діяльності, а також наявність та дієвість функціональних взаємозв'язків між суб'єктами структури.

На наш погляд, оптимізація фінансових потоків у межах кластера передбачає виконання таких завдань:

- забезпечення формування необхідного обсягу фінансового капіталу у потрібні терміни;

- контроль за рухом фінансових потоків між членами кластера;
- забезпечення оптимального співвідношення вхідних та вихідних (стосовно кластера) фінансових потоків;
- своєчасність прийняття управлінських рішень щодо зміни у напрямках та обсягах фінансових потоків;
- забезпечення оптимальності формування та використання фінансових потоків у часі.

У процесі управління фінансовими потоками у кластері потрібно враховувати, що сукупний фінансовий потік у межах кластера, який складається із фінансових потоків його підсистем та елементів, буде більшим, ніж сума фінансових потоків окремих підсистем та елементів, що входять до складу структури. Це пов'язано з тим, що кластер впливає на розміри надходжень та відтоку коштів. Збільшення надходжень може обумовлюватися тим, що сукупний попит на продукцію в умовах кластера вищий, бо кластер сприяє формуванню так званих детермінант попиту, серед яких поява досвідчених і вимогливих покупців, які очікують постійного підвищення якості вироблених продуктів і послуг. Це сприяє як значному збільшенню місцевого попиту, так і зростанню конкурентоспроможності фірм, що входять у кластер [122]. Зниження відтоку коштів пов'язано із ростом продуктивності підприємств, що входять до складу кластера, зниженням витрат на виробництво і реалізацію продукції, зниженням специфічності й підвищенням доступності різних ресурсів, зростанням доступності та зниженням вартості спеціалізованої інформації, скороченням трансакційних витрат, зменшенням рівня ділового ризику і зниженням витрат на заходи безпеки ведення бізнесу та загалом за рахунок підвищення внутрішньої конкуренції, яка стимулює проведення заходів щодо зниження витрат [39, с.5].

Як свідчать проведені теоретичні дослідження, на процес формування та використання фінансового капіталу кластера суттєво впливають його склад та структура. Величина і структура фінансового капіталу залежить від статусу учасників, їхніх функцій та ролі в об'єднанні, специфіки діяльності. Учасники

кластера мають різні доходи та витрати, різняться й очікувані економічні вигоди від інтеграції. Необхідно враховувати не тільки кожного із членів кластера, а й мету функціонування кластера загалом. В управлінні кластером, на думку С. Сенгупти та Р. Акоффа, найбільшу проблему становить множина цілей, оскільки рішення приймаються на рівні окремих підсистем та елементів, які, інтегруючись, переслідують власні, локальні цілі. Зрозуміло, що основна мета функціонування будь-якої економічної системи це максимізація виразу $D - V$, де D – дохід, а V – витрати, тобто досягнення максимального значення прибутку. Допускається, що на діяльність системи кластера впливають дві змінні: z_1 – величина фінансового капіталу та z_2 – кількість структуроутворюючих елементів кластера. Отже:

$$D = y_1(z_1, z_2); V = y_2(z_1, z_2) \quad (3.1)$$

, і відповідно

$$\max(D - V) = \max_{z_1, z_2} [y_1(z_1, z_2) - y_2(z_1, z_2)]. \quad (3.2)$$

За визначенням авторів, неефективність функціонування системи зумовлена виключно структурою системи. Ця неефективність має два види неефективності: організація зв'язків усередині системи та процеси прийняття рішень. Одні підсистеми та елементи кластера оптимізують власні локальні цільові функції, не маючи точної інформації про змінні, що оптимізуються іншими підсистемами та елементами. Ця неефективність пов'язана з організацією зв'язків у системі «кластер». Таким чином, якщо в системі існує структурна неефективність, то вона впливає на ефективність зв'язків усередині системи та процеси прийняття рішень [155, с.384-397].

Теоретично кількість учасників кластера може бути не обмеженою. Проте чим вона більша, тим складнішою буде система управління вертикальними та горизонтальними зв'язками усередині структури, багатоступневими взаємозв'язками та взаємозалежностями і тим меншою ймовірність збігу вигод учасників із загальною стратегією об'єднання. А це, безперечно, негативно відобразатиметься на розвитку об'єднання та процесу формування його

фінансового капіталу. Тому кількість учасників має бути оптимальною, тобто такою, при якій фінансовий результат функціонування структури був би максимальний і максимально були б задоволені економічні очікування членів кластера (збільшення обсягів реалізації, доходу, зменшення витрат, зростання попиту на товари тощо) та реалізовані стратегічні цілі кластера.

Структура кластера, його якісний склад визначає також структуру його фінансового капіталу, тобто співвідношення його сукупного власного і позикового капіталу. Наявність у складі фінансово-кредитних інститутів дозволить мінімізувати залежність інтегрованої структури від зовнішніх джерел фінансування, сприятиме підвищенню її фінансової стійкості, ліквідності та платоспроможності, впливатиме на кінцевий сукупний прибуток інтегрованої структури, адже вартість фінансового капіталу для виробничо-господарських та інвестиційних потреб групи буде нижчою. Фінансово-організаційний центр може виступати також гарантом при отриманні суб'єктами кластера кредитів в інших фінансово-кредитних установах.

Отже, для створення ефективно діючої системи потрібно, насамперед, чітко визначити її склад і структуру, а також встановити та підтримувати організаційні й фінансові зв'язки усередині кластера. При визначеному, ефективно функціонуючому складі, якщо досягнуто стратегічних цілі об'єднання загалом і максимально реалізовано економічні очікування кожного із членів кластера, надалі потрібно обов'язково проводити моніторинг та передбачати вплив структурних змін в середині системи.

Процес формування фінансового капіталу вимагає певних витрат. Вони залежать від джерел, способів та умов фінансування. В наукових джерелах здебільшого береться до уваги лише одна група витрат – плата безпосередньо за використання позикових коштів. Інші витрати, що пов'язані із залученням і використанням коштів, під час аналізу не враховуються, незважаючи на те, що розмір їх може бути досить значним. Це стосується, передусім, трансакційних витрат, управління якими, в процесі оптимізації фінансового капіталу кластера, має спрямовуватися на мінімізацію їхньої величини.

Категорія «транзакційні витрати» розглядається по-різному: від вузьких визначень, що пов'язують ці витрати з окремими видами економічної діяльності, до широких, що підкреслюють інституційну природу явища, проте всі вони прагнуть зв'язати транзакційні витрати з певними діями і затратами, які виникають у процесі укладання угоди на ринку [40, с.127]. Транзакційні витрати супроводжують будь-яку виробничо-господарську діяльність і виникають унаслідок неефективності сумісних рішень, планів, договорів, що укладаються, неефективно створених організаційних структур, як результат недосконалості інформаційного середовища, їх пов'язують із витратами на пошук інформації, проведення переговорів, опортуністичною поведінкою контрагентів, витратами на дослідження ринку та оцінки ринкового середовища. Рівень і структура витрат, зумовлених транзакціями, залежать від повноти та достовірності інформації про ринок, професіоналізму учасників договірної угоди, юридичного забезпечення угод і повноти їх виконання.

Одним із мотивів, що спонукає суб'єкти господарювання до інтеграції є зниження витрат, зокрема і транзакційних. Транзакційні витрати суб'єктів господарювання у кластері знижуються, насамперед, через формування спільної інформаційної бази. Підприємствам кластера стають доступні специфічні інформаційні ресурси, які має кластер загалом. Специфічні ресурси одного підприємства переходять до інших фірм, формуючи загальну базу знань кластера та знижуючи специфічність ресурсів, а отже, впливаючи на величину транзакційних витрат. У рамках кластера можливе зниження витрат на пошук інформації, ведення переговорів, насамперед у зв'язку із територіальною доступністю контрагентів. Знижується рівень невизначеності угод, оскільки учасники знайомі між собою, а інформація про ресурси підприємств стає доступною [122]. Витрати опортуністичної поведінки, як складова транзакційних витрат, у кластері, з однієї сторони, мають тенденцію до зниження, а з іншої - можливий їх ріст у зв'язку із «шантажем» (hold-up) передусім зі сторони працівників, бо саме співпраця у кластері може сприяти переходу робочої сили від одного підприємства кластера до іншого.

Незважаючи на мінімізацію їх величини, вони залишаються суттєвою складовою системи витрат кластера. Вважаємо за доцільне, виокремити такі види трансакційних витрат, що виникають у процесі формування фінансового капіталу кластера та його діяльності:

- витрати на пошук інформації про потенційні джерела формування фінансового капіталу;
- витрати пов'язані з опортуністичною поведінкою суб'єктів кластера;
- витрати, пов'язані із ухваленням колективного рішення;
- витрати внаслідок суб'єктивізму прийнятих рішень;
- витрати через невиконання неоформлених домовленостей;
- витрати проведення переговорів та укладання договорів;
- витрати дослідження ринку та оцінки ринкового середовища.

Від успішного управління трансакційними витратами залежить функціонування будь-якої структури. Саме тому концепція управління трансакційними витратами посідає важливе місце серед новітніх концепцій управління. В цілому, всі способи скорочення трансакційних витрат можна поділити на дві групи: загальні та специфічні. Загальні способи є прийнятними для всіх галузей, зокрема: політика держави, розвиток інформаційних технологій тощо. Специфічні способи можуть бути використані лише в одній, певній сфері [13, с.77]. Заходи щодо зниження трансакційних витрат не повинні бути спрямовані на економію витрат з укладання безпосередньо самих угод. Принциповим є забезпечення ефективності цих витрат, тобто отримання прибутку, що реально виправдовує ці витрати. Визначальним у зниженні трансакційних витрат є запобігання потенційно неефективних витрат на укладання угод [148, с.97]. Підготовка кожного управлінського рішення у сфері управління трансакційними витратами, вибору напрямків і форм регулювання їхнього рівня має враховувати альтернативні можливості дій і забезпечувати варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень. Та якими б ефективними не здавалися ті або інші рішення в області управління

трансакційними витратами, вони не повинні суперечити з головним цілям діяльності інтегрованої структури, стратегічним напрямкам її розвитку [84].

У кластері величина трансакційних витрат величина залежить від кількості структуроутворюючих одиниць (малих і середніх підприємств), ефективності взаємної співпраці та дотримання існуючих домовленостей між ними, а також від системи управління структурою та її фінансовим капіталом. На нашу думку, управління трансакційними витратами в кластері повинно спрямовуватися на виконання низки завдань, що дозволить проаналізувати наявні витрати, фактори впливу на їхню величину та процеси утворення, а також обґрунтувати й визначити заходи для їхньої мінімізації. Такими завданнями є:

- визначення індикаторів системи управління трансакційними витратами формування фінансового капіталу інтегрованої структури, тобто аналітичних показників, за допомогою яких можна оцінити ефективність існуючої у кластері системи управління та виявлення її недоліків;

- налагодження системи ідентифікації, пошуку, обробки та передачі інформації про величину трансакційних витрат, час та місце їхнього виникнення;

- виявлення тенденцій до зміни обсягу та структури трансакційних витрат у процесі формування фінансового капіталу, а також факторів, що їх визначають;

- обґрунтування та розробка заходів управління трансакційними витратами щодо їхньої мінімізації у кластері для оптимізації величини фінансового капіталу інтегрованої структури.

Модель управління фінансовим капіталом кластера відображена рис. 3.3.

Ефективність функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, в тому числі і кластера, в ринкових умовах визначається через комплексну оцінку за допомогою системи взаємопов'язаних показників, які відображають ефективність функціонування системи управління фінансовим капіталом.

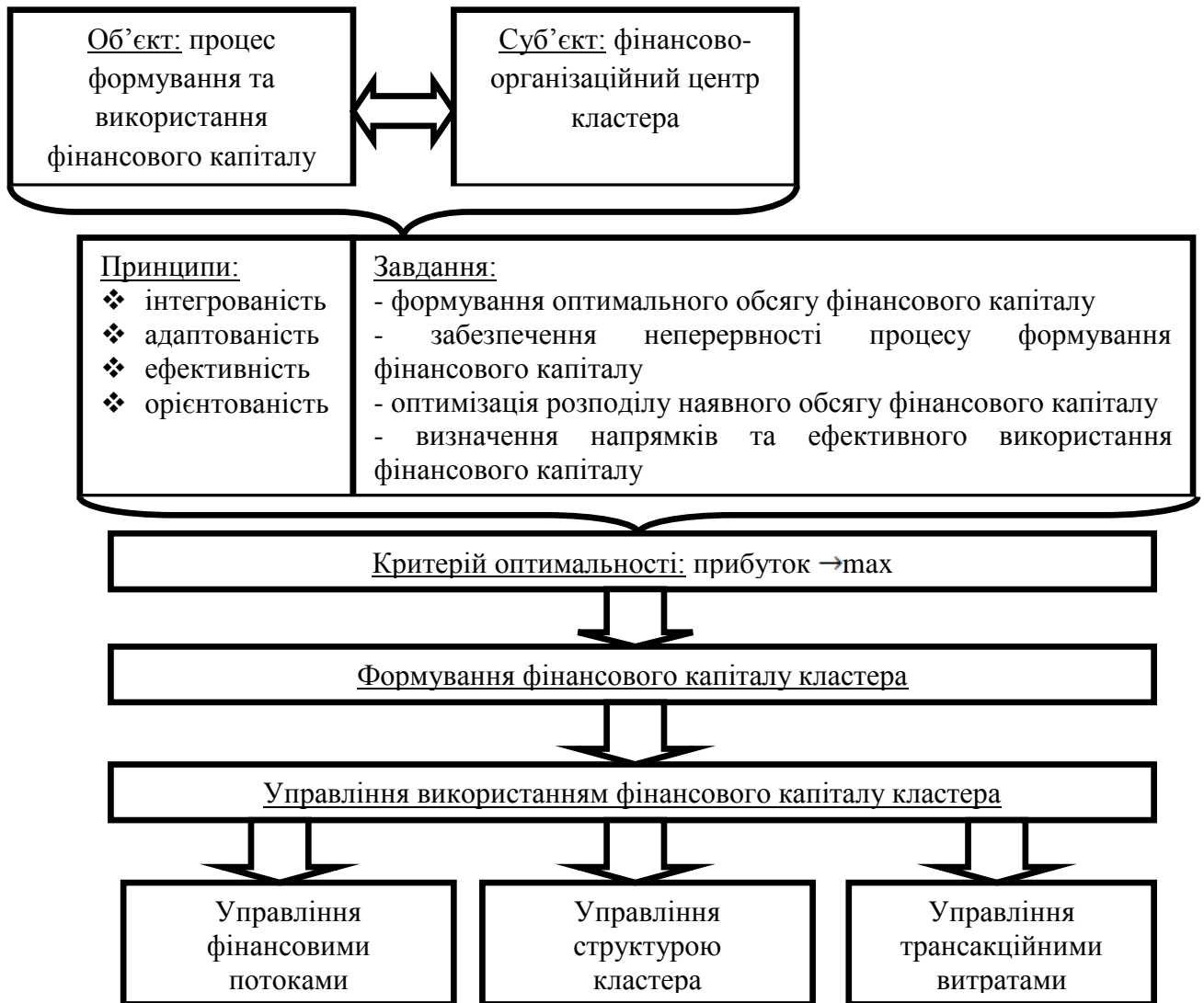

Рис. 3.3. Модель управління фінансовим капіталом кластера. *Джерело:*
розроблено автором.

При обґрунтуванні системи показників та напрямків оцінки фінансового капіталу, на нашу думку, потрібно враховувати наступне:

1. Джерела формування фінансового капіталу кластера мають певну особливість, яка обумовлена існуванням так званого «переливання» капіталу в рамках кластера. Таким чином, виникають внутрішні позикові джерела, які виникають внаслідок особливих характеристик кластера як об'єднання капіталів суб'єктів господарювання різних напрямків діяльності. Фактично внутрішні джерела є позикою кластера в самого себе. Дана особливість визначатиме фінансовий стан окремого учасника кластера, але не впливатиме на показники оцінки фінансового капіталу інтегрованої структури в цілому.

2. Відповідальність за використання фінансового капіталу у кластері лежить не лише на фінансово-організаційному центрі, а й розподіляється між всіма його учасниками. Таким чином, оцінку ефективності використання фінансового капіталу потрібно проводити як на рівні кластера в цілому, так і для його учасників зокрема.

3. Специфічна форма конкуренції, що протікає між учасниками кластера як в рамках інтегрованої структури, так і поза її межами. Вони конкурують між собою за право отримання фінансового капіталу, різних послуг з боку фінансово-організаційного центра для досягнення цілей кластера. Підтримка такого конкурентного середовища позитивного впливає на реалізацію стратегії розвитку інтегрованої структури.

4. Оцінку фінансового капіталу потрібно проводити також із врахуванням того факту, що в кластері, у зв'язку із його якісним складом, існують «центри прибутку» та «центри витрат».

Враховуючи особливості функціонування кластера як суб'єкта господарювання, вважаємо, що оцінка фінансового капіталу повинна проводитися за двома напрямками:

1. Оцінка формування та використання фінансового капіталу кожного учасника кластера (внутрішня ефективність). Такий аналіз дозволить визначити напрямки найбільш ефективного використання та доцільність перерозподілу фінансового капіталу між суб'єктами кластера.

2. Оцінка формування та використання фінансового капіталу кластера в цілому (оцінка загальної ефективності функціонування інтегрованої структури). Проведення такого аналізу забезпечить постійний контроль стабільності та платоспроможності кластера в цілому, дозволить своєчасно приймати потрібні управлінські рішення фінансово-організаційному центру як суб'єкту управління фінансовим капіталом структури.

Відповідно до даних напрямків, вважаємо, що доцільним є використання наступної системи показників (табл.3.1), яка дозволить комплексно оцінити формування та використання фінансового капіталу як на рівні кожного

учасника, так і інтегрованої структури в цілому.

Таблиця 3.1.

Показники оцінки формування та використання фінансового капіталу кластера

Напрямки	Показники	Характеристика
Оцінка ефективності функціонування кожного учасника кластера	Фінансової стійкості	Відображають платоспроможність, рівновагу між власними та залученими засобами, незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури і партнерів, наявність такої величини прибутку, який би забезпечив самофінансування
	Ліквідності та платоспроможності	Коефіцієнти ліквідності характеризують здатність перетворення активів в гроші для покриття необхідних платежів у визначені терміни
	Ділової активності	Відображає рівень ефективності використання ресурсів, а також характеризує якість управління та можливості потенційного розвитку суб'єкта господарювання
Оцінка загальної ефективності функціонування кластера	Рентабельність активів	Показує наскільки ефективно було використано кожен гривню коштів, залучених для формування активів
	Рентабельність власного капіталу	Характеризує ефективність використання власного фінансового капіталу
	Рентабельність фінансового капіталу	Відносний показник економічної ефективності, який відображає ефективність використання фінансового капіталу кластера
	Питома вага власного фінансового капіталу в загальній величині	Характеризує незалежність кластера від позикового капіталу і показує частку власного фінансового капіталу в загальній величині фінансового капіталу
	Питома вага позикового фінансового капіталу в загальній величині	Характеризуються структуру фінансового капіталу кластера, позитивним є зменшення даного показника
	Співвідношення позикового та власного фінансового капіталу	Показує скільки одиниць позикового капіталу приходить на кожен одиницю власного капіталу, дає найбільш загальну оцінку фінансової стійкості кластера
	Темпи зміни сукупного фінансового капіталу кластера	Передбачає порівняння величини фінансового капіталу в динаміці, зростання свідчить про зростання масштабів діяльності кластера

Складено на основі: [137, с.350-351], [183, с.325-339].

Перший напрям передбачає комплексну оцінку ефективності функціонування кожного учасника кластера, тому доцільним є використання традиційного підходу в оцінці фінансового капіталу, який передбачає розрахунок коефіцієнтів та показників за такими основними напрямками: показники фінансової стійкості, показники ліквідності та платоспроможності та

ділової активності.

На нашу думку, основними показниками, які дозволяють оцінити загальну ефективність кластера є показники рентабельності як узагальнюючі показники міри ефективності використання фінансового капіталу. Використання показників рентабельності власного капіталу та рентабельності активів лише для оцінки загальної ефективності функціонування кластера можна пояснити тим, що в процесі аналізу учасників інтегрованої структури не завжди вдається достовірно визначити розмір власного капіталу кожного з них, оскільки механізм «переливання» капіталу (як власного, так і позикового), а також інші особливості взаємовідносин, що протікають між учасниками кластера призводять до «змішування» джерел формування їхніх активів. Чистий прибуток отриманий одним учасником, може з'явитися у вигляді внутрішньої заборгованості у іншого, що отримує фінансування [152, с.89].

Проведені дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

- оптимізацію формування фінансового капіталу кластера слід розглядати як процес, що передбачає формування такого обсягу фінансування інтегрованої структури та співвідношення власних і позикових джерел формування фінансового капіталу, при якому прибуток як результат функціонування системи був би максимальним;

- оптимізація формування фінансового капіталу кластера реалізується шляхом побудови системи управління фінансовим капіталом, що обумовлено складністю та різноманітністю зовнішніх і внутрішніх фінансових відносин між суб'єктами інтегрованої структури;

- підвищення ефективності використання фінансового капіталу у кластері здійснюється через управління його фінансовими потоками, структурою та трансакційними витратами;

- оцінка фінансового капіталу кластера здійснюється на основі системи взаємопов'язаних показників та передбачає їх розрахунок як на рівні кожного учасника інтегрованої структури, так і кластера в цілому, що обумовлено

особливістю його функціонування як суб'єкта господарювання та організацією міжкластерних взаємовідносин.

3.2. Науково-методичний підхід формування та використання фінансового капіталу кластерів на базі економіко-математичного моделювання

На величину та структуру фінансового капіталу кластера впливає сукупність особливостей, зокрема його якісний та кількісний склад, структура. Тому процесу побудови економіко-математичної моделі оптимізації формування фінансового капіталу кластера повинен передувати розрахунок та обґрунтування його оптимальної структури. Як зазначалося, кожен із елементів кластера суттєво відрізняється за організаційно-правовою формою, характером діяльності, величиною. Різна й потенційна очікувана вигода від інтеграції учасників структури: збільшення кількості працівників, зростання прибутку, зміна показників фінансової діяльності, зменшення витрат тощо. Одним із варіантів пошуку оптимальної структури кластера є порівняння значень потенційних вигод усіх учасників кластера при усіх можливих варіантах, визначення еталонної конфігурації, яка буде оптимальною для всіх учасників, і вибір реального складу кластера відповідно до еталону. Можливим є використання таксонометричного методу для визначення оптимальної конфігурації кластера, який запропонований Н. Алтуховою. Основна відмінність цієї методики полягає у поданні всіх даних відповідно до обраних критеріїв у вигляді матриці, де окремий рядок є вектором конкретного об'єкта, координатами якого є значення критеріїв [4, с.125].

Бажані переваги потенційних учасників кластера можна зобразити у вигляді матриці C , де окремий рядок буде вектором вигоди варіанта конфігурації, координатами якого є ті ж значення вигод: $C = (c_{ij})$, де c_{ij} - значення вигоди j -ого учасника кластера при i -тій конфігурації. При цьому

$i = \overline{1, N}$, $j = \overline{1, M}$, де N – кількість конфігурацій потенційного кластера, M – кількість елементів майбутнього кластера. Як зазначалося вище, очікувані вигоди від інтеграції елементів майбутнього кластера можуть бути різними: мати різне походження та непорівнювані значення. У зв'язку з цим проводиться нормування елементів матриці значень: матрицю C замінюють на матрицю D . Відповідно елемент матриці D можна розрахувати за формулою:

$$d_{ij} = \frac{c_{ij} - \overline{c_j}}{\sigma_j}, \quad (3.3)$$

де $\overline{c_j}$ - середнє значення j -ого показника; σ_j - середньоквадратичне відхилення j -ого показника. Вони розраховуються за формулами:

$$\overline{c_j} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^N c_{ij}, \quad (3.4)$$

$$\sigma_j = \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^N (c_{ij} - \overline{c_j})^2 \right]^{1/2}. \quad (3.5)$$

Для формування точки-еталону серед елементів матриці слід вибрати максимальні значення. Отже, еталоном вважатиметься точка E_0 з координатами $D_{01}, D_{02}, D_{03}, \dots, D_{0n}$. Координати отримують таким способом: $D_{0j} = \max d_{ij}$.

За допомогою визначення евклідової відстані порівняємо можливі варіанти конфігурацій кластера з еталоном за формулою:

$$r_{i0} = \left[\sum_{j=1}^M (d_{ij} - \overline{d_{0j}})^2 \right]^{1/2}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (3.6)$$

де d_{ij} - нормовані координати досліджуваної конфігурації; $\overline{d_{0j}}$ - середнє значення еталонової конфігурації.

Середню відстань і середнє квадратичне відхилення шукаємо за формулами:

$$r_0 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^N r_{i0}, \quad (3.7)$$

$$S_0 = \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^N (r_{i0} - r_0)^2 \right]^{1/2}. \quad (3.8)$$

Таксонометричний показник конфігурації, що досліджується, дорівнюватиме:

$$k_i = 1 - r_{i0} / r^{\wedge} \quad (r^{\wedge} = r_0 + 2S_0). \quad (3.9)$$

Чим ближче значення показника, що досліджується, до одиниці, тим більше враховані інтереси всіх елементів потенційного кластера, тобто оптимальнішою є конфігурація [201, с.146].

Припустимо, що кластер як система складається з таких основних чотирьох підсистем: фінансово-організаційного центру, виробників основної продукції кластера, науково-освітнього центру та підприємств, що виробляють і надають супутні й допоміжні послуги. Ці підсистеми складаються з окремих елементів, але основними структурами будуть ці чотири підсистеми. Їхні економічні інтереси, без сумніву, відрізнятимуться та матимуть різне походження. Для прикладу, одним із основних показників оцінки діяльності фінансово-організаційного центру може бути коефіцієнт ефективності діяльності, який визначається як відношення загальних доходів центру до його загальних витрат. Для виробничих структур – коефіцієнт рентабельності реалізованої продукції (рентабельності продаж), який показує, яку суму операційного прибутку отримує підприємство з кожної гривні проданої продукції. Для науково-освітнього центру важливим є показник кількості впроваджених інноваційних технологій та інновацій. Для супутніх і допоміжних підприємств – зростання обсягів реалізованої продукції, робіт, послуг. У проведених розрахунках п'ятим елементом ми розглядатимемо весь кластер загалом, головною ціллю функціонування якого є максимізація прибутку. Зрозуміло, що ці показники мають різне походження та не порівнювані між собою. За допомогою таксонометричного методу можна внормувати показники, визначити еталонний зразок, порівняти всі можливі варіанти з еталонним значенням і побудувати рейтинг варіантів конфігурацій. У зв'язку з відсутністю реальних даних про функціонування кластерів в економіці України вибрані вихідні значення є випадковим. Вихідні дані подамо у вигляді табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Очікувані вигоди від інтеграції при різних конфігураціях

	Фінансово-організаційний центр	Виробничі підприємства	Науково-освітній центр	Супутні та допоміжні підприємства	Кластер загалом
Варіант	коефіцієнт ефективності діяльності, частка одиниці	коефіцієнт рентабельності реалізації продукції, частка одиниці	кількість реалізованих інноваційних технологій, одиниць	зростання обсягу реалізації робіт, послуг, товарів, тис. грн	зростання величини прибутку, тис. грн
1	1,21	0,5	8	11	5
2	1,58	0,73	3	15	7
3	1,47	0,48	5	21	10
4	1,40	0,36	7	9	13

Матриця C матиме такий вигляд:

$$C = \begin{pmatrix} 1,21 & 0,5 & 8 & 11 & 5 \\ 1,58 & 0,73 & 3 & 15 & 7 \\ 1,47 & 0,48 & 5 & 21 & 10 \\ 1,40 & 0,36 & 7 & 9 & 13 \end{pmatrix}.$$

Матрицю C замінюємо на матрицю D , кожен елемент якої розраховуємо за формулою 3.3.

Відповідно нормована матриця D матиме такий вигляд:

$$D = \begin{pmatrix} -1,52 & -0,13 & 1,17 & -0,65 & -1,24 \\ 1,23 & 1,59 & -1,43 & 0,22 & -0,58 \\ 0,41 & -0,28 & -0,39 & 1,53 & 0,41 \\ -0,11 & -1,18 & 0,65 & -1,09 & 1,40 \end{pmatrix}.$$

Еталоном буде максимальне значення кожного стовпця нормованої матриці. Нормовану матрицю подамо у вигляді табл. 3.3 із визначенням еталону.

Наступним кроком є визначення евклідової відстані r_{i0} за формулою 3.6 для кожної з чотирьох можливих конфігурацій і таксонометричного показника k_i за формулою 3.9. Результати розрахунків розміщено у табл.3.4.

Відповідно до розрахунків найближчим до еталона є варіант номер 3 (таксонометричний показник 0,45), при якому прибуток кластера складатиме 10 тис. грн та максимально будуть реалізовані потенційні вигоди майбутніх

підсистем від співпраці в кластері. Використання таксонометричного методу можливе за різноманітних конфігурацій, складу та очікуваних вигод від інтеграції.

Таблиця 3.3.

Нормована матриця із зазначенням еталону

	Фінансово-організаційний центр	Виробничі підприємства	Науково-освітній центр	Супутні та допоміжні підприємства	Кластер загалом
Варіант	коефіцієнт ефективності діяльності, частка одиниці	коефіцієнт рентабельності реалізації продукції, частка одиниці	кількість реалізованих інноваційних технологій, одиниць	зростання обсягу реалізації робіт, послуг, товарів, тис. грн	зростання величини прибутку, тис. грн
1	-1,52	-0,13	1,17	-0,65	-1,24
2	1,23	1,59	-1,43	0,22	-0,58
3	0,41	-0,28	-0,39	1,53	0,41
4	-0,11	-1,18	0,65	-1,09	1,40
Еталон	1,23	1,59	1,17	1,53	1,40

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 3.4.

Результати розрахунків таксонометричного показника для чотирьох варіантів конфігурацій

Варіант	r_{i0}	k_i
1	4,67	0,08
2	3,63	0,29
3	2,80	<u>0,45</u>
4	3,93	0,23
Середня відстань $r_0 = 3,76$; середньоквадратичне відхилення $S_0 = 0,67$		

Джерело: розраховано автором.

Виходячи із узагальнення теоретичних досліджень фінансового капіталу кластерів, послідовність процесу формалізації та реалізації науково-методичного підходу оптимізації формування та використання фінансового капіталу кластерів буде включати наступні етапи.

Етап 1. Підготовчий. Реалізації даного етапу передбачає визначення мети, об'єкта, вибір методів та визначення умов функціонування кластера та формування його фінансового капіталу. Об'єктом є процес формування та

використання фінансового капіталу кластера. Основна мета – формування економіко-математичної моделі розподілу фінансових результатів використання фінансового капіталу кластера із врахуванням інтересів учасників кластера та забезпечення потреб їхнього розвитку достатнім фінансовим капіталом.

Математична реалізація процесу оптимізації формування фінансового капіталу в кластері є можливою за рахунок використання економіко-математичного моделювання. Економіко-математичне моделювання дозволяє визначити кількісне співвідношення взаємозв'язку між фінансовими показниками і факторами, що впливають на їхню величину. Такий взаємозв'язок проявляється в економіко-математичній моделі, яка є описом економічних процесів за допомогою математичних символів і прийомів. Задача оптимізації вважається сформованою, якщо задано критерії оптимізації; параметри, що варіюються; математична модель процесу та обмеження, пов'язані з економічними та конструктивними умовами. Вирішити оптимізаційну задачу означає знайти її оптимальний розв'язок або встановити, що розв'язку немає.

Підходи до формування фінансового капіталу кластера, порядок розподілу результатів його використання у відповідності до вкладу кожного суб'єкта господарювання в результаті діяльності інтегрованої структури та реальних їхніх потреб, визначаються на етапі формування інтегрованої структури бізнесу і відображаються у засновницьких документах. В основу вирішення цих завдань покладено певний алгоритм, що дає можливість використання елементів економіко-математичного моделювання оптимізації процесу формування та розподілу фінансового капіталу. В такій моделі кластер представлено у вигляді виробничо-економічної системи, яка складається із окремих підсистем, а ті в свою чергу із елементів. Він має певну організаційну структуру з великим числом вертикальних та горизонтальних, зовнішніх та внутрішніх зв'язків. Необхідно здійснювати управління як окремими складовими, так і системою в цілому.

Оскільки управління фінансовим капіталом носить певні елементи невизначеності, для оптимального управління його формуванням та використанням слід задати не конкретне значення, а верхнє та нижнє значення показників, які характеризують окремі аспекти цієї діяльності. У цих інтервалах здійснюється діяльність по забезпеченню максимально ефективного використання фінансового капіталу, яку можна відобразити за допомогою цільової функції, для реалізації якої необхідно зробити певні узагальнення. У відповідності до них функціонує кластер, який складається із n структуроутворюючих елементів, при цьому функціонування їх відбувається в T - часових періодах. Відповідно i – це індекс величини фінансового капіталу, $\overline{i=1,n}$; t – індекс періоду, в якому формується фінансовий капітал, $\overline{t=1,T}$. В економіко-математичній моделі розглядатимемо ситуацію, коли відомою величиною є обсяг фінансового капіталу, який може бути виділений i -ому об'єкту у визначеному періоді – q_i та ліміт фінансового капіталу структури всього у t – періоді кожного місяця – l_t . Загальний обсяг виділеного фінансового капіталу позначимо через Q , а нижню та верхню границі фінансування i -ого об'єкта у t – періоді через α_{it}, β_{it} .

Етап 2. Розрахунково-аналітичний. Реалізація даного етапу передбачає формування економіко-математичних моделей розподілу фінансових результатів використання фінансового капіталу за умови формування фінансового капіталу лише за рахунок власних коштів учасників інтегрованої структури та при використанні позичкових джерел формування фінансового капіталу.

Етап 2.1. Формування економіко-математичної моделі оптимізації за умови використання власного фінансового капіталу.

Задача оптимізації передбачає визначення оптимального обсягу фінансового капіталу, яка б забезпечила отримання максимального прибутку із врахуванням дії фактору часу за наявного в інтегрованої структури фінансового капіталу:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T p_{it} x_{it} \rightarrow \max, \quad (3.10)$$

де x_{it} - шукана оптимальна величина фінансового капіталу для кожного із структуроутворюючих елементів у t -періоді;

p_{it} - розмір економічного ефекту (отриманого прибутку) i -ого об'єкта у t - періоді, який припадає на 1 грн вкладеного у виробничий процес фінансового капіталу.

Отже, потрібно знайти розв'язок $\{x_{it} \geq 0, i = \overline{1, n}, t = \overline{1, T}\}$ при якому цільова функція максимізується.

Встановлені такі умови:

1. Задане обмеження можливого обсягу виділеного фінансового капіталу для кожної із підсистем кластера:

$$\sum_{i=1}^n x_{it} \leq q_i, i = \overline{1, n}. \quad (3.11)$$

2. Задане обмеження, при якому оптимальний показник фінансування повинен бути меншим або дорівнювати потребі у фінансовому капіталі у відповідних періодах:

$$\sum_{i=1}^n x_{it} \leq l_t, t = \overline{1, T}. \quad (3.12)$$

3. Обмеження за загальним обсягом фінансування:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T x_{it} \leq Q. \quad (3.13)$$

4. Граничні обсяги розподілу фінансового капіталу між структуроутворюючими підсистемами та елементами кластера:

$$\alpha_{it} \leq x_{it} \leq \beta_{it}, i \in M_i, t \in M_t \quad (3.14)$$

де M_i - множина тих об'єктів, а M_t - множина тих періодів, для яких встановлюються відповідні граничні рівні.

5. Обов'язковим є обмеження, за умови формування фінансового капіталу у кластері без залучення позичових джерел, відповідно до якого потреба у

фінансовому капіталі не повинна перевищувати загального обсягу власного фінансового капіталу кластера [76, с.91-93]:

$$\sum_{t=1}^T l_t \leq Q \quad (3.15)$$

Припустимо, що функціонує кластер, який складається з чотирьох основних підсистем: фінансово-організаційного центру, виробничої підсистеми, науково-освітньої та підсистеми супутніх і допоміжних підприємств. Потрібно знайти оптимальний показник фінансування кожної з підсистем протягом шести місяців при відомих лімітах та потребі у фінансуванні. Прибуток за такого фінансування має бути максимальним. Вихідні дані у табл. 3.5.

Таблиця 3.5.

Дані для побудови моделі оптимізації процесу формування фінансового капіталу в заданому періоді

№ з/п	Підсистема	P_{i1}	P_{i2}	P_{i3}	P_{i4}	P_{i5}	P_{i6}	q_i , млн грн
1	Фінансово-організаційний центр	0,56	0,89	0,45	0,79	0,84	0,48	80
2	Виробництво	0,68	0,54	0,83	0,96	0,27	0,43	90
3	Науково-освітні організації	0,5	0,68	0,51	0,36	0,64	0,71	60
4	Супутні підприємства	0,81	0,16	0,45	0,56	0,25	0,38	75
	l_t , млн грн	50	45	60	35	55	60	<u>305</u>

Дані перенесемо у матрицю $[P_{it}]$ ($i = \overline{1,4}; t = \overline{1,6}$):

$$[P_{it}] = \begin{pmatrix} 0,56 & 0,89 & 0,45 & 0,79 & 0,84 & 0,48 \\ 0,68 & 0,54 & 0,83 & 0,96 & 0,27 & 0,43 \\ 0,5 & 0,68 & 0,51 & 0,36 & 0,64 & 0,71 \\ 0,81 & 0,16 & 0,45 & 0,56 & 0,25 & 0,38 \end{pmatrix}$$

Нижні та верхні обсяги можливого фінансування підсистем кластера можна задати за допомогою матриць $[\alpha_{it}]$ і $[\beta_{it}]$:

$$[\alpha_{it}] = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 5 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 10 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 5 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 5 & 0 \end{pmatrix}, \quad [\beta_{it}] = \begin{pmatrix} 25 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 15 & 0 \\ 20 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 10 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

Отже, нам потрібно знайти величину x_{it} ($i = \overline{1,4}; t = \overline{1,6}$) для i -ої підсистеми кластера у t -періоді. Задача оптимізації із наявними вхідними даними виглядатиме наступним чином:

$$0,56x_{11} + 0,89x_{12} + 0,45x_{13} + 0,79x_{14} + 0,84x_{15} + 0,48x_{16} + 0,68x_{21} + \dots + 0,81x_{41} + 0,16x_{42} + 0,45x_{43} + 0,56x_{44} + 0,25x_{45} + 0,38x_{46} \rightarrow \max$$

При виконанні таких умов (відповідно до формул 3.11-3.15):

1. Відповідно до обсягу виділеного фінансового капіталу кожній із підсистем кластер:

- для фінансово-організаційного центру: $x_{11} + x_{12} + x_{13} + x_{14} + x_{15} + x_{16} \leq 80$;

- для виробничої підсистеми: $x_{21} + x_{22} + x_{23} + x_{24} + x_{25} + x_{26} \leq 90$;

- для науково-освітньої підсистеми: $x_{31} + x_{32} + x_{33} + x_{34} + x_{35} + x_{36} \leq 60$;

- для супутніх і допоміжних підприємств кластера:
 $x_{41} + x_{42} + x_{43} + x_{44} + x_{45} + x_{46} \leq 75$;

2. Обмеження відповідно до потреби кластера у фінансовому капіталі в кожному із періодів:

- перший: $x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} \leq 50$;

- другий: $x_{12} + x_{22} + x_{32} + x_{42} \leq 45$;

- третій: $x_{13} + x_{23} + x_{33} + x_{43} \leq 60$;

- четвертий: $x_{14} + x_{24} + x_{34} + x_{44} \leq 35$;

- п'ятий: $x_{15} + x_{25} + x_{35} + x_{45} \leq 55$;

- шостий: $x_{16} + x_{26} + x_{36} + x_{46} \leq 60$;

3. Обмеження за загальним обсягом фінансування:

$$x_{11} + x_{12} + x_{13} + x_{14} + x_{15} + x_{16} + x_{21} + \dots + x_{41} + x_{42} + x_{43} + x_{44} + x_{45} + x_{46} \leq 305$$

4. Граничні обсяги розподілу фінансового капіталу між підсистемами кластера:

- для фінансово-організаційного центру: $\min x_{13} \geq 5$, $\max x_{11} \leq 25$;

- для виробничої підсистеми: $\min x_{22} \geq 10$, $\max x_{25} \leq 15$;

- для науково-освітньої підсистеми: $\min x_{34} \geq 5$, $\max x_{31} \leq 20$;

- для супутніх і допоміжних підприємств кластера:

$$\min x_{45} \geq 5, \max x_{43} \leq 10;$$

Розв'язок задачі оптимізації формування фінансового капіталу подамо у вигляді табл. 3.6.

Таблиця 3.6.

Величина оптимального обсягу фінансового капіталу для кожної із підсистем кластера в досліджуваному періоді, млн грн

№ з/п	Підсистема	x_{i1}	x_{i2}	x_{i3}	x_{i4}	x_{i5}	x_{i6}
1	Фінансово-організаційний центр	0,00	35,00	5,00	0,00	40,00	0,00
2	Виробництво	0,00	10,00	50,00	30,00	0,00	0,00
3	Науково-освітні організації	0,00	0,00	0,00	5,00	10,00	45,00
4	Супутні підприємства	50,00	0,00	5,00	0,00	5,00	15,00

Етап 2.2. Формування економіко-математичної моделі оптимізації за умови використання власного і позикового фінансового капіталу.

На нашу думку, важливим є аналіз випадку, коли власного фінансового капіталу кластера для забезпечення ефективної виробничо-господарської діяльності не достатньо. Тому постає питання щодо використання позичових джерел формування фінансового капіталу для покриття дефіциту, який визначається за формулою:

$$d = \sum_{t=1}^T l_t - \sum_{i=1}^n q_i. \quad (3.18)$$

Припустимо, що для покриття визначеного дефіциту є можливим використання кредиту k у двох банках обсягом не більше Q_j під C_j відсотків. Індекс банку – j , $j = \overline{1, k}$. Для побудови економіко-математичної моделі потрібно використати ще деяку невідому, додаткову величину y_{ij} , яка означатиме величину взятого кредиту для i -ої підсистеми кластера в j -банку.

Отже, задача забезпечення кластеру фінансових капіталом, яка забезпечить максимум прибутку, із врахуванням вище введених додаткових величин, матиме наступний вигляд:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T p_{it} x_{it} - \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k \frac{100 + C_j}{100} y_{ij} \rightarrow \max \quad (3.19)$$

Умови у даній ситуації будуть наступними:

1. Повне забезпечення підсистем кластера фінансовим капіталом:

$$\sum_{i=1}^T x_{it} \leq q_i + \sum_{j=1}^k y_{ij}, i = \overline{1, n} \quad (3.20)$$

2. Задане обмеження при якому оптимальний показник фінансування повинен бути меншим або дорівнювати потребі у фінансовому капіталі у відповідних періодах:

$$\sum_{i=1}^n x_{it} \leq l_t, t = \overline{1, T} \quad (3.21)$$

3. Обмеження за граничними розмірами можливих обсягів виділених банками кредитів:

$$\sum_{i=1}^n y_{ij} \leq Q_j, j = \overline{1, k} \quad (3.22)$$

4. Граничні обсяги розподілу фінансового капіталу між структуроутворюючими підсистемами та елементами кластера:

$$\alpha_{it} \leq x_{it} \leq \beta_{it}, i \in M_i, t \in M_t \quad (3.23)$$

5. Обмеження, яке стосується розміру покриття дефіциту фінансових ресурсів кредитними джерелами формування фінансового капіталу [76, с.91-93]:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k y_{ij} = d. \quad (3.24)$$

Для порівняння використаємо вихідні дані попередньої моделі фінансування із таблиці 3.5.

Таблиця 3.7.

Дані для побудови моделі оптимізації процесу формування фінансового капіталу в заданому періоді

№ з/п	Підсистема	P_{i1}	P_{i2}	P_{i3}	P_{i4}	P_{i5}	P_{i6}	q_i , млн грн
1	Фінансово-організаційний центр	0,56	0,89	0,45	0,79	0,84	0,48	60
2	Виробництво	0,68	0,54	0,83	0,96	0,27	0,43	70
3	Науково-освітні організації	0,5	0,68	0,51	0,36	0,64	0,71	40
4	Супутні підприємства	0,81	0,16	0,45	0,56	0,25	0,38	50
	l_t , млн грн	50	45	60	35	55	60	

Змінитися лише величина власного фінансового капіталу кластера, яка використовуватиметься для фінансування потреб конкретних підсистем. Матриця $[P_{it}]$ ($i = \overline{1,4}; t = \overline{1,6}$) буде аналогічною:

$$[P_{it}] = \begin{pmatrix} 0,56 & 0,89 & 0,45 & 0,79 & 0,84 & 0,48 \\ 0,68 & 0,54 & 0,83 & 0,96 & 0,27 & 0,43 \\ 0,5 & 0,68 & 0,51 & 0,36 & 0,64 & 0,71 \\ 0,81 & 0,16 & 0,45 & 0,56 & 0,25 & 0,38 \end{pmatrix}$$

Нижні та верхні обсяги можливого фінансування підсистем кластера:

$$[\alpha_{it}] = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 5 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 10 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 5 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 5 & 0 \end{pmatrix}, \quad [\beta_{it}] = \begin{pmatrix} 25 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 15 & 0 \\ 20 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 10 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

Отже, нам потрібно знайти величину x_{it} ($i = \overline{1,4}; t = \overline{1,6}$) для i -ої підсистеми кластера у t -періоді. Припустимо, що наявний дефіцит фінансового капіталу можна покрити за рахунок використання кредитів двох банків. Розміри фактичних кредитів не повинні перевищувати 60 та 30 млн грн. При цьому дефіцит фінансово капіталу дорівнюватиме:

$$d = 305 - 220 = 85 \text{ млн.грн}$$

Задача оптимізації з наявними вхідними даними виглядатиме так:

$$\begin{aligned} & 0,56x_{11} + 0,89x_{12} + 0,45x_{13} + 0,79x_{14} + 0,84x_{15} + 0,48x_{16} + 0,68x_{21} + \dots + 0,81x_{41} + 0,16x_{42} + \\ & + 0,45x_{43} + 0,56x_{44} + 0,25x_{45} + 0,38x_{46} - 1,6y_{11} - 1,3y_{12} - 1,6y_{21} - 1,3y_{22} - \dots - 1,6y_{41} - \\ & 1,3y_{42} \rightarrow \max. \end{aligned}$$

При виконанні таких умов (відповідно до формул 3.18 - 3.22):

1. Відповідно до обсягу виділеного фінансового капіталу кожній із підсистем кластер:

- для фінансово-організаційного центру:
 $x_{11} + x_{12} + x_{13} + x_{14} + x_{15} + x_{16} \leq 60 + y_{11} + y_{12};$

- для виробничої підсистеми: $x_{21} + x_{22} + x_{23} + x_{24} + x_{25} + x_{26} \leq 70 + y_{21} + y_{22};$

- для науково-освітньої підсистеми: $x_{31} + x_{32} + x_{33} + x_{34} + x_{35} + x_{36} \leq 40 + y_{31} + y_{32};$

- для супутніх і допоміжних підприємств кластера:

$$x_{41} + x_{42} + x_{43} + x_{44} + x_{45} + x_{46} \leq 50 + y_{41} + y_{42};$$

2. Обмеження відповідно до потреби кластера у фінансовому капіталі в кожному із періодів:

- перший: $x_{11} + x_{21} + x_{31} + x_{41} \leq 50;$

- другий: $x_{12} + x_{22} + x_{32} + x_{42} \leq 45;$

- третій: $x_{13} + x_{23} + x_{33} + x_{43} \leq 60;$

- четвертий: $x_{14} + x_{24} + x_{34} + x_{44} \leq 35;$

- п'ятий: $x_{15} + x_{25} + x_{35} + x_{45} \leq 55;$

- шостий: $x_{16} + x_{26} + x_{36} + x_{46} \leq 60;$

3. Обмеження за граничними розмірами можливих обсягів виділених банками кредитів:

- першим банком: $y_{11} + y_{21} + y_{31} + y_{41} \leq 60;$

- другим банком: $y_{21} + y_{22} + y_{32} + y_{42} \leq 30;$

4. Граничні обсяги розподілу фінансового капіталу між підсистемами кластера:

- для фінансово-організаційного центру: $\min x_{13} \geq 5, \max x_{11} \leq 25;$

- для виробничої підсистеми: $\min x_{22} \geq 10, \max x_{25} \leq 15;$

- для науково-освітньої підсистеми: $\min x_{34} \geq 5, \max x_{31} \leq 20;$

- для супутніх та допоміжних підприємств кластера:

$$\min x_{45} \geq 5, \max x_{43} \leq 10;$$

Розв'язок задачі оптимізації формування фінансового капіталу подамо у вигляді табл. 3.8.

Етап 3. Підсумковий. На даному слід провести характеристику результатів та отриманих економіко-математичних моделей.

Отже, на основі проведених розрахунків запропоновано дві моделі оптимізації фінансового капіталу кластера за умови використання лише

власних коштів підсистем кластера та при залученні позикових джерел формування фінансового капіталу.

Таблиця 3.8.

Величина оптимального обсягу фінансового капіталу для кожної з підсистем кластера в досліджуваному періоді з використанням позикового фінансування,

млн грн

№ з/п	Підсистема	x_{i1}	x_{i2}	x_{i3}	x_{i4}	x_{i5}	x_{i6}	$U_{\text{банк1}}$	$U_{\text{банк2}}$
1	Фінансово-організаційний центр	0,00	35,00	5,00	0,00	50,00	0,00	30	0
2	Виробництво	0,00	10,00	55,00	30,00	0,00	0,00	20	5
3	Науково-освітні організації	0,00	0,00	0,00	5,00	0,00	60,00	0	25
4	Супутні підприємства	50,00	0,00	0,00	0,00	5,00	0,00	5	0

Джерело: розраховано автором

Знайдено оптимальний показник фінансування для кожної із підсистем (фінансово-організаційного центру, супутніх підприємств, виробничої підсистеми та науково-дослідних організацій) протягом шести місяців при відомій величині очікуваного прибутку кожної із підсистеми на 1 грн вкладеного капіталу, ліміті фінансування кластера кожного місяця, обсягу можливого виділеного капіталу кожній із підсистем за весь період та граничних обсягів розподілу фінансового капіталу між підсистемами кластера. У випадку дефіциту власного капіталу пропонується використання кредитних коштів при відомій потребі у них та вартості залучення. При цьому прибуток як результат функціонування кластера досягає свого максимального значення.

Відповідно до отриманої оптимальної схеми фінансування підсистем кластера об'єднання отримає прибуток розміром 232,55 млн грн. за умови використання лише власного капіталу та 114,4 млн грн. за умови використання позикового капіталу. Дефіцит фінансових ресурсів буде покритий за рахунок позикових джерел фінансування: у першому банку – на суму 55 млн грн, в другому – 30 млн грн.

3.3. Удосконалення системи регулювання діяльності кластерів в економіці України

Кластери зарекомендували себе у світовій економіці як ефективна форма співпраці, яка допомагає виробничим компаніям досягати запланованих результатів, науково-дослідним організаціям успішно впроваджувати власні інноваційні розробки, фінансовим інституціям результативно інвестувати фінансовий капітал, а державі та регіонам отримати конкурентні переваги. Як свідчать проведені дослідження функціонування кластерів, вони не є поширеною формою інтеграції суб'єктів господарювання в економіці України у зв'язку з тим, що виникають переважно стихійно на регіональному рівні, відсутня їх координація, а масштаби діяльності не дають змоги говорити про значний вплив на економіку країни. Прискорення процесів формування такого типу інтегрованих структур можливе лише за умови активізації дій у цьому напрямку як суб'єктів підприємницької діяльності, так і органів державної влади, адже, незважаючи на відносну самостійність суб'єктів господарювання в ринковій економіці, неминучим учасником їхніх фінансових відносин є держава. Це пов'язано насамперед з тим, що суб'єкти господарювання, як і ринкова економіка, не мають природженого імунітету проти монополізму, інфляції та спадів ділової активності, вони не можуть самостійно вирішувати складні регіональні проблеми, що виникають внаслідок впливу неринкових факторів. Особливо важливою є політична підтримка на ранніх етапах.

Питання, що стосуються ролі органів державної влади у функціонуванні кластерів, є ключовими при обґрунтуванні системи регулювання діяльності кластерів в економіці України. Державне регулювання функціонування кластерів доцільно розглядати як цілеспрямований та активний вплив державних органів управління на їхню діяльність через використання переважно ринкових важелів регулювання економіки із застосуванням сукупності специфічних форм і методів. Державна політика щодо регулювання створення та функціонування кластерів має тісно взаємодіяти та враховувати

основні моменти регіональної, промислової, бюджетної, податкової, інноваційної політики держави, розвиток малого та середнього бізнесу, науки та освіти. Серед способів впливу на кластери як суб'єкти господарювання доцільно виокремити економічне та правове регулювання.

Правове регулювання здійснюють через прийняття та вдосконалення правової бази (відповідного комплексу юридичних законів і поправок до них тощо). Вважаємо, що недосконалість законодавчої бази в питанні регулювання функціонування кластерів є одним із основних факторів, які ускладнюють їхнє впровадження у національну економіку. Розроблені на рівні центральних органів влади нормативно-правові документи з формування засад державної кластерної політики в Україні все ще не затверджені. Законодавче забезпечення кластеризації національної економіки, обмежується лише постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Питання, що стосуються діяльності кластерів, частково відображаються в деяких документах: «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 - 2020 р. р.»; «Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні» та «Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 р.» [94]. У 2007 р. Кабінет Міністрів України схвалив Державну цільову економічну програму «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008-2012 роки», в якій передбачалося створення нормативно-правової та науково-методичної бази для підтримки і розвитку різних типів підприємств, організацій інноваційної інфраструктури у складі кластер-технопарків [144]. У 2009 р. Міністерство регіонального розвитку та будівництва спільно з Національною академією наук України розробили проект «Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів» [134], який також поки що не набув статусу офіційного документа. У щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України одним із завдань держави на 2011 рік було визначено ініціювання пілотних проектів щодо створення кластерів за участю держави в основних галузях промисловості та створення інституційних передумов для розвитку мережевої взаємодії компаній [117]. Згадки про кластери є майже у

всіх державних документах, що стосуються інновацій, малого підприємництва, створення кластерів визнано одним із найважливіших напрямків у стратегіях розвитку багатьох областей України.

На нашу думку, для органів державної влади в питанні правового регулювання функціонування кластерів в Україні основними кроками повинні бути:

- робота із залучення України до існуючих міжнародних програм з підтримки кластерних ініціатив (RP7, RP8, EUREKA тощо), приєднання до Європейського кластерного меморандуму в межах співпраці із Європейським Союзом;

- розробка та затвердження закону про діяльність кластерів в Україні, в якому було б сформульовано визначення кластера, умови формування та функціонування, систему оподаткування, механізм взаємодії кластера із органами державної влади. Особливу увагу слід звернути на розробку фінансово-економічних механізмів забезпечення функціонування кластерів в межах закону із обґрунтуванням методів та інструментів державного регулювання, системи та умов отримання податкових пільг, дотацій та субвенцій;

- прийняття «Концепції створення кластерів в Україні», розробка на її основі національної стратегії впровадження кластерів на загальнодержавному та регіональному рівнях із узгодженням інших економічних програм уряду, що має передбачати їхню державну підтримку, надання ефективної технічної підтримки;

- формування методичного забезпечення, яке включало б розробку внутрішньокластерних нормативів, інструкцій, згідно зі специфікою економічних умов України, а також методичних вказівок щодо розробки фінансових планів, інструкцій з ведення бухгалтерського обліку [182, с.110];

- надання повноважень єдиному державному органу, який би відповідав за реалізацію державної кластерної політики, розробку системи моніторингу та показників оцінки економічної ефективності функціонування кластерів, а також

за проведення інформаційно-консультаційної роботи щодо їхньої діяльності в Україні. Вважаємо, що таким органом виконавчої влади, який на центральному рівні відповідатиме та контролювати ці процеси може бути Державне агентство з питань інвестицій та управління національними проектами, яке підконтрольне та підзвітне Кабінету Міністрів України, адже саме в його компетенції забезпечення реалізації державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління стратегічно важливими проектами, що забезпечують технологічне оновлення та розвиток реального сектору економіки України.

На нашу думку, розробка комплексного законодавчо-нормативного забезпечення регулювання кластерів та їхнього фінансового механізму повинна здійснюватися із залученням громадських організацій, представників бізнесу, влади, науки та освіти шляхом винесення проектів на публічне обговорення та включення результатів цієї співпраці в існуючі стратегії розвитку регіонів.

Особливу увагу, у процесі державного регулювання функціонування кластерів, доцільно звернути на створенню конкурентного середовища, яке є необхідною умовою розвитку ринкових відносин, являє собою результат взаємодії умов і чинників, які створюють необхідне оточення для досягнення суб'єктами господарювання конкурентних переваг. В умовах розвитку вітчизняної економіки існує досить велика ймовірність перетворення кластера на монополію, що негативно впливатиме на розвиток регіону, в якому він функціонує, стримуватиме розвиток інших суб'єктів господарювання.

Монополія являє собою тип структури ринку, який характеризується: присутністю на ринку єдиного виробника, що продає свою продукцію безлічі дрібних покупців, що діють незалежно один від одного; відсутністю товарів-замінників продукту монополіста, а також настільки суттєвими бар'єрами входу, що вхід нових фірм на ринок є неможливим [125, с.65]. Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 %, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції. Монопольним також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 % або менше,

але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам [5].

Органи державної влади регулюють і формують конкурентне середовище через контроль за дотриманням норм антимонопольного законодавства України, що, своєю чергою, забезпечує максимальне задоволення прав та потреб кінцевого споживача. Так, згідно зі ст.42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності. Антимонопольне законодавство в Україні визначає правові основи обмеження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за його дотриманням. Законами України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III, «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 1.01.1997 р. № 237/96-ВР, а також Господарським кодексом України від 16.01.2003 р. № 436-IV регулюються всі дії суб'єктів підприємницької діяльності, які спрямовані на створення перешкод для доступу на ринок інших і на встановлення дискримінаційних цін на свої товари [1, с.20]. У чинному Господарському кодексі України визначено, що антимонопольна конкурентна політика держави – це політика, яка спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах запобігання проявам дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально-орієнтованої економіки [52].

Сучасна конкурентна політика держави передбачає мінімальне втручання, захист малого і середнього підприємництва, вдосконалення контролю за економічною конкуренцією, вдосконалення системи державної допомоги, гармонізацію промислової та конкурентної політики, необхідність сприяння зниженню бар'єрів вступу на ринки олігопольного типу, створення загальнодоступної системи інформації про ціни, обсяги попиту й пропозиції тощо.

На нашу думку, для впливу на конкурентне середовище та запобігання виникненню явищ монополізму в процесі регулювання діяльності кластерів в Україні доцільно впроваджувати контроль за дотриманням норм антимонопольного законодавства інтегрованими структурами через впровадження та ведення статистичної бази діяльності усіх кластерів, яка б включала дані їхньої виробничо-господарської та фінансової діяльності. Важливим є аналіз динаміки цін на продукцію кластерів, адже найпоширенішими в Україні є зловживання цінового характеру. Органи державної влади також повинні проводити моніторинг і контроль за використанням державного фінансування та інструментів фінансового стимулювання діяльності кластерів, передбачити подання щорічної звітності за використання державних коштів відповідно до цілей та результатів діяльності інтегрованої структури.

Кластери на визначеній території можуть функціонувати за наявності відповідного інституційного середовища, яке називають (відповідно до теорії конкурентоспроможності М. Портера [133]) ключовим фактором успішного розвитку даних інтегрованих структур.

Інституційне середовище – це чіткий, упорядкований набір інститутів, що визначає обмеження для економічних суб'єктів, які формуються в межах тієї чи іншої системи координації господарської діяльності. Інституційне середовище є визначальним у моделі державного регулювання економічного зростання та визначається сукупністю факторів: правових, економічних, зовнішньоекономічних, соціокультурних та політичних. Учені за результатами багатьох досліджень, підтвердили тезу про те, що: «інституційне середовище істотно впливає на ефективність і темпи зростання економіки. Політично відкриті суспільства, де дотримуються норм закону та захищається приватна власність та ринковий розподіл ресурсів, зростають в три рази швидше та в 2,5 рази ефективніше, ніж суспільства, де свобода обмежена» [150, с.621-622]. Так, встановлено прямий зв'язок між темпами економічного зростання та результатами функціонування інститутів. Інститути відіграють важливу роль в

економічному житті, оскільки інституціональна основа суспільства визначає межі функціонування і напрями змін, еволюції суспільства загалом та економіки зокрема, забезпечує стабільність як функціонування, так і розвитку.

В Україні інституційне середовище є одним із найслабших місць та актуалізує чимало ризиків; характеризується ознаками нестабільності та є лише частково реформованим, що пояснюється ускладненим і тривалим переходом від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання. Система інститутів, що сформувалася в Україні за час незалежності – це помірно-авторитарна влада зі значним поширенням тіньової економіки та корупції, а задекларована на всіх рівнях ринкова економіка характеризується активним, але нерезультативним та безсистемним втручанням держави [198, с.166]. Тому сьогодні актуалізується проблема реформування та вдосконалення діючих інститутів. І ключова роль у цьому процесі, безсумнівно, повинна належати державі, зокрема у такому: публічність ключових рішень щодо регулювання діяльності кластерів, їх соціальна експертиза; увага не окремим суб'єктам кластера, а інтегрованій структурі загалом, контроль за дотриманням норм законодавства [103, с.141].

Важливе місце в системі державного регулювання займають прямі та непрямі ринкові методи стимулювання діяльності суб'єктів господарювання. Особливо актуальними ці питання є для кластерів зважаючи на їхній якісний склад, недостатній обсяг фінансового капіталу та актуальність впровадження таких територіально-інтегрованих структур в національну економіку.

Проте, на нашу думку в умовах дефіциту державного бюджету, військового конфлікту на Сході, і, як результат, підвищення видатків на оборону, зниження обсягів фінансування наукових досліджень, використання прямих методів є практично неможливими. Але у випадку зміни економічної ситуації в країні та реальної переорієнтації на інноваційний тип розвитку, яка декларується на всіх рівнях, основними заходами спрямованими на стимулювання формування та розвитку кластерів повинні бути:

- повне безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) проектів кластерів за рахунок коштів бюджетів;

- часткове (на рівні 50 %) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) проектів кластерів за умови використання для фінансування залишку власних джерел фінансового капіталу кластера;

- повна чи часткова компенсація (в залежності від обсягів та умов кредитування) відсотків, що сплачуються комерційним банкам за кредитування суб'єктів кластера.

Використання цих інструментів стимулювання діяльності може викликати велику кількість зловживань суб'єктами кластера, тому пріоритетними повинні бути все ж таки непрямі методи фінансового регулювання діяльності кластерів, серед яких ключову роль відіграють інструменти податкової політики, а саме податкові пільги, адже як свідчить світовий досвід, уряди розвинених країн з метою стимулювання формування кластерів використовують саме податкові пільги, а непряме фінансування. Слід зазначити, що діюча система оподаткування в Україні має переважно фіскальний характер та не стимулює належним чином ні виробництво, ні інновації.

Вважаємо, що основними заходами, які можуть сприяти активізації створення та підвищення ефективності діяльності кластерів в Україні можуть бути:

- звільнення від оподаткування частини прибутку фінансових та виробничих структур, яка буде спрямовуватися на фінансування наукових досліджень у кластерах;

- зниження ставки податку на прибуток для венчурних фірм та інвестиційних фондів, які фінансують чи (та) є суб'єктами кластера встановленням диференційованої податкової ставки в залежності від обсягів та умов надання такого фінансування;

- звільнення від оподаткування цільових, безоплатних надходжень (грантів), які отримані науковими та освітніми установами учасниками кластера в межах державних та міжнародних конкурсів та програм;

- надання податкових пільг із оподаткування (шляхом зниження ставки податку) доходів фізичних осіб та соціальних відрахувань стосовно виплат працівникам науково-дослідних установ учасників кластера в залежності від їхніх посад;

- зменшення бази оподаткування податку на прибуток, який отриманий комерційними банками за довгостроковими кредитами виданими для реалізації інноваційних проектів кластера;

- для новостворених підприємств учасників кластера доцільним є впровадження податкових канікул від 2 до 5 років в залежності від типу інновацій (впровадження нового продукту, нового методу виробництва, нового засобу виробництва, освоєння нового джерела постачання сировини, впровадження заходів з метою покращення життя населення);

- встановлення диференційованої відсоткової ставки податку на прибуток для виробничих структур в залежності від обсягу витрат, які спрямовуються на фінансування інновацій та наукових досліджень у структурі.

У використанні вище перелічених інструментів стимулювання діяльності кластерів, на нашу думку, обов'язковим є індивідуальний підхід до кожного кластера із врахуванням галузі його функціонування, якісної та кількісної структури, величини та доцільності зменшення податкового навантаження для запобігання зловживань учасниками кластера в питаннях отримання податкових пільг. Важливим є також аналіз ефективності податкових пільг шляхом порівняння витрат бюджету внаслідок їх надання суб'єктам кластера та додаткових надходжень в бюджет за рахунок податку на прибуток, який отриманий внаслідок стимулювання діяльності кластера та його суб'єктів.

Щодо використання інструментів податкової політики в питаннях регулювання діяльності кластерів в Україні, то сьогодні актуалізується проблема у сфері відносин на рівні «суб'єкт господарювання – держава» стосовно перенесення державного управління податками та зборами на регіональний рівень. Адже до формування кожного конкретного кластера потрібен індивідуальний підхід і в питаннях фінансового стимулювання, яке не

може бути однаковим для всіх, а має враховувати регіон, галузь, величину, структуру кластера, умови його формування. До складу місцевих податків і зборів, відповідно до чинного Податкового Кодексу входить лише податок на майно, єдиний податок, збір за місця паркування транспортних засобів та туристичний збір, інші фінансові інструменти стимулювання перебувають у сфері регулювання Кабміну, що може викликати труднощі у процесі їх використання у зв'язку із надмірною бюрократизацією органів державної влади в Україні.

Одним з стримуючих факторів у створенні кластерів є відсутність необхідної інформації про переваги такої форми інтеграції суб'єктів господарювання. Тому дуже важливо органами державної влади проводити інформаційну роботу у регіонах, яка може реалізовуватися через організацію наукових конференцій із залученням керівників та підприємців регіону, круглих столів, тренінгів щодо переваг кластерної моделі розвитку території, презентацій потенційних кластерів для обговорення проектів та пропозицій усіх зацікавлених в інтеграції сторін. У компетенції органів державної влади є формування комунікаційних майданчиків для потенційних учасників територіальних кластерів, у тому числі за рахунок їхньої інтеграції в процес розробки й обговорення стратегій регіонального розвитку, сприяння обміну досвідом між регіонами щодо формування кластерної політики.

Важливим етапом в інформаційній роботі є формування єдиної інформаційної бази, яка б включала дані про існуючі кластери, переваги кластерної моделі організації виробництва для потенційних учасників, створення електронної форми заявки для майбутніх суб'єктів кластера, бази даних діючих кластерів, методики їх формування. Доречною є розробка та функціонування інтернет-сторінки на сайті державних органів управління, наприклад на сайті Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами.

В основі інформаційної роботи повинні бути статистичні дані про діяльність кластерів, адже відсутність чіткої інформації та достовірних

статистичних даних не дає однозначної відповіді на питання їхньої кількості, кількості учасників, виробничих і фінансових результатів, впливу функціонуючих інтегрованих структур на економіку. А це ускладнює проведення досліджень з оптимізації їхньої діяльності, ідентифікації помилок та підвищення ефективності функціонування кластерів.

Отже, удосконалення системи державного регулювання функціонування кластерів можливе шляхом:

1. Удосконалення існуючої нормативно-правової бази функціонування кластерів: залучення України до існуючих міжнародних програм з підтримки кластерних ініціатив, розробки та затвердження закону про діяльність кластерів в Україні, прийняття «Концепції створення кластерів в Україні», формування методичного забезпечення, інструкцій з ведення бухгалтерського обліку, надання повноважень єдиному державному органу, який би відповідав за реалізацію державної кластерної політики.

2. Формування сприятливого інституційного середовища функціонування кластерів: публічність ключових рішень щодо регулювання діяльності кластерів, увага інтегрованим структурам загалом, а не окремим її суб'єктам, контроль за дотриманням норм законодавства.

3. Створення конкурентного середовища функціонування кластерів: контроль за дотриманням норм антимонопольного законодавства інтегрованими структурами, моніторинг і динаміка цін на продукцію кластерів, передбачення звітності за використання державного фінансування та інструментів фінансового стимулювання діяльності кластерів.

4. Використання прямих та непрямих фінансових методів регулювання діяльності кластерів, що сприятиме формуванню достатнього обсягу та ефективного використання їх фінансового капіталу:

4.1. Прямі фінансові методи регулювання діяльності кластерів: повне безвідсоткове кредитування, часткове (на рівні 50 %) безвідсоткове кредитування, повна чи часткова компенсація відсотків, що сплачуються комерційним банкам за кредитування.

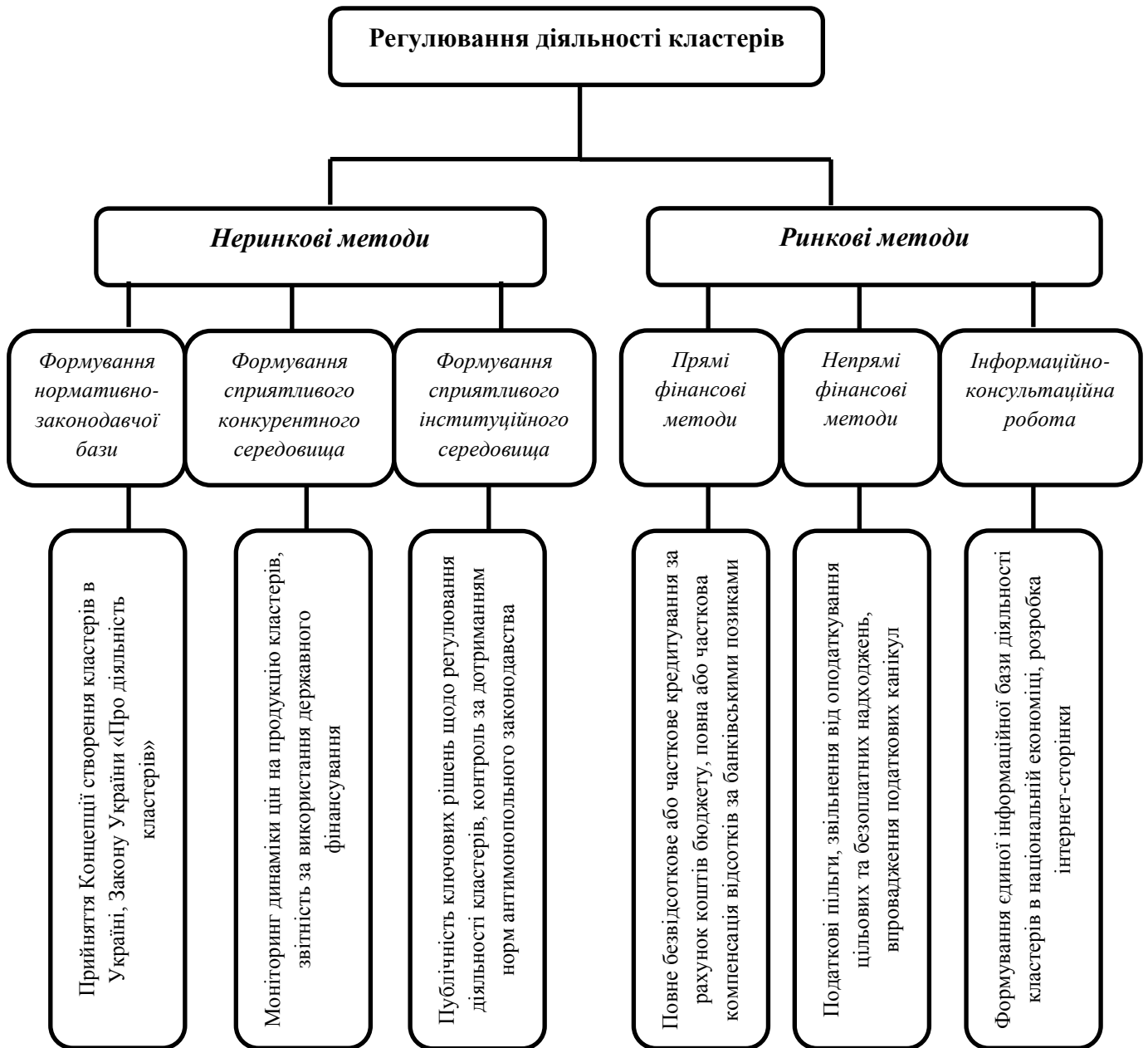

Рис. 3.4. Система державного регулювання діяльності кластерів в економіці України

4.2. Непрямі фінансові методи регулювання діяльності кластерів: податкові пільги – звільнення від оподаткування частини прибутку суб’єктів кластера, яка буде спрямовуватися на фінансування науково-дослідних робіт; зменшення бази оподаткування та ставки податку на прибуток у випадку фінансування суб’єктами кластера інноваційних проектів, звільнення від оподаткування цільових та безоплатних надходжень, надання податкових пільг із оподаткування доходів фізичних осіб працівників кластера, впровадження

податкових канікул від 2 до 5 років для новостворених підприємств в межах кластера.

5. Підвищення поінформованості суб'єктів господарювання щодо переваг та можливостей співпраці в межах кластера: формування єдиної інформаційної бази, розробка та функціонування інтернет-сторінки на сайті Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами.

Незважаючи на абсолютно обґрунтовану участь держави в питаннях регулювання діяльності кластерів, ключову роль у формуванні та функціонуванні таких об'єднань все ж виконують бізнес-структури. Саме від їхньої готовності до інтеграції, продуктивної співпраці, наявності налагодженої кооперації, встановлених неформальних зв'язків можливе формування та функціонування кластерів на визначеній території. Суб'єктам господарювання належить основна роль у формуванні кластерів, тоді як органи влади є тільки катализаторами цих процесів і мають формувати відповідні передумови для функціонування кластерів. На нашу думку, суб'єкти кластера в процесі його функціонування повинні вирішувати такі завдання, відображені у відповідних засновницьких документах:

- окреслення кола бізнес-структур, які виступатимуть ініціаторами формування кластеру, в розпорядженні яких є необхідні фінансові, матеріальні, трудові та інтелектуальні ресурси, достатні для створення дієвої його структури;

- визначення переліку всіх підприємств, що входять до складу кластера і на основі цього – формування його структури з виділенням питань, що стосуються юридичних сторін оформлення взаємовідносин, відображення всіх видів взаємодії як в рамках інтегрованої структури так і поза її межами;

- чітке і однозначне формулювання основних завдань та цілей створення кластера і на їхній основі – окреслення конкретних шляхів досягнення;

- розробка системи управління кластером, визначення суб'єкта управління, його повноважень та функцій, шляхів їх реалізації, міри відповідальності;

- розрахунок сукупної потреби у фінансовому капіталі, достатньому для

досягнення поставлених цілей, можливостей та конкретного вкладу окремих членів у його формування, а також джерел та правил залучення додаткового фінансового капіталу у разі його недостатності;

- обґрунтування стратегії розвитку кластера у цілому та окремих його учасників на коротко-, середньо- та довгострокову перспективи, а також визначення ролі та функцій окремих учасників у її реалізації;

- інформаційне забезпечення функціонування кластера, у тому числі – визначення джерел та вимог до змісту, обсягу і оформлення інформації, її споживачів, шляхів розповсюдження та кінцевих результатів використання;

- створення форм консолідованої фінансової звітності (внутрішньої і зовнішньої), порядку та відповідальних за її ведення.

Пропонується наступна структурно-функціональна схема кластера (рис.3.5), яка, на нашу думку, повинна включати такі підсистеми: Координаційну Раду як орган управління кластером, фінансово-організаційний центр як суб'єкт управління фінансовим капіталом, виробників продукції, науково-освітній центр як інноваційний і дослідницький осередок та сервісні й допоміжні компанії-постачальники комплектуючих та послуг. Дана схема дозволить на практиці реалізувати процес оптимізації формування та використання фінансового капіталу кластера відповідно до визначеного в пункті 3.1 алгоритму.

Процес формування та використання фінансового капіталу кластера визначається якісним і кількісним його складом, ефективністю взаємодії між учасниками об'єднання. Як свідчать проведені дослідження складу кластерів, до наявних кластерів в Україні входять переважно малі та середні підприємства, науково-дослідні та освітні установи. Співпраця ж фінансово-кредитних установ із виробничим сектором у межах українських кластерів – поодиноким явищем.

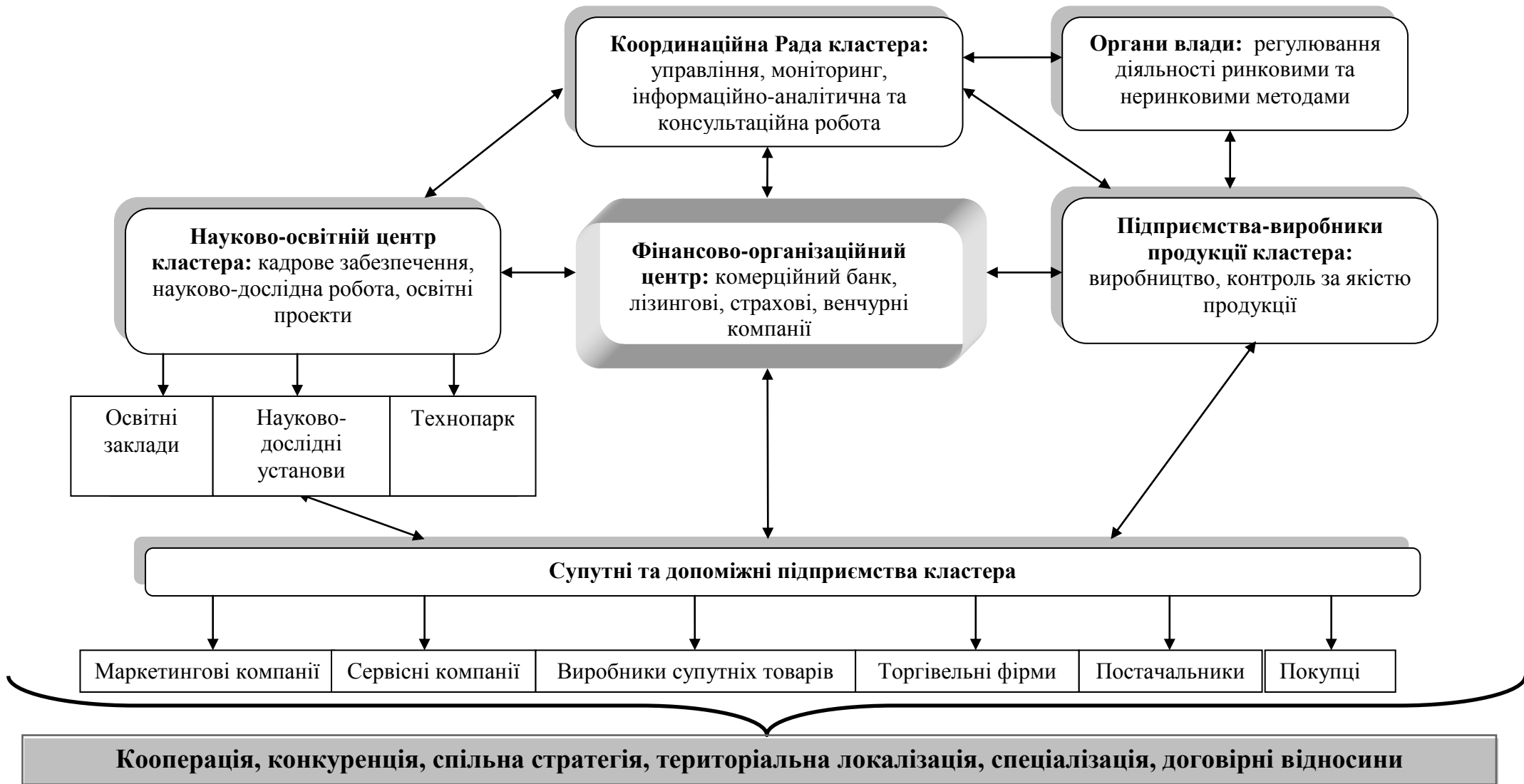

Рис. 3.5. Структурно-функціональна схема кластера. Джерело: розроблено автором

Саме тому багато кластерів завершують свою діяльність, так і не розпочавши її. Основна причина — відсутність необхідного обсягу фінансового капіталу та доступу до джерел його формування. Адже процес створення кластера, розвиток і підтримка його інфраструктури вимагають певних витрат не лише на початковому етапі. Не меншими будуть витрати й на фінансування окремих проектів структури. Тобто одну із ключових ролей у структурі буде відігравати певний фінансово-організаційний центр, який відповідав би за формування фінансового капіталу в кластері та виконував водночас контролюючі та розрахунково-касові функції у кластері. Не менш важливу роль у процесі формування та функціонування кластера відіграють освітні та науково-дослідні заклади, на яких покладається функція реалізації інноваційного потенціалу кластера.

Наявність великої кількості структуроутворюючих елементів, їх організаційно-правова і фінансово-господарська різноманітність, умови інтеграції формують певні специфічні особливості управління кластером. У межах інтегрованої структури реалізується специфічна система управління, яку можна визначити як певну впорядковану систему взаємозалежних елементів, що функціонує для забезпечення постійного управлінського впливу та спрямована на одержання певних результатів на основі визначеної стратегії розвитку.

Управління кластером має базуватися на принципах цілісності, узгодженості, плановості та ефективності. Важливим є застосування принципу системності у процесі управління, який дає змогу визначити структуру проблеми, направленість і систему її рішень, взаємозв'язки компонентів системи та черговість їхнього удосконалення.

Наявність і потребу в координаційному органі, який би оперативно здійснював збір, обробку інформації та прийняття управлінських рішень, а також стимулювання лише об'єктивно необхідних взаємодій між учасниками, підтверджують також дослідження групи авторів під керівництвом Г. К. Броншпак [25, с.151]. Про доцільність формування підсистеми у складі

кластера, яка виконує функції координаційного центру у зв'язку із недосконалістю процесів самоорганізації суб'єктів господарювання, відзначається і в працях інших дослідників [182, с.103].

Тому, суб'єктом управління кластером доцільно визначити Координаційну Раду, в склад якої слід включити керівників і представників виробничих, науково-дослідних, фінансових організацій-членів кластера на рівних умовах як координаторів окремих напрямів розвитку інтегрованого об'єднання. Координаційна Рада виступає інститутом, що створює сприятливі параметри факторів діяльності кластера: виробничо-технологічні (центри колективного користування обладнанням, оптимальні схеми операційної оренди), орендні (пільгова оренда виробничих і офісних приміщень), нематеріальні (консалтингова допомога із захисту інтелектуальної власності, юридичні та фінансові консультаційні послуги) [181, с.55].

Важливою функцією, яку повинна реалізовувати Координаційна Рада кластера, є поєднання стратегій різних господарюючих суб'єктів, що діють у кластері, а також їхня інформаційна підтримка. Це дозволяє забезпечити більш систематизоване й ефективне спільне функціонування та конкуренцію як усередині кластера, так і в межах регіону або за його межами. Інформаційна підтримка включає різні види консультаційної допомоги при формуванні структури суб'єктів господарювання, їх зв'язків один із одним, у процесі подальшого функціонування інтегрованої структури [181, с.55].

Об'єктом управління у кластері є структуроутворюючі підсистеми та елементи кластера, між якими існують складні багатоступеневі відносини. Зміна будь-яких зв'язків і взаємозалежностей викликає необхідність у перегляді стратегії управління інтегрованою структурою, проте не має впливати на кінцеві результати функціонування кластера в цілісній системі.

Висновки до третього розділу

Дослідження оптимізації формування фінансового капіталу кластерів та регулювання їхньої діяльності в економіці України дають змогу зробити наступні висновки:

1. Оптимізацію фінансового капіталу кластера слід розглядати як процес, що передбачає формування такого обсягу фінансування інтегрованої структури та співвідношення власних і позичкових джерел формування фінансового капіталу, при якому прибуток як результат функціонування системи був би максимальним. Дане завдання реалізується через побудову системи управління фінансовим капіталом, що обумовлено складністю та різноманітністю зовнішніх і внутрішніх фінансових відносин між суб'єктами інтегрованої структури.

2. Підвищення ефективності використання фінансового капіталу кластера у процесі виробничо-господарської та інвестиційної діяльності здійснюється шляхом управління фінансовими потоками, трансакційними витратами та складом і структурою кластера. Встановлено, що оцінка використання фінансового капіталу кластера повинна здійснювати як на рівні учасників, так і на рівні об'єднання в цілому, що зумовлено особливостями функціонування кластера як суб'єкта господарювання.

3. Обґрунтування оптимальної структури кластера здійснюється за допомогою таксонометричного методу, в основі якого порівняння очікуваних вигод суб'єктів кластера шляхом нормування їх значень, визначення точки еталону та розрахунок таксонометричного показника. Він дозволяє визначити оптимальну структуру кластера при якій максимально будуть реалізовані економічні інтереси його учасників та об'єднання в цілому.

4. Для математичної реалізації процесу оптимізації формування фінансового капіталу в кластері в роботі використано метод економіко-математичного моделювання. Як результат, запропоновано дві моделі оптимізації формування фінансового капіталу у кластері за умови самофінансування інтегрованої структури та використання позикового

фінансового капіталу. Знайдено оптимальний показник фінансування кожної з підсистем протягом шести місяців при відомих лімітах і потребі у фінансуванні за двох варіантів формування фінансового капіталу, за якого критерій оптимальності – прибуток досягне максимального значення.

5. Державне регулювання функціонування кластерів доцільно розглядати як цілеспрямований та активний вплив державних органів управління на їхню діяльність через використання переважно ринкових важелів регулювання економіки із застосуванням сукупності специфічних форм і методів. Основна функція органів державного управління в питанні регулювання діяльності кластерів в Україні повинна бути спрямована на формування сприятливих умов для їхнього функціонування і ґрунтуватись на мінімальному втручанні й оптимальному поєднанні ринкових та неринкових методів регулювання діяльності кластерів у національній економіці.

6. Обґрунтовано основні завдання суб'єктів господарювання в процесі функціонування кластерів, серед яких: окреслення кола бізнес-структур, які виступатимуть ініціаторами формування кластера; визначення його якісного та кількісного складу; формулювання основних завдань та окреслення конкретних шляхів їх досягнення; розробка системи управління кластером; визначення сукупної потреби у фінансовому капіталі, достатньому для досягнення поставлених цілей; розробка стратегії розвитку кластера у цілому та окремих його учасників на коротко-, середньо- та довгострокову перспективи; інформаційне забезпечення функціонування кластера; визначення форм консолідованої фінансової звітності, порядку та відповідальних за її ведення.

Основні наукові положення розділу висвітлено в працях: [29], [32], [38].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні рекомендації щодо формування і використання фінансового капіталу кластерів, окреслено перспективи їхнього розвитку в економіці України.

Відповідно до поставлених завдань та отриманих науково-практичних результатів сформульовано такі висновки:

1. Формування фінансового капіталу кластерів визначається такими особливостями: умови функціонування кластера як суб'єкта господарювання; організаційна структура; якісний та кількісний склад об'єднання; рівень, дієвість і функціональність взаємозв'язків між учасниками кластера; ступінь змінності учасників кластера; сукупність зовнішніх (загальноекономічна та політична ситуація в країні, кон'юнктура товарного ринку, законодавчо-нормативне регулювання) і внутрішніх (напрямок діяльності, стадія та тривалість життєвого циклу, система управління інтегрованою структурою) факторів. Із врахуванням цього фінансовий капітал кластера – єдина система, яка складається з окремих підсистем, що представляють собою частину фінансового капіталу окремих учасників інтегрованої структури, виділеного ними на добровільних, договірних засадах для реалізації конкретних завдань та досягнення спільних, заздалегідь визначених цілей соціально-економічного розвитку.

2. Методологічні та методичні підходи до дослідження фінансового капіталу кластерів визначаються особливостями об'єкта дослідження. Ці особливості, а також бачення сутності фінансового капіталу кластера як відкритої та динамічної системи, обумовлюють застосування системного підходу до його вивчення із використанням загальних принципів, які мають бути основою дослідження фінансового капіталу кластерів: цілісності, структурності, ієрархічності, взаємозалежності, невизначеності, динамічності та безперервності, наукового обґрунтування, системності, етапності та комплексності, детермінізму.

3. Сучасний стан фінансового забезпечення розвитку економіки України визначається загальноекономічною ситуацією в країні, відсутністю реальних структурних перетворень у національній економіці, а також економічним спадом останніх років. Статистичні дані свідчать про суттєве зниження основних макроекономічних показників протягом 2008-2014 р. р. разом із зростанням кількості збиткових підприємств та негативного сальдо їхньої діяльності. Показники функціонування банківської системи теж свідчать про погіршення її фінансового стану, ліквідності та рентабельності. Ці негативні тенденції є однією із причин недостатнього поширення інтегрованих структур в національній економіці, кількість яких протягом 2010-2014 р.р. знизилася на 3,9%, що пов'язано також із процесами концентрації промислового виробництва.

4. На основі проведеного дослідження можна констатувати, що кластери є поширеною формою інтеграції суб'єктів господарювання у світовій економіці, особливо в країнах Північної Америки та Західної Європи. Спільними рисами функціонування кластерів у цих регіонах є законодавча і фінансова підтримка органів державного управління, пріоритетність у розвитку інновацій, співпраці науки та виробництва. Основними джерелами формування фінансового капіталу кластерів цих регіонів є власні кошти підприємств-учасників кластерів, кошти регіональних бюджетів, державних інноваційно-інвестиційних фондів, програм регіонального та кластерного розвитку, а також кошти венчурних компаній.

5. Аналіз функціонування кластерів у дев'яти економічних районах України дозволив виокремити такі особливості їх створення та діяльності: більшість кластерів сформована у регіонах із невисоким рівнем розвитку промисловості, низькими макроекономічними показниками; ініціаторами формування виступають регіональні торгово-промислові палати, підприємці та (або) міжнародні організації а в окремих випадках – науково-дослідні і вищі навчальні заклади; банківські структури не є повноцінними партнерами у складі функціонуючих кластерів; діяльність має переважно консультаційно-

посередницький характер. Джерелами формування фінансового капіталу кластера є власні кошти підприємств-учасників кластера, кошти міжнародних організацій та програм, спонсорська допомога бізнес-структур, благодійні внески юридичних і фізичних осіб, дотації та субсидії з державного та місцевих бюджетів. При цьому механізм формування фінансового капіталу децентралізований: кожен суб'єкт кластера самостійно здійснює пошук та залучення фінансового капіталу, веде фінансову звітність і відповідає за результати його використання.

6. Оптимізація формування та використання фінансового капіталу кластера передбачає формування достатньої величини фінансового капіталу та такого співвідношення власних та позикових джерел, за якого прибуток як результат функціонування структури був би максимальний. Оптимізація фінансового капіталу кластера повинна забезпечувати неперервність процесу його формування, ефективне використання та розподіл фінансових результатів діяльності у відповідності до завдань розвитку як об'єднання у цілому, так і окремих його членів. Управління фінансовим капіталом кластера здійснюється через управління його складом і структурою, фінансовими потоками, трансакційними витратами.

7. Запропоновано дві моделі оптимізації формування фінансового капіталу у кластері за умови самофінансування інтегрованої структури та використання позикового фінансового капіталу. Критерієм оптимізації визначено прибуток як показник, що найбільш повно відображає якісні та кількісні параметри використання фінансового капіталу. Знайдено оптимальний показник фінансування кожної з підсистем протягом шести місяців при відомих лімітах і потребі у фінансуванні за двох варіантів формування фінансового капіталу.

8. Визначено роль органів державного управління та суб'єктів господарювання у процесі створення та діяльності кластерів у національній економіці. Встановлено, що державна політика кластеризації національної економіки включає ринкові та неринкові методи регулювання функціонування кластерів і повинна бути спрямована на формування сприятливого середовища

для функціонування кластерів. Запропоновано структурно-функціональну схему кластера, яка дозволить на практиці оптимізувати формування фінансового капіталу, обґрунтовано основні завдання, які мають вирішувати суб'єкти кластера в процесі його функціонування.

Результати дисертаційної роботи доцільно використовувати для удосконалення формування та використання фінансового капіталу кластерів з метою забезпечення їхньої фінансово-господарської та інвестиційної діяльності необхідним обсягом фінансового капіталу та підвищення ефективності його використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Т. В. Особливості антимонопольної політики України / Т. В. Акімова. // Економіка та держава. – 2010. – №12. – С. 18-20.
2. Алексеєнко Л. М. Фінансовий капітал в економічній системі держави / Л. М. Алексеєнко. // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 7-13.
3. Алексеєнко М. Д. Структура капіталу комерційного банку / М. Д. Алексеєнко. // Фінанси України. – 2001. – №4. – С. 123–131.
4. Алтухова Н. Методика оцінювання ефективності конфігурації виробничого кластера на основі таксонометричного методу / Н. Алтухова. // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 3 (32). – С. 122-129.
5. Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.amc.gov.ua>.
6. Архиреев С. И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С. И. Архиреев. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288 с.
7. Асаул Л. Н. Строительный кластер – новая региональная производственная система [Електронний ресурс] / Л. Н. Асаул. // Экономика строительства. – 2004. – № 6. – Режим доступу до ресурсу: <http://mbrk.ru>.
8. Асоціація Кластер «Продукти моря» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.seafood-cluster.org
9. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента: Как управлять капиталом? / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1995.–382 с.
10. Баранова В. Г. Страховий капітал: проблеми формування / В. Г. Баранова. // Економічні інновації: збірник наукових праць. – 2012. – №49. – С. 82–88.
11. Барр Р. Политическая экономия : в 2 т. / Р. Барр ; пер. с фр. – М. : Международные отношения. – Т.1. – 1995. – 608 с.
12. Белолипецкий В. Г. Финансы фирмы : курс лекций/ В. Г. Белолипецкий. – М. : ИНФРА, 1998. – 298 с.

13. Белоусова І. А. Управління трансакційними витратами в системі фінансової безпеки підприємств та корпорацій / І. А. Белоусова, О. А. Кириченко. // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2010. – № 3. – С. 72-80.
14. Бем Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика теорий процента на капитал / Е. Бем Баверк. – М. : ДиректМедиа Паблшинг, 2007. – 639 с.
15. Беновська Л. Я. Обґрунтування ролі фінансових механізмів реального сектора економіки у забезпеченні конвергентного розвитку регіонів / Л. Я. Беновська. // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2013. – №2(17). – С. 46-53.
16. Бернар Ив. Толковый экономический и финансовый словарь / Ив. Бернар, Жан-Клод Колли. – М. : Межд. отношения, 1994. – 783 с.
17. Біла О. Г. Фінансове планування та прогнозування : навч. посіб. / О. Г. Біла. – Львів : Компакт –ЛВ, 2005. – 312 с.
18. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000. – 512 с.
19. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 720 с.
20. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – 528 с.
21. Борисов Е. Ф. Экономическая теория : учеб. пособие / Е. Ф. Борисов. – [2-е изд.]. – М. : Юрайт, 1999. – 384 с.
22. Бороненко В. Изучение кластера в повышении конкурентоспособности региона / В. Бороненко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 50-51.
23. Борщ А. Г. Економічна природа капіталу та фінансових ресурсів підприємства: точка зору на дискусійну проблему / А. Г. Борщ. // Облік та фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 137-140.

24. Брикова І. В. Механізм реалізації кластерного потенціалу регіонів України / І. В. Брикова. // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 4. – С. 48-56.
25. Броншпак Г. К. Модель Леонтьєва в мікроекономіці: стратегія управління діяльністю кластера молочного профіля : монографія / Г. К. Броншпак, П. Т. Бубенко, С. І. Чернишов. – Х.: [б.в.], 2009. – 323 с.
26. Буряк П. Ю. Трансформація підприємницьких структур в умовах інтеграції / П. Ю. Буряк, О. В. Лівіновська // Вісник державної фінансової академії. – 2010. – № 18. – С. 292-296.
27. Буряковський В. В. Фінанси підприємств : навч. посібник / В. В. Буряковський, В. Я. Кармазин, С. В. Каламбет; за ред. В. В. Буряковського. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006. – 246 с.
28. Буснюк С. В. Агропромислові кластерні формування як ефективний механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С. В. Буснюк. // Актуальні проблеми розвитку регіональних АПК : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк : ЛНТУ, 2011. – С.102-103.
29. Буснюк С. В. Державне регулювання процесу формування та функціонування кластерів в Україні / С. В. Буснюк. // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 23-28.
30. Буснюк С. В. Особливості формування інтегрованих структур кластерного типу в економіці України / С. В. Буснюк. // Управління стійким розвитком регіону: стан, проблеми та перспективи : матеріали науково-практичної конференції 15 червня 2012 р. – Павлоград, 2012. – С.24-28.
31. Буснюк С. В. Особливості функціонування інтегрованих структур кластерного типу в європейській економіці / С. В. Буснюк. // Економіка та держава. – 2013. – №1. – С. 67-70.
32. Буснюк С. В. Перспективи формування в Україні інтегрованих структур кластерного типу / С. В. Буснюк. // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали міжнародної науково-

практичної конференції 15-16 листопада 2012. – Харків : ХНЕУ, 2012. – 72 с. – С. 207-210.

33. Буснюк С. В. Роль фінансового капіталу у функціонуванні інтегрованих структур кластерного типу / С. В. Буснюк. // Стратегія подолання економічної кризи: сутність та практичне застосування : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. – ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». – Одеса : ЦЕДР, 2012. – С.123-125.

34. Буснюк С. В. Світовий досвід формування фінансового капіталу в кластерних структурах / С. В. Буснюк. // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Том XII, сер. «Економіка», вип. 244 «Актуальні проблеми управління зовнішньоекономічною діяльністю». – Донецьк, – 2012. – С. 234-242.

35. Буснюк С. В. Теоретичні аспекти формування фінансового капіталу інтегрованих структур бізнесу / С. В. Буснюк. // Економічний дисбаланс країни: проблеми та шляхи вирішення : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. – «Львівська економічна фундація», 2012. – Ч.І. – С.18-19.

36. Буснюк С. В. Фінансовий капітал кластерних структур в Україні / С. В. Буснюк. // Сталий розвиток підприємств, регіонів, країн : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції . – Дніпропетровськ : ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2012. – Т. 2. – 240 с. – С.191-192.

37. Буснюк С. В. Фінансово-економічні передумови формування та функціонування кластерів на Волині / С. В. Буснюк. // Економіст. – 2014. – № 10. – С. 42-45.

38. Буснюк С. В. Формирование оптимальной структуры и системы управления кластером / С. В. Буснюк. // НПЖ «Проблемы экономики и менеджмента». – 2014. – №1 (№29). – С.17-23.

39. Бушуева М. А. Синергия в кластере [Електронний ресурс] / М. А. Бушуева. // Интернет-журнал «Наукоеведение». – 2012. – №4. – С.1-6. – Режим доступу до ресурсу: <http://naukovedenie.ru>.

40. Васильєва Т. А. Трансакційні витрати як фактор формування ринкової інфраструктури / Т. А. Васильєва, І. М. Боярко. // Вісник СумДУ. Сер. «Економіка». – 2012. – № 4. – С.125-129.
41. Внукова Н. М. Услуги банков как обеспечение кластерных инициатив трансграничного сотрудничества / Н. М. Внукова. // Банкир. – 2007. – № 1. – С. 56-60.
42. Войнарєнко М. П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М. П. Войнарєнко. // Економіст. – 2008. – №10. – С. 27–30.
43. Воробйов Ю. М. Інтеграція капіталів учасників фінансово-промислових груп / Ю. М. Воробйов. // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – №1. – С. 14-19.
44. Воробйов Ю. М. Теоретичні основи фінансового капіталу підприємств / Ю. М. Воробйов. // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 62-69.
45. Гальчинський А. С. Теорія грошей / А. С. Гальчинський. – К. : Основи, 1998. – 415 с.
46. Ганін В. І. Методологія соціально-економічного дослідження : навч. посіб./ В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – 224 с.
47. Ганущак-Єфіменко Л. М. Імітаційна модель управління розвитком інноваційного потенціалу підприємств машинобудівної галузі / Л. М. Ганущак-Єфіменко. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6 (96). – С. 73-79.
48. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
49. Гильфердинг Р. Финансовый капитал: новейшая фаза в развитии капитализма / Р. Гильфердинг. – М. : Государственное изд-во, 1924. – 481 с.
50. Глущенко В. В. Інтегровані структури суб'єктів господарювання: визначення, сучасний стан функціонування та розвиток / В. В. Глущенко, Ю. В. Параніч. – Х.: СПД ФО Лібуркіна Л.М., 2005. – 64 с.

51. Гончаров С. М. Глумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір. – Рівне : НУВГП, 2008. – 268 с.
52. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
53. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
54. Гуренко Т. О. Сучасний погляд на власний капітал / Т. О. Гуренко. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – №181. – С. 79–84.
55. Данько М. Реорганізація підприємств в контексті формування корпоративних структур / М. Данько. // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 64-70.
56. Дворцов В. И. Пространственное развитие территории на основе кластерных технологий / В. И. Дворцов. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2008. – №2. – С. 61-68.
57. Демківський А. В. Гроші і кредит : навч. посіб. / А. В. Демківський. – К.: Дакор, 2007. – 528 с.
58. Денисенко Д. Є. Еволюція тлумачення сутності капіталу та його функцій / Д. Є. Денисенко. // Економіка та держава. – 2012. – №3. – С. 91–93.
59. Департамент культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.culture.kharkov.ua>
60. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
61. Державне підприємство "Інформаційно-ресурсний центр" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://irc.gov.ua/ua/Poshuk-v-YeDR.html>.

62. Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш, С. Фішер ; пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко. – К. : Основи, 1996. – 814 с.
63. Дрозд Н. В. Інституційна структура ринку фінансового капіталу [Електронний ресурс] / Н. В. Дрозд // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Znprnudps/2010_1/pdf/10dnvfcм.pdf.
64. Дрозд Н. В. Концептуальні підходи до розуміння категорії фінансового капіталу / Н. В. Дрозд. // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Вип.251: В 6 т. – Т.IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 889–895.
65. Дрозд Н. В. Міжнародні потоки капіталу та підтримка фінансової стабільності після глобальної фінансової кризи / Н. В. Дрозд. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Економіка. – Вип. 139. – 2012. – С. 61-64.
66. Дрозд Н. В. Розвиток ринку фінансового капіталу в умовах глобалізації / Н. В. Дрозд. // Теоретичні та прикладні питання економіки: Збірник наукових праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип. 19. – С. 191–197.
67. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [відп. ред. С.В. Мочерний]. – К. : Вид. центр «Академія». – Т.1. – 2000. – 864 с.
68. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [відп. ред. С.В. Мочерний]. – К. : Вид. центр «Академія». – Т.2. – 2001. – 848 с.
69. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [відп. ред. С.В. Мочерний]. – К. : Вид. центр «Академія». – Т.3. – 2002. – 864 с.
70. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В.Д. Базилевича. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
71. Єрмошкіна О. В. Вартість обслуговування фінансових потоків / О. В. Єрмошкіна. // Економічний простір. – 2009. – № 22/1. – С. 99–111.

72. Заклучний звіт про результати виконання міської Програми розвитку туризму в м. Вознесенську на 2003–2010 р. р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.voznesensk.org.
73. Зарічна Н. Міжнародний досвід створення та розвитку фінансових кластерів / Н. Зарічна. // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1 (6). – С. 59-65.
74. Зеленіна О. О. Позиковий капітал як складова капіталу підприємства: місце та бухгалтерська природа / О. О. Зеленіна. // Вісник ЖДТУ. – 2011. – №1. – С. 53–60.
75. Зятковський І. В. Фінанси підприємств : навч. посібник / І. В. Зятковський. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : Кондор, 2003. – 364 с.
76. Іващук Т. О. Методи та моделі прийняття інвестиційних рішень : навч. посіб. / Т. О. Іващук. – Тернопіль : ТАНГ «Економічна думка», 2004. – 219с.
77. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація / В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2007. – 528 с.
78. Іонін Є. Є. Фінансова аналітика сучасного бізнесу: моногр. / Є. Є. Іонін, М. М. Овчинникова. – Донецьк: ДонНТУ, 2013. – 304 с.
79. Ионин Е. Е. Концепция сохранности финансового капитала: аналитический аспект / Е. Е. Ионин. // Финансы, учет, банки: Сб. науч. тр. – 2012. – С. 30–40.
80. Ионин Е. Е. Развитие региональных кластеров в странах с формирующимися рынками / Е. Е. Ионин, А. Г. Беспалова. // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2013. – №5. – С. 87–94.
81. Ионин Е. Е. Финансовый капитал: теоретико-методологические аспекты / Е. Е. Ионин. // Финансы, учет, банки: Сб. науч. тр. – 2014. – С. 20–28.
82. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

83. Кальченко О. М. Кластеризація в туристичній галузі / О. М. Кальченко. // Вісник Чернігівського державного технічного університету. Сер. Економічні науки. – 2009. – № 39. – С.186-195.
84. Карданская Н. Л. Принятие управленческого решения : Учебник для вузов / Н. Л. Карданская. – Москва: ЮНИТИ, 1999. – 408 с.
85. Кизим Н.А. Крупномасштабные экономико-производственные системы: организация и хозяйствование / Н. А. Кизим. – Харьков: Бизнес-информ, 1999. – 228 с.
86. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Экономика, 1992. - 447 с.
87. Кластер деревообробки та меблевого виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// domv.lviv.ua](http://domv.lviv.ua)
88. Кластер Інформаційних Технологій та Послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.it-bpo.lviv.ua>
89. Кластер сільського туризму «Оберіг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oberig.km.ua/>
90. Кластери та інноваційний розвиток України [Електронний ресурс] // Український фонд підтримки підприємництва – Режим доступу: <http://ufpp.gov.ua>.
91. Кластеры – инструмент развития экономики региона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ipkadr.ru
92. Ковалева А. М. Финансы фирмы / А. М. Ковалева, М. Г. Лапушта, Л. Г. Скамай. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 521 с.
93. Козенкова Т. Управление денежными потоками группы компаний [Електронний ресурс] / Т. Козенкова // Экономика и жизнь – Режим доступу до ресурсу: <http://www.eg-online.ru/article/51672/>
94. Концепція створення кластерів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html
95. Корбутяк В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Корбутяк. – Рівне : НУВГП, 2010. – 176 с.

96. Корнєєв В. В. Рух капіталу і фінансова логістика / В. В. Корнєєв // Фінанси України. – 2002. – № 11. – С. 23-31.
97. Костіна Н. І. Гроші та грошова політика / Н. І. Костіна. – К. : НІОС, 2001. – 224 с.
98. Кратінов Р. О. Теоретико-методологічні засади формування регіонального рекреаційно-туристичного комплексу / Р. О. Кратінов. // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 36-43.
99. Кропельницька С. О. Формування і розвиток кластера дитячого молочного харчування / С. О. Кропельницька. // Кластерный подход к управлению и развитию регионов: сборник научных докладов VI международной научно-практической конференции 21-22 июня 2012 г. – Севастополь, 2012. – С. 43-46.
100. Крупка М. І. Основи економічної теорії: підручник. / М. І. Крупка, П. І. Острочерх, С. К. Реверчук. – Київ: Атіка, 2011. – 344 с.
101. Кузьмін О. Є. Кластери як важливий чинник залучення інвестицій на промислові підприємства / О. Є. Кузьмін, Л. О. Саталкіна. // Бізнес Інформ. – 2013. – №4. – С. 127–134.
102. Кузьмінський В. О. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В. О. Кузьмінський. // Фінанси України. – 2003. – №2. – С. 124–132.
103. Левковець Е. Н. Роль государства в кластеризации экономики: теоретико-методологический аспект / Е. Н. Левковець. // Бізнес Інформ. – 2011. – № 1. – С. 136-143.
104. Лещук В. П. Роль фінансового капіталу у формуванні інтегрованих структур бізнесу / В. П. Лещук. // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2010. – С. 178–180.
105. Лещук В. П. Фінансовий капітал фінансово-промислових груп: формування, використання та перспективи розвитку : моногр. / В. П. Лещук. – Луцьк, 2011. – 476 с.
106. Лещук В. П. Кластер як інноваційна форма розвитку підприємств / В.П. Лещук, С.В. Буснюк. // Сучасні проблеми управління підприємствами:

теорія та практика : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків : ХНЕУ, 2011. – С.199-202.

107. Лещук В. П. Особливості формування фінансового капіталу кластерних структур в економіці України / В. П. Лещук, С. В. Буснюк. // Сталий розвиток економіки. – 2012. – №6. – С. 292–296.

108. Лещук В. П. Роль кластерів в підвищенні конкурентоспроможності регіонів / В. П. Лещук, С. В. Буснюк. // Управлінські аспекти підвищення національної конкурентоспроможності: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції 20-22 жовтня 2011 р. – Сімферополь : Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2011. – С.115-118.

109. Лещук В. П. Теоретичні основи формування фінансового капіталу інтегрованих структур кластерного типу / В. П. Лещук, С. В. Буснюк. // Науковий вісник Полтавського університету економіки та торгівлі. Серія «Економічні науки». – Полтава. – 2011. – № 6(51), ч.1 – 416 с. – С. 353-357.

110. Лещук В. П. Фінансовий капітал інтегрованих структур бізнесу / В. П. Лещук, С. В. Буснюк. // Економічний форум. – Луцьк : ЛНТУ, 2011. – №2. – С. 317-324.

111. Лещук В. П. Формування кластерних структур у Волинській області / В. П. Лещук, С. В. Буснюк. // Бізнес Інформ. – 2012. - № 11. – С.93-96.

112. Лівіновська О. В. Особливості фінансового забезпечення інтегрованих підприємницьких структур у сучасних умовах / О. В. Лівіновська. // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 1. – С. 128-133.

113. Макконел К. Р. Экономикс: принципы, проблемы, политика: Пер с англ. / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – Москва: Республика, 1992. – 400 с.

114. Мансур Олсон. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / Мансур Олсон ; пер. з англ. С. Слухая. – К.: Лібра, 2004. – 272 с.

115. Маркс К. Капитал : в 3-х т. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – Т.23, гл.3. – М. : Политиздат, 1960. – 960 с.

116. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3-х т. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1. – 415 с. ; Т.2. – 310 с. ; Т.3. – 351 с.
117. Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : [б. в.], 2011. – 416 с.
118. Мотылев В. Е. Финансовый капитал и его организационные формы / В. Е. Мотылев. – М. : Соцэкгиз, 1959. – 452 с.
119. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – [3-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Академія, 2008. – 640 с.
120. Національна асоціація венчурного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://nvca.org>
121. Новые формы организации инновационного процесса [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://subcontract.ru>
122. Одінецов О. М. Фактори об'єднання інтересів підприємств в інтеграційних кластерних системах АПК [Електронне джерело] / О. М. Одінецов. // Ефективна економіка. – 2012. – № 9. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1406>
123. Організація забезпечення створення фінансових кластерів транскордонного співробітництва: монографія / [кол. авт.]; під. ред. Н. М. Внукова. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2011. – 104 с.
124. Основні показники діяльності банків України на 1 січня і 1 лютого 2014 року // Вісник НБУ. – 2014. – №3. – С. 53–81.
125. Павленко А. В. Монополістичні структури в системі ринкових відносин / А. В. Павленко. // Економіка та держава. – 2011. – № 7. – С. 64-66.
126. Панчишин С. Макроекономіка : навч. посіб. / С. Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 616 с.
127. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
128. Перший аграрний кластер [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.agrocluster1.com.ua>

129. Петричук М. «Сузір'я» професора Ірини Ткачук [Електронний ресурс] / М. Петричук. // Галичина. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.galychyna.if.ua>
130. Петрушенко М. Кластери розпочинають та перемагають / М. Петрушенко. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 216. – С.14.
131. Подоляк Л. Кластери та бластери [Електронний ресурс] / Л. Подоляк. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakarpattyua.net.ua/News/7956-Klastery-i-blastery>
132. Поплавська Ж. Ефект взаємодії. Синергізм в економіці [Електронний ресурс] / Ж. Поплавська. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/All/herald/2001-05/7.htm>
133. Портер М. Е. Конкуренція: пер. с англ. / М. Е. Портер. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2005. – 608 с.
134. Проект концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів [Електронний ресурс] // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства – Режим доступу до ресурсу: <http://minregion.gov.ua/>.
135. Производственные кластеры и конкурентоспособность региона : моногр. / [кол. авт.] ; под рук. Т. В. Усковой. – Вологда : Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2010. – 246 с.
136. Промисловий потенціал України: Проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / [відп. ред. Ю. В. Кіндзерський]. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 408 с.
137. Прохорова В. В. Напрями оцінки ефективності функціонування інтегрованих бізнес-структур підприємств машинобудування / В. В. Прохорова, Ю. О. Дружиніна. // Бізнес Інформ. – 2013. – №12. – С. 347–352.
138. Птащенко Л. О. Нові форми корпоративного розвитку в контексті ефективного стратегічного управління в Україні / Л. О. Птащенко. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 9 (88). – С.49-53.

139. Пушкар Т. А. Світовий досвід – формування та розвитку мережевих та кластерних об'єднань / Т. А. Пушкар, В. Г. Федорова // Економічний часопис XXI. – 2011. – №11/12. – С.68-71.
140. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения. Антология экономической классики / Д. Рикардо; предисл. И. А. Столярова. – М. : МП «ЭКОНОМ-КЛЮЧ», 1993. – 475 с.
141. Рівненська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rv.gov.ua>.
142. Річний звіт НКЦПФР за 2013 рік [Електронний ресурс] // Київ. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nssmc.gov.ua>.
143. Розміщення продуктивних сил України / [Є. П. Качан, М. О. Ковтонюк, М. О. Петрига та ін.] ; за ред. Є. П. Качана. – К.: Вища шк., 1998. – 375 с.
144. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6.06.2007 №381-р «Про схвалення Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2008–2012 роки» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України – Режим доступу до ресурсу: zakon1.rada.gov.ua.
145. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року №145-р «Про впровадження кластерної моделі розвитку художніх промислів» [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
146. Російська кластерна обсерваторія [Електронне джерело]. – Режим доступу до ресурсу: cluster.hse.ru.
147. Руднева П. С. Опыт создания структурных кластеров в развитых странах [Электронный ресурс] / П. С. Руднева. // Экономика региона. – 2007. – №18. – Ч.2. – Режим доступу до ресурсу: <http://journal.vlsu.ru>.
148. Румянцев М. Модель мінімізації трансакційних витрат / М. Румянцев, М. Медведєва. // Вісник ТНЕУ. – 2011. – №2. – С.96-101.

149. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства / М. Г. Саєнко. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 390 с.
150. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. ; пер. с англ. – М. : Дело, 1996. – 848 с.
151. Самуельсон П. Економіка : підручник / П. Самуельсон. – Львів : Світ, 1993. – 493 с.
152. Семенов В. В. Особливості аналізу ефективності діяльності корпоративних структур / В. В. Семенов, А. В. Гамолін. // Економічний вісник НГУ. – 2006. – №3. – С. 87–90.
153. Семенов Г. А. Кластери підприємств: зарубіжний досвід як приклад ефективності інноваційного розвитку / Г. А. Семенов, О. С. Богма // Держава та регіони (Сер.: Економіка та підприємництво). — 2006. — № 4. — С. 323–327.
154. Семьюелсон П. Макроекономіка / П. Семьюелсон, В. Нордгауз; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 573 с.
155. Сенгупта С. С. Теория систем с точки зрения исследования операций / С. С. Сенгупта, Р. Л. Акофф. – М. : Прогресс, 1969. – 397 с.
156. Сергеев А. М. Інституційний аналіз інноваційних кластерів / А. М. Сергеев. // Вісник УГТУ. – 2008. – №1. – С.77-91.
157. Сколково [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://community.sk.ru>.
158. Скоч А. Международный опыт формирования кластеров [Електронний ресурс] / А. Скоч – Режим доступу до ресурсу: <http://www.intelros.ru>.
159. Славутицька міська громадська організація «Туристичний кластер – Славутич» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.investing.org.ua/ua/default/824>.
160. Сладкевич В. П. Стратегічний менеджмент організацій : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. П. Сладкевич. – К. : ДП Видавничий дім «Персонал», 2008. – 496 с.

161. Словник сучасної економіки Макміллана / пер. з англ. – К. : АртЕк, 2000. – 640 с.
162. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
163. Собкевич О. В. Розвиток кластерів як чинник інвестиційно-інноваційного зростання економіки України / О. В. Собкевич, А. В. Шевченко. // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. 2011 – №3. – Т. 1. – С.31-38.
164. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 890 с.
165. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
166. Соляник Л. Г. Кластерна концепція забезпечення підвищення конкурентоздатності / Л. Г. Соляник, В. І. Автухова. // Економічний простір. – 2011. – № 48/1. – С.100-112.
167. Стадницький Ю. І. Просторова економіка : навч. посіб. / Ю. І. Стадницький, І. В. Бакушевич, Ю. Ю. Стадницька. – Тернопіль : ТІСІТ, 2011. – 400 с.
168. Статистичний бюлетень (електронне видання) НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
169. Статистичний збірник «Регіони України» за 2013 рік. Ч. 1 / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.
170. Статистичний збірник «Регіони України» за 2013 рік. Ч. 2 / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 783 с.
171. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2013» / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.
172. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за заг. ред. О.Г. Осауленка. – Київ, 2013. – 552 с.

173. Стецюк П. А. Теорія та практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств : моногр. / П. А. Стецюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 386 с.
174. Сторонянська І. Міжрегіональна інтеграція в Україні : монографія / І. Сторонянська. – Львів : Арал, 2007. – 292 с.
175. Татарінов В. В. Організаційне та законодавче забезпечення розвитку кластерів малих та середніх підприємств машинобудування / В. В. Татарінов. // Вісник ЖДТУ. – 2011. – №3 (57). – С. 380-385.
176. Теорія фінансів : підручник / [Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін.]; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – 576 с.
177. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.
178. Третьяк В. П. Кластеры предприятий / В. П. Третьяк. – [3-е изд., доп. и перераб.] – Иркутск: [б. и.], 2006. – 380 с.
179. Український фонд підтримки підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ufpp.gov.ua>.
180. Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ucluster.org/>
181. Ульянченко Ю. О. Методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації / Ю. О. Ульянченко // Державне будівництво. – 2010. – № 2. – С. 53-64.
182. Управління фінансами нових виробничих систем: теорія, методологія, практика : монографія / І. Ткачук, С. Кропельницька. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2009. – 262 с.
183. Управлінський аналіз : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Бойко, Н. М. Василик, І. М. Вахович [та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. З. В. Герасимчук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 1000 с.
184. Федоренко В. Г. Інвестознавство : підручник / В. Г. Федоренко. – [3-тє вид., допов.] – К. : МАУП, 2004. – 480 с.

185. Федулова Л. І. Концептуальні засади державної регіональної політики в умовах інноваційного розвитку / Л. І. Федулова // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1(6). – С.112-118.
186. Философия, политология, экономика: словарь / под ред. В.А. Иванова. – Ярославль: Академия развития, 1997. – 208 с.
187. Финансовое управление фирмой / [В.И. Терехин, С.В. Моисеев, Д.В. Терехин, С.Н. Цыханков] ; под ред. В.И. Терехина. – М. : Экономика, 1998. – 192 с.
188. Финансы / В.М. Родионова, Ю.Я. Вавилов, Л.И. Гончаренко и др. ; под ред. В.М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 432 с.
189. Фишер Т. М. Координация управления качеством в свете теории транзакционных издержек [Электронный ресурс] / Т. М. Фишер – Режим доступа до ресурсу: [http:// www/ptpu.ru](http://www/ptpu.ru).
190. Фінанси підприємств : підручник / [кол. авт.]; наук. ред. Г.Г. Кірейцев. — К. : ЦУЛ, 2002. — 268 с.
191. Фінанси підприємств : підручник / [кол. авт.]; наук. ред. А.М. Поддєрьогін. — К. : КНЕУ, 2004. — 546 с.
192. Фінанси підприємства / [Л.О. Лігоненко, Н.М. Гуляєва, Н.А. Гринюк та ін.]. – К. : КНТЕУ, 2006. – 401 с.
193. Фінансові послуги у становленні кластерних ініціатив євро регіону : монографія / [кол. авт.]; за заг. ред. Н. М. Внукової. – Х. : ХНЕУ, 2011. – 228 с.
194. Фонд ефективне управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feg.org.ua>
195. Харків інноваційний [Електронне джерело]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.inno.kharkov.ua/?p=752>
196. Хикс Д. Р. Стоимость и капитал : пер. с англ. / Дж. Р. Хикс; общ. ред. Р. М. Энтова. – Москва: Прогресс, 1993. – 488 с.
197. Хлевинская Е. Мировая экономика / Е. Хлевинская, И. Крозе. – М. : Юристъ, 2006. – 482 с.

198. Хоменко Я.В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання / Я.В. Хоменко // Наукові праці ДонНТУ. Сер.: економічна. – 2007. – № 31. – С.164-168.
199. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 35–41.
200. Чечелюк П. Кластер – не плазування перед заходом, а нова ініціатива у будівельному бізнесі / П. Чечелюк // Дзеркало тижня. – 2003. – №36. – С.5.
201. Шадріна Г. В. Экономический анализ : учебное пособие, практикум, тесты / Г. В. Шадріна. – М. : Московский государственный университет экономики статистики и информатики, 2007. – 229 с.
202. Шевченко А. В. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / А. В. Шевченко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/>.
203. Школьник І.О. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / І. О. Школьник, І. М. Боярко, Б. І. Сюркало. – Суми : Університетська кн., 2009. – 301 с.
204. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер; предисл. В. С. Автономова. – М.: ЕКСМО, 2007. – 864 с.
205. Шумська С. С. Капіталізація економіки: системний підхід та методологічні напрями дослідження / С. С. Шумська. // Економічна теорія. – 2012. – №1. – С.35-49.
206. Шуцька Л. П. Особливості функціонування і розвитку кластерів на Хмельниччині / Л. П. Шуцька. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5. – С. 351–355.
207. Юхименко П. І. Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко, В. М. Федосов, Л. Л. Лазебник. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

208. AutoAnalysis [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.autoanalysis.co.uk.
209. Babcock-Lumish T. Financing clusters of innovation: the geography of venture capital investment, US and UK / T. L. Babcock-Lumish. – Harvard Law School: Rothermere American Institute Oxford University Centre for the Environment Labor & Worklife Program, 2008. – 39 p.
210. Bruszkova P. National Cluster Association – Sustainable Cluster Development in the Czech Republic [Електронний ресурс] / P. Bruszkova // National Cluster Association – Режим доступу до ресурсу: www.mingorpc.hr/UserDocsImages/09_Bruszkova.ppt.
211. Business Upper Austria [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.clusterland.at>.
212. Clusters Benchmarking in Poland – 2010 [Електронний ресурс] // The Polish Agency for Enterprise Development – Режим доступу до ресурсу: http://www.pi.gov.pl/PARPFfiles/file/Clusters_benchmarking_in_Poland_-_2010_-_English_summary.pdf.
213. Cluster management excellence in Germany / [S. Hantsch, H. Kergel, M. Nerger та ін.]. – Berlin, 2013. – 31 с.
214. Hołub-Iwan J. General Report Cluster Benchmarking in Poland / Joanna Hołub-Iwan. – Warsaw: Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2012. – 224 с.
215. Insider: Правдиві новини України та світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.theinsider.ua/rus/>
216. Enright M. J. The geographical Scope of Competitive Advantage / M. J. Enright // Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Edited by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoff. – Utrecht, 1993. – С. 87–94.
217. Gorynia M. Clusters – an Attempt to Respond to the Globalization Challenge? / M. Gorynia, B. Jankowska, R. Owczarzak // The case of Poland: Paper presented at the Seventh International Conference on "Enterprise in Transition" . – Bol–Split, 2007.

218. Müller L. Cluster are individuals / L. Müller, T. Lämmer-Gamp. – Copenhagen: The Danish Ministry of Science Innovation and Higher Education, 2012. – 170 p.
219. Regione Veneto [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.regione.veneto.it/>.
220. Skokan K. Financing cluster initiatives / Karel Skokan. – VSB-Technical University of Ostrava, 2005. – 9 p.
221. The Global Competitiveness Report 2014 - 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
222. Weber A. Theory of the Location of Industries / A. Weber. – Chicago: The University of Chicago Press, 1929.

Додаток А
Таблиця 1

Основні особливості макро- та мікроінтеграції

	Позитивні особливості	Негативні особливості
Макроінтеграція	Здатна певною мірою гарантувати довготривалість економічного розвитку	«Ланцюгова реакція» при виникненні кризової ситуації будь-якого із суб'єктів
	Створення основи для взаємної торгівлі	Посилення взаємозалежності національних економік і, як наслідок, зменшення стабільності світової фінансової системи
	Забезпечення доступу до різноманітних ресурсів	Різний рівень розвитку країн, що інтегруються (промисловий, сировинний)
	Зміцнення позицій країни на світовому ринку за рахунок участі в економічному союзі	Для більш відсталих країн процес інтеграції призводить до відтоку ресурсів (факторів виробництва)
	Зростання надходження інвестицій, збільшення розмірів ринку	Розподіл інвестицій та ринків залежно від рівня розвитку країн, що інтегруються
Мікроінтеграція	Збільшення диверсифікаційного потенціалу	Збільшення витрат на координацію діяльності інтегрованої структури
	Можливість отримання послуг за межами сфери діяльності окремого підприємства	Підвищений технологічний ризик
	Зменшення експлуатаційних витрат	Можливість втрати самостійності
	Отримання переваг від масштабу та одночасне збереження переваг малого і середнього бізнесу	Інтеграція за певних умов є передумовою монополізації
	Зростання стійкості до ризиків	Зменшення гнучкості організації
	Концентрація та прискорення відтворення індивідуального капіталу, розширення можливостей акумулювання необхідних фінансових ресурсів, залучення інвестицій	У деяких випадках складність виходу з інтегрованої структури
	Забезпечення розвитку інноваційних процесів	Залежність від зовнішніх інвестицій

Джерело: розроблено автором

Додаток Б

Таблиця 1.

Сформовані виробничі кластери в галузях економіки США

№ з/п	Кластер	Кількість компаній	Кількість працюючих (1000)	Додана вартість, млн дол.
1	2	3	4	5
1	Металообробка	10 2403	4507,2	304 630,3
2	Транспортне машинобудування	72 459	4052,6	323 894,4
3	Хімікалії та гума	33 897	2390,9	293 299,7
4	Електроніка та комп'ютери	42 188	3310,2	287 121,0
5	Розфасовані харчові продукти	17 783	1518,9	168 407,6
6	Поліграфічна продукція	75 968	2466,3	204 306,3
7	Вироби з дерева	40 286	883,7	44 962,1
8	Трикотажні вироби	21 073	1516,4	66 789,6
9	Фабричні тканини	27783	1553,5	68 244,6
10	Кольорові метали	6137	214,8	17 300,4
11	Рідкі та консервовані товари	2934	319,7	54 490,2
12	Шкіряні вироби	1873	100,9	4511,6
13	Аерокосмічна техніка	4284	1164,7	108 546,7
14	Фуражна продукція	3156	318,8	70 724,1
15	Офсетне та набірне виробництво	15225	601,5	79 229,3
16	Алюміній	3129	313,8	29 314,5
17	Деталі та вузли для транспорту	25980	467,3	26 673
18	Бетон, цемент, цегла	8192	215,1	15 052,5
19	Керамічні вироби	1861	54,2	3572,8
20	Тютюнові вироби	89	38,0	27 206,3
21	Молочні продукти	1870	158,7	19 811,6
22	Нафтопродукти	1083	103,8	22 569,4
23	М'ясні вироби	3403	465,0	24 047,6

Складено на основі: [165, с.415]

Додаток В

Таблиця 1

Територіально-виробничі комплекси України

Економічний район	Територіально-виробничі комплекси	Спеціалізація
1	2	3
Донецький	Лисичансько-Рубіжанський	Вугільна промисловість
	Краснолуцько-Антрацитівський, Свердловсько-Ровеньківський, Торезо-Сніжнянський, Красноармійський, Краматорсько-Слов'янський	Вугільна, металургійна промисловість
	Донецько-Макіївський	Вугільна, металургійна, машинобудівна, хімічна промисловість, виробництво будівельних матеріалів
	Горлівсько-Єнакіївський ТВК	Вугільна, коксохімічна і хімічна, металургійна й машинобудівна промисловість
	Стахановсько-Алчевський ТВК	Коксохімічне, металургійне виробництво, машинобудування, металообробка
	Луганський ТВК	Транспортне машинобудування
	Маріупольський ТВК	Чорна металургія, важке машинобудування, коксохімічна промисловість
	Придніпровський	Дніпропетровсько-Дніпродзержинський
Криворізький		Металургія, коксохімічна промисловість
Запорізький		Чорна і кольорова металургія, машинобудування, металообробка та електроенергетика
Нікопольсько-Марганецький		Металургія, машинобудування, промисловість будівельних матеріалів
Павлоград-Петропавлівський		Вугільна промисловість, машинобудування
Мелітопольський		Машинобудування, металообробка
Північно-Східний	Харківський	Машинобудування, металообробка, хімічна, харчова промисловість
	Полтавський	Машинобудування
	Кременчуцький	Гідроенергетика, машинобудування, нафтопереробка, залізородна, легка і харчова промисловість
Столичний	Київський	Машинобудування
	Житомирський	Легка, харчова, машинобудівна, деревообробна та промисловість будівельних матеріалів
Карпатський	Львівський	Машинобудування
	Червоноградсько-Сокальський	Вугільна промисловість

Продовження табл. 1.

1	2	3
Карпатський	Калусько-Долинський	Хімічна промисловість
	Дрогобицько-Роздольський	Хімічна і нафтохімічна промисловість
Причорноморський	Одеський	Машинобудування, точне приладобудування, харчова та легка промисловість
	Херсонський	Суднобудування, нафтопереробка, целюлозно-паперова промисловість
	Миколаївський	Виробництво підйомно-транспортного устаткування
	Сімферопольський	Харчова та легка промисловість, машинобудування
	Севастопольський	Харчова та легка промисловість, машинобудування

Складено на основі: [143].

Додаток Д

Таблиця 1

Кластери в Єдиному реєстрі підприємств та організацій України

Економічний район	ЄДРПОУ	Назва	Місце розташування	Види діяльності
1	2	3	4	5
Донецький	Не зареєстровано кластерів у ЄДРПОУ			
Придніпровський	30395029	Науково-виробниче підприємство «Кластер»	м. Дніпропетровськ	Неспеціалізована оптова торгівля (основний), оптова торгівля хімічними продуктами, дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук
	36787031	ГО «Інноваційний технологічний кластер "Сільськогосподарське машинобудування»	Запорізька обл., м. Мелітополь	Діяльність громадських організацій (основний)
	36549263	ГО «Інноваційно-технологічний кластер «АгроБУМ»	Запорізька обл., м. Мелітополь	Діяльність громадських організацій (основний)
	36968850	Запорізька обласна ГО «Кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів»	Запорізька обл., м. Мелітополь	Діяльність громадських організацій (основний)
	37214175	Підприємство ГО «Інноваційно-технологічний кластер «Ракетно-космічна техніка»	м. Дніпропетровськ	Монтаж і установлення апаратури для приймання, запису та відтворення звуку і зображення (основний), дослідження і розробки в галузі технічних наук.
Північно-Східний	37185521	Полтавська регіональна ГО «Обласний туристичний кластер»	м.Полтава	Діяльність громадських організацій (основний)
Столичний	34005719	Міська ГО «Інформаційний кластер»	Київська обл., м. Славутич	Діяльність громадських організацій (основний)
Причорно морський	26498189	Вознесенська міська ГО туристичний кластер «Вознесенськ»	Миколаївська обл., м. Вознесенськ	Діяльність громадських організацій (основний)
	33321667	Добровільне об'єднання органів місцевого самоврядування «Туристичний кластер (об'єднання) «Південне туристичне кільце»	Миколаївська обл., м. Вознесенськ	Послуги з організації подорожувань (основний)
	36329742	Херсонська обласна ГО «Кластер «Країна дитячих мрій»	м. Херсон	Діяльність громадських організацій (основний)

Продовження табл. 1.

1	2	3	4	5
Причорноморський	35819465	ГО «Одеський регіональний кластер малого та середнього бізнесу»	м. Одеса	Діяльність громадських організацій (основний)
	37462976	Асоціація «Кластер «Енергозбереження»	АР Крим, м. Севастополь	Консультації з питань комерційної діяльності й керування, дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук, дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки, професійно-технічна освіта
	37462943	Асоціація "Кластер «Продукти моря»	АР Крим, м. Севастополь	Дослідження кон'юнктури ринку та виявлення суспільної думки (основний), рибництво, консультації з питань комерційної діяльності та управління
	33391320	Асоціація «Транспортно-туристичний кластер "Південні ворота України»	м. Херсон	Діяльність громадських організацій (основний)
Карпатський	26483303	ГО Кластер народних художніх промислів "Сузір'я"	м. Івано-Франківськ	Діяльність громадських організацій (основний)
	36929675	Асоціація «Кластер вантажопідіймальної техніки»	м. Львів	Діяльність організацій промисловців і підприємців (основний), дослідження кон'юнктури ринку та виявлення громадської думки, регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності
	36819932	Регіональна ГО «Перший аграрний кластер»	м. Чернівці	Діяльність громадських організацій (основний)
	37801334	Асоціація «Львівський кластер інформаційних технологій та бізнес-послуг»	м. Львів	
	37613660	Асоціація «Кластер деревообробки та меблевого виробництва»	м. Львів	
Подільський	25994088	Хмельницьке обласне ГО «Швейний кластер»	м. Хмельницький	Діяльність громадських організацій (основний)
	25908166	Хмельницьке обласне ГО «Будівельний кластер»	м. Хмельницький	Діяльність громадських організацій (основний)
	26216884	Шепетівська районна ГО кластер сільського туризму «Оберіг»	Хмельницька обл., Шепетівський район, смт. Гриців	Діяльність громадських організацій (основний)

Закінчення табл. 1.

1	2	3	4	5
Подільський	33911576	Вінницьке обласне ГО «Будівельний кластер»	м. Вінниця	Діяльність громадських організацій (основний)
	34223333	ГО «Туристичний кластер» «Кам'янецький дивокрай»	Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський район, с. Колибаївка	Діяльність громадських організацій (основний)
	35491900	Бережанська районна ГО «Кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина»	Тернопільська обл., м. Бережани	Діяльність громадських організацій (основний)
	26514742	ГО Кластер «ЕКОТУР»	Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський	Діяльність громадських організацій (основний)
	26036811	Хмельницьке обласне ГО «Продовольчий кластер»	м. Хмельницький	Діяльність громадських організацій (основний)
Центральний	Не зареєстровано кластерів у ЄДРПОУ			
Північно-Західний	37204423	ТОВ"Волинський туристичний кластер"	Волинська область, м. Луцьк	Послуги з організації подорожувань (основний), діяльність готелів, інші види рекреаційної діяльності
	26452573	Рокитнівська районна ГО "Кластер деревообробки" "Полісся Рокитнівщини"	Рівненська обл., Рокитнівський р-н, смт. Рокитне	Діяльність громадських організацій (основний)

Джерело: [61].

Додаток Е

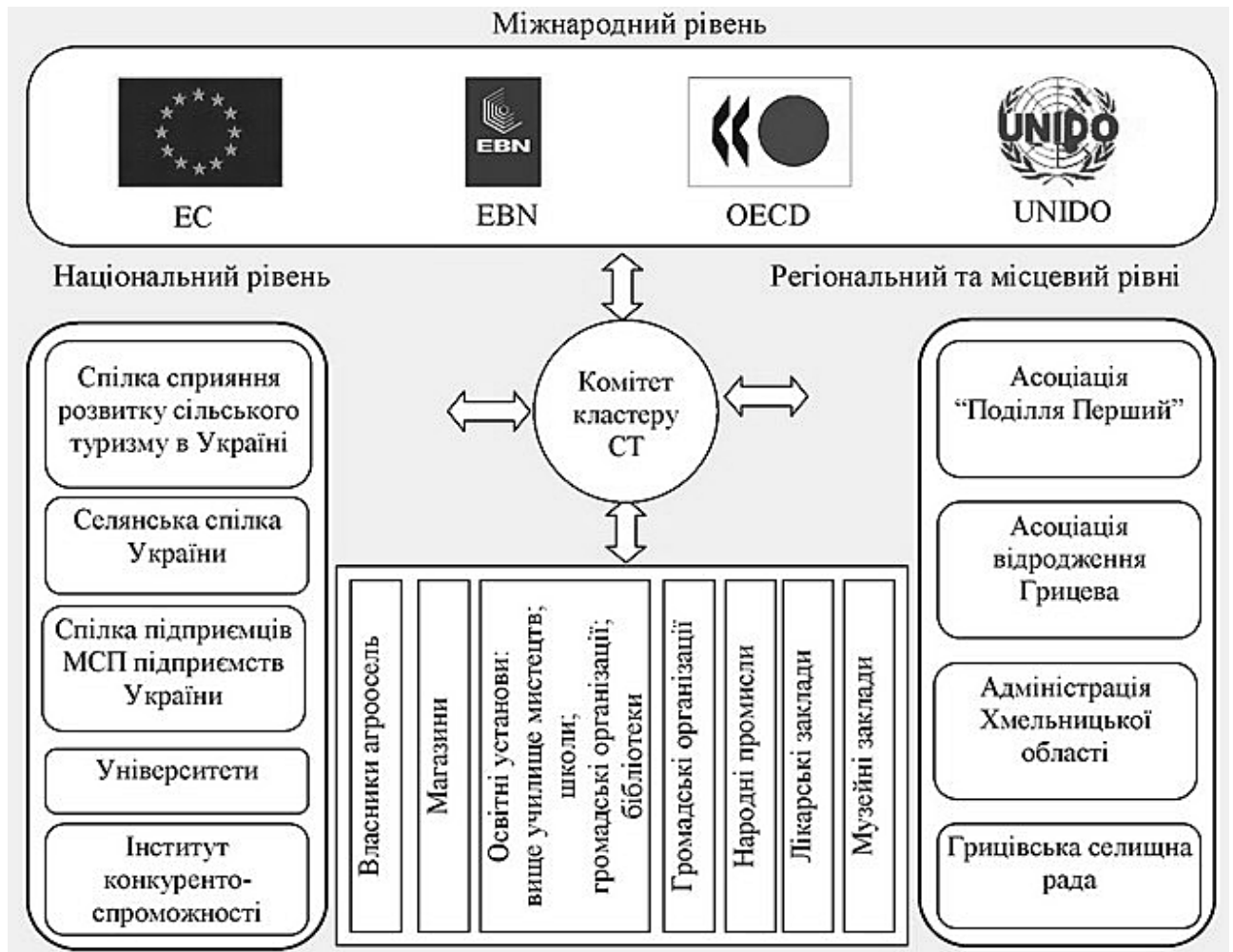

Рис. 1. Організаційно-структурна схема кластера сільського туризму «Оберіг» (Хмельницька область, Шепетівський район, смт Гриців). Джерело: [180].

Додаток Ж

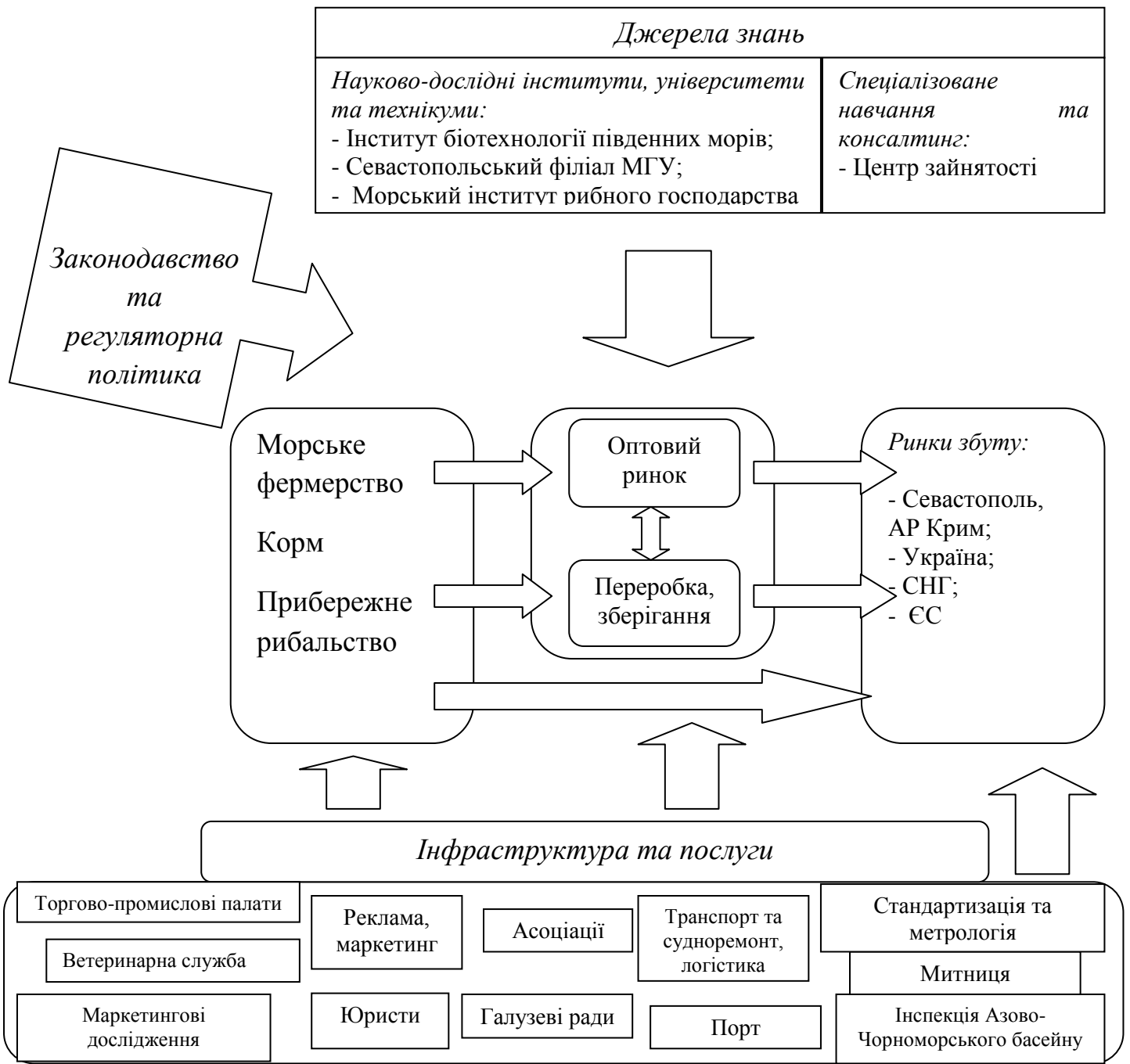

Рис. 1. Функціонально-структурна схема асоціації «Кластер «Продукти моря».

Джерело: [8]

Додаток 3

Таблиця 1

Найбільші компанії України у 2013 році

№	Компанія	Дохід (млрд грн)	Прибуток/ Збиток (млн грн)	Галузь
1	ДП "Енергоринок"	85,5	50	Енергетика
2	НАК "Нафтогаз України"	74, 61	-12521	Енергетика:
3	ТОВ "Метінвест Холдинг"	33,5	310	ГМК: видобуток руди та збагачення руди
4	ТОВ "Дтек Трейдинг"	28,8	245	Енергетика
5	ТОВ "ТК "Мегаполіс-Україна"	28,7	898	Дистрибуція
6	ТОВ "Арселорміттал Кривий Ріг"	28,25	-1608	Металургія
7	ТОВ "АТБ-Маркет"	28,16	235	Рітейл
8	Корпорація "ІСД"	26,65	287	Металургія
9	ПАТ "ММК ім. Ілліча"	23,9	-2929	Металургія
10	ТОВ "Фоззі-Фуд"	23,55	0	Рітейл
11	ПАТ "МК "Азовсталь"	20,9	-2513	Металургія
12	ТОВ "Пром-Газ-Інвест"	20,2	-980	Енергетика
13	ПАТ "Укрнафта"	20,17	121	Енергетика
14	ПАТ "Укртатнафта"	18,4	260	Енергетика
15	ТОВ "Золотий Екватор"	18,34	7	Енергетика
16	ТОВ "Газукраїна-2020"	17,54	0	Енергетика
17	ДП НАК "Енергоатом"	17,24	-4076	Енергетика
18	ТОВ "Епіцентр К"	16,54	440	Рітейл
19	ПАТ "ДТЕК Дніпрообленерго"	16,03	91	Енергетика
20	ПАТ "Укртрансгаз"	15,7	472	Енергетика
21	ПАТ "Кернел-Трейд"	15,02	355	АПК: експорт зернових
22	ТОВ "Алчевський металургійний комбінат"	14,76	-1736	Металургія
23	ПП "Окко-бізнес"	14,5	84	Енергетика
24	ПАТ "Донецьксталь - МЗ"	14,3	79	Металургія
25	ВАТ ЗМК "Запоріжсталь"	13,6	8	Металургія
26	ПАТ "Київенерго"	13,52	1004	Енергетика
27	ТОВ "ДТЕК Східенерго"	13,51	1943	Енергетика
28	ПАТ "Північний ГЗК"	13,34	4441	ГМК: видобуток руди та збагачення руди
29	ПАТ "Київстар"	13,05	3779	ІТ: надання послуг мобільного зв'язку та інтернету
30	ПАТ "Єнакієвський металургійний завод"	12,21	-496	Металургія

Складено на основі: [215].

Впровадження результатів дослідження

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКА КОМЕРЦІЙНА АКАДЕМІЯ

вул. Туган – Барановського, 10, м. Львів 79005, тел/факс (032) 275-65-50.
e-mail: academy@lac.lviv.ua http:// www.lac.lviv.ua

Вих. № _____ від _____
на № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційної роботи Буснюк Світлани Володимирівни «Фінансовий капітал кластерів: особливості формування та використання», представленій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит

Фінансовий капітал відіграє важливу роль не тільки у функціонуванні національної економіки як складної економічної системи, так і окремих суб'єктів господарювання. Результати дослідження проведеного у кандидатській дисертації Буснюк Світлани Володимирівни використані при виконанні науково-дослідній темі «Проблеми функціонування та розвитку економічних систем» (№ державної реєстрації 0111U008261), яка виконувалася кафедрою економічної теорії Львівської комерційної академії. Це стосується теоретичних та практичних напрацювань, які включають проведені автором:

- дослідження теоретико-методологічних засад формування та функціонування кластерів та оцінки їх ролі і значення у розвитку національної економіки;
- окреслення теоретичних засад формування та функціонування фінансового капіталу кластерів у процесі діяльності.

Проректор з науково-педагогічної роботи Львівської комерційної академії

Д.е.н., професор, завідувач кафедрою економічної теорії Львівської комерційної академії

С.В. Скибінський

Г.І. Башнянин

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Україна, 43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
тел.: +38(0332)74-61-03
факс: +38(0332)77-48-40
e-mail: rector@lutsk-ntu.com.ua
www.lutsk-ntu.com.ua

LUTSK NATIONAL TECHNICAL
UNIVERSITY

Ukraine, 43018, Lutsk, 75, Lvivska st.
tel.: +38(0332)74-61-03
fax: +38(0332)77-48-40
e-mail: rector@lutsk-ntu.com.ua
www.lutsk-ntu.com.ua

№ _____
на № _____ від _____

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційної роботи Буснюк Світлани
Володимирівни «Фінансовий капітал кластерів: особливості
формування та використання», представленої на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші,
фінанси і кредит**

Результати, проведеного у дисертаційній роботі дослідження, використано у комплексному проекті, який виконувався Луцьким національним технічним університетом та Тернопільського національним технічним університетом ім. Івана Пулюя «Розроблення технічних засобів для екологоощадних способів сівби та садіння сільськогосподарських культур» (номер державної реєстрації 0113U000339С). Серед них слід відмітити напрацювання, що стосуються:

- пропозицій до формування фінансового капіталу в обсягах, достатніх для фінансового забезпечення реалізації інноваційних проектів в рамках інтегрованих виробничо-господарських структур;

- підходів до розподілу сформованого фінансового капіталу на окремих етапах розробки технічних засобів на основі використання запропонованої в роботі економіко-математичної моделі.

Ректор

В. Божидарнік

Продовження додатку К

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Україна, 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13
Тел.: +38(0332) 24-10-07
Факс: +38(0332) 72-01-23
Ел. пошта: post@univer.lutsk.ua
www.eenu.edu.ua

Код ЄДРПОУ 02125102

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

LESYA UKRAINKA
EASTERN EUROPEAN
NATIONAL UNIVERSITY

Prosp.Voli, 13, Lutsk 43025, Ukraine
Tel.: +38(0332) 24-10-07
Fax: +38(0332) 72-01-23
E-mail: post@univer.lutsk.ua
www.eenu.edu.ua

31.12.2014 № 03-31/02/4232 Г

на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи на тему:
«Фінансовий капітал кластерів: особливості формування та
використання» аспіранта Луцького національного технічного
університету Буснюк Світлани Володимирівни**

У навчальному процесі Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки апробовано і впроваджено такі рекомендації:

- при викладанні курсу «Фінанси» запроваджено розроблені підходи щодо визначення економічної сутності та співвідношень між поняттями «капітал», «фінансовий капітал», «фінансові ресурси», виокремлено спільні та відмінні риси;

- при викладанні курсу «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання» запроваджено розроблений підхід автора щодо формування фінансового капіталу кластерів, зокрема окреслено фактори, особливості та джерела формування фінансового капіталу, його роль у забезпеченні ефективності функціонування кластерів як економічної системи, методологічні підходи щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу кластерів для ефективного його використання шляхом управління його фінансовими потоками, структурою та трансакційними витратами.

Використання матеріалів дисертаційного дослідження Буснюк Світлани Володимирівни у викладанні вказаних дисциплін сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців з фінансів.

Перший проректор

Виконавця
Л.Г. Ліпич
тел.: (0332) 248978

проф. А.В. Цьось

Продовження додатку К

**ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
„ВИРОБНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ
„КОВЕЛЬСІЛЬМАШ”**

45007, Україна, Волинська обл.,
м. Ковель, вул. Варшавська, 1;
телефакс (03352) 5-10-52
тел. для довідок: 6-10-02, 6-10-60
юридичний відділ: 6-10-76

Р/р 26004055504915
В ПАТ КБ „ПРИВАТБАНК”
МФО 303440
Код ЗКПО 31533318

e-mail: post@kovelsilmash.com.

22.12.2014р 50/01-4201 КСМ

Спеціалізованій вченій раді
Д 35.051.01
в Львівському національному університеті
імені Івана Франка
Міністерства освіти і науки України

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дослідження, проведеного у дисертації
Буснюк Світлани Володимирівни, представленої на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук, на тему: «Фінансовий капітал
кластерів: особливості формування та використання»**

Результати дисертаційної роботи, які визначають наукову новизну проведеного дослідження використано в процесі формування та використання фінансового капіталу ТОВ «ВО «Ковельсільмаш», а саме: пропозиції щодо формування оптимальної величини фінансового капіталу для фінансового забезпечення виробничо-господарських процесів на підприємстві; практичні рекомендації щодо розподілу фінансових результатів його використання на основі запропонованої в роботі економіко-математичної моделі; методика оцінки ефективності використання фінансового капіталу в процесі діяльності суб'єкта господарювання, що дозволило вдосконалити прийняття рішень в процесі управління фінансовим капіталом та підвищити ефективність його використання на підприємстві. Вивчені та схвалені пропозиції щодо участі та ролі підприємства у формуванні кластера як дієвого інструменту підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання.

Президент

ТОВ «ВО «Ковельсільмаш»

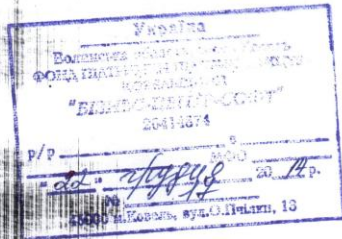

М.М. Заїкін

Продовження додатку К

**ФОНД ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА КОВЕЛЬЩИНИ
«БІЗНЕС-ЦЕНТР-СОФТ»**

45000, м. Ковель, вул. О.Пчілки, 13 телефони: 5-28-84
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 26414874

Спеціалізованій вченій раді
Д 35.051.01
в Львівському національному університеті
імені Івана Франка
Міністерства освіти і науки України

ДОВІДКА

**Про впровадження результатів дослідження, проведеного у дисертації
Буснюк Світлани Володимирівни, представлений на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук, на тему: «Фінансовий капітал кластерів: особливості
формування та використання»**

Інтеграція є закономірним процесом еволюції економічних систем та обумовлена тенденціями розвитку сучасної ринкової економіки. Її результатом є формування різного роду інтегрованих структур бізнесу, які змінюються відповідно до потреб конкретних економічних систем і рівня розвитку економічної науки. Особливий інтерес у сучасних економічних реаліях становить територіально-виробнича інтеграція суб'єктів господарювання, результатом якої є створення кластерів.

Дисертаційне дослідження Буснюк С.В. містить обґрунтовані пропозиції щодо регулювання окремих аспектів створення та діяльності кластерів із врахуванням реального стану та потреб національної економіки, забезпечення їхньої ефективної діяльності, особливостей та джерел формування фінансового капіталу та розподілу фінансових результатів його використання в інтегрованій структурі. Результати теоретико-методологічних та практичних досліджень вивчені, схвалені та можуть бути використані в процесі впровадження кластерів в економіку регіону.

Директор

ФПСК «БІЗНЕС-ЦЕНТР-СОФТ»

П.І. М'якота

Закінчення додатку К

УКРАЇНА
ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ

вул. Прогресу, 7, м. Луцьк, Волинська область, 43025
 тел. (0332) 77-72-01, факс (0332) 77-72-11, E-mail: post@gfin.voladm.gov.ua, код ЄДРПОУ 02311738

№ 656/10-21/2-15
 на № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді
 Д 35.051.01 у Львівському
 національному університеті
 імені Івана Франка Міністерства
 освіти і науки України

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження, проведеного у дисертації
 Буснюк Світлани Володимирівни, представлений на здобуття наукового ступеня
 кандидата економічних наук, на тему: «Фінансовий капітал кластерів:
 особливості формування та використання»

Державна політика України сьогодні направлена на зміну підходів до управління економікою з метою економічної децентралізації та надання повноважень місцевим органам державної влади в питаннях підвищення регіональної конкурентоспроможності. Тому особливої актуальності набуває питання пошуку дієвих інструментів підвищення конкурентних переваг території. Одним із таких інструментів є кластери, які завдяки територіальній близькості структуроутворюючих одиниць, наявності повного ланцюжка створення додаткової вартості та високій інноваційній компоненті зумовлюють економічне зростання регіонів їхнього розміщення. Однією із суттєвих перешкод в процесі реалізації кластерних ініціатив є недостатній обсяг або обмежений доступ до фінансового капіталу.

Питання формування та використання фінансового капіталу кластерів досліджуються в дисертаційній роботі Буснюк С.В. Заслужують уваги проведені в роботі теоретичні дослідження особливостей та джерел формування фінансового капіталу кластерів, практичні пропозиції щодо державного регулювання створення та діяльності кластерів з урахуванням реального стану та потреб національної економіки, а також підходи до формування оптимальної величини фінансового капіталу кластерів для реалізації поставлених завдань.

Заступник директора

В. Селедець